ÉLŐ KÖNYVEK

★

MAGYAR KLASSZIKUSOK

AZ ELŐSZÓT ÍRIA

GRÓF KLEBELSBERG KUNO

ÉLŐ KÖNYVEK

★

MAGYAR KLASSZIKUSOK

XXXII. KÖTET

A BEVEZETÉSEKET ÍRTÁK

Ambrus Zoltán
Baltazár Dezső
Berzeviczy Albert
Császár Elemér
Dézsi Lajos
Galamb Sándor
Hevesi Sándor
Kapi Béla
Kéky Lajos
Kozma Andor
Lányi József
Négyesy László
Pekár Gyula
Pintér Jenő
Voinovich Géza
Radó Antal
Rákosi Jenő
Ravasz László
Sajó Sándor
Szász Károly
Tordai Ányos
Vargha Gyula

A KISFALUDY-TÁRSASÁG
MEGBIZÁSÁBÓL KIADJA
A FRANKLIN-TÁRSULAT BUDAPESTEN

GYULAI PÁL MUNKÁI

MÁSODIK KÖTET

ELBESZÉLÉSEK

A KISFALUDY-TÁRSASÁG
MEGBIZÁSÁBÓL KIADJA
A FRANKLIN-TÁRSULAT BUDAPESTEN

Nyomatott finom famentes pehelykönnyű
papiroson a Franklin-Társulat betűivel.

EGY RÉGI UDVARHÁZ UTOLSÓ GAZDÁJA

(1857)

I.

A Radnóthy Elek udvarháza híres volt a Kis-Küküllő mentén. Tulajdonkép nem is volt udvarház, ahogy Erdélyben a kisebb birtokú nemesek falusi lakait nevezik, még kevésbbé várkastély, amely névvel csak a mágnások várakból átalakított vagy nagyobbszerűen épített kastélyait szokás megtisztelni. A Radnóthyé e kettő közt foglalt helyet, hasonlóan családjához, mely se a mágnásokhoz, se a tekintetesekhez nem tartozott, hanem méltóságos volt, így, erdélyi divat szerint, kisebb a nagyságosnál s több a tekintetesnél.

Az udvarház magas dombon emelkedett. Onnan uralkodott az alatta elterülő falun, s vetett hosszú árnyakat, ha napfényes alkonyon vagy holdas éjjel a folyam tükrében nézegette magát. Nagy négyszög, földszintes épület volt, belső udvar nélkül, de ha ennyiben különbözött is a várkastélyoktól, annyiban éppen nem hasolított a közönséges udvarházakhoz, amennyiben négy úgynevezett tornyos bástyával büszkélkedett, magas emelete majdnem kettősnek látszott, széles zsindely-födele pazar szeszéllyel nyujtózott a magasba, homlokzatán óriás s már megfeketült kőcímer gúnyolta a házőrző kőrisfák százados fiatalságát s kinyúló tornácából oly fennhéjázó kilátás nyílt, hogy a birtokos udvarházához tartozóknak képzelhette a völgy hosszában elszórt falucskákat.

Udvara kénye-kedvére nyúlt el. A felső udvar a domb síksága volt, amelyet kert övezett, egész a folyam kanyarodtáig. A ház mellett, mintegy hozzá ragadva, a konyhaépület húzta meg magát, mindig

füstölgő kéményével, ecetes üvegekkel megrakott tornáccal s léces ajtóval, amely előtt az úgynevezett gazdasszony vagy más néven kulcsárné, a szakács ellenőrzője, segédje s ha kell, helyettesítője, mindegyre megjelent, hol sápítva, hol nyelvelve, mint akin az egész ház terhe nyugszik.

Itt hasalt vagy kapkodott csontok után a nagy komondor, amelyet, hogy meg ne dühödjék, folyóvíz nevére, Marosnak keresztelt a babonás béres. Itt függött egy faalkotmányocskán holmi kis harangnak is beillő csöngetyű, amely napjában háromszor pontosan megszólalt: tizenkettőkor a külsőcselédeknek, egykor a belsőknek, kettőkor az uraknak. Rendesen a kis sánta Mányi csengetett, egy nyomorék árva lyány, aki a majorságot, főleg a ludakat őrizte; nagyon gyönyörködött a csöngetyű hangjában s félóráig is elhúzta vola, ha a mérges gazdasszony ki nem kiált: — Nem hallgatsz már, te kis béka! — Itt jelent meg reggelenként a méltóságos asszony széttekinteni, pirongatózni, munkát adni a jobbágyasszonyoknak s alamizsnát osztogatni a szegényeknek. Itt gyűlt össze esténként beszélgetni a cselédség színe: a szobalyány, az inasok, a huszár, a hintós kocsis, s a kertész, aki nyalka, rátartó volt s nagyon is a gazdasszony kegyében állott.

A kertész nem ok nélkül tartotta rá magát. A keze alá bízott kert egy egész kis tartomány volt; se a régi francia kerthez, se az új angol parkhoz nem hasonlított, eredeti magyar kert volt, amely dúsan megáldva a természettől, magában foglalt mindent: virágos, veteményes, gyümölcsös, méhes kertet, aszalót, pálinkafőzőt, malmot, egypár rétet, jó darab erdőt s a családi sírboltot a falusi temető felé. E rend a rendetlenségben, e számítás a pazarlás közepett, e gond a hanyagság kíséretében, sok bizarr bájt, vadon szépséget ruházott reá. A kertész mindig jobbágycsaládból telt ki s a fiú örökölte atyja hivatalát. Mindenik öregbítette tudományát és gondolt ki valami újat. A mostaninak atyja volt köztök a legnyughatatlanabb; járt és tapasztalt, nagy tervekkel jött haza,

amelyeket sohasem tudott végrehajtani. Azonban az a hársfasor a kert legkiesb pontján, amely középütt tágas körré alakúl, az ő műve. Egy kékes-fehérre festett kis filegorja díszeleg itt, elevenzöld gyepkarikák váltakoznak szanaszét, cserepekbe űltetett virágok nyílnak köröskörűl, s roppant kő Neptum ontja orrán-száján egy kis patak vizét. A falusiak minden vasárnap eljöttek ide bámulni, a gyerekek órákig elállingáltak a kő Neptum előtt, be is dugdosták orrát fűvel vagy szösszel. Nem egyszer hangzott innen nagy lárma: a kertész ütlege s a gyerekek visítása.

Az alsó udvarban elszórt gazdasági épületek emelkedtek. Az egész tért porcsfű vonta be, kopott szőnyegként egymást átvágó ösvények cirádáival. Egyik egyenesen sietett a gazdatiszti lakba s onnan a csűrnek fordúlt; a másik az istállóba futott s a csikós kertben veszett el; a harmadik meg-megbújva kígyózott az ólakhoz és ketrecekhez; a negyedik sokfelé ágazva rohant a pajtákba. Mindenkinek volt mellékága a gémes kúthoz, majd mindeniket átvágta a porondos kocsiút, amely büszkén húzódott a galambbúgos kaputól fel a dombra, az udvarházig.

— Csak annyi forintom volna, ahány kocsi jár itt naphosszat — sóhajtá sokszor a féleszű bivalos, a berobogó kocsikra bámulva.

Radnóthy nem is szűkölködött vendégek nélkül: azért sok év óta első alispán, azért lakik oly közel az országúthoz, azért van annyi vendégszobája. Híven megőrizte a ház becsületét. A félszer ritkán volt idegen hintó vagy kocsi nélkül. A kapufélfánál vagy beljebb is szünetlen egy paripa ficánkolt, valamelyik kurta nemesé, aki tisztelkedni vagy értekezni jött. A gyalogosok sem hiányoztak. Alatt és fenn nyüzsgött az udvar a sok ügyes-bajos jobbágyembertől, akik levett kalappal csapatonként sorjáztak fel a méltóságos alispán úrhoz.

Hát még mikor név- vagy születésnapra gyűlt össze a szomszéd nemesség, vagy tisztújításkor kortescsapatok vonultak át. Pattogott az ostor, nyihogott

a ló, szűkölt a kutya. Az érkező vendégek egymást kergették, a félénk asszonyok sikoltoztak, a sürgő cselédek egymásba ütköztek. A kurjantás riadó zenébe veszett s a tánc mámora a boréval egyesűlt. Fenn a teremben, kinn a ház előtt, alatt az udvaron, mindenütt dobogott a föld, csengett a levegő, csapongott a szív, s a vénülő ház kivilágított ablakaival mintegy megifjodva tekintett ki az éjbe, messze hirdetve a környéknek, hogy gazdája mulat.

Mindez csak volt és odavan. Az udvarház pusztulását és szegénységét gyászolja. Alig ismerhetni reá. Maga a hazatérő Radnóthy is ámulva nézi, mintha nem volna az övé, pedig csak másfél év óta nem látta. De ez a másfél év több volt egy századnál s egy udvarháznál régibb és nagyobb dolgokat is megviselt vagy elpusztított. Radnóthy 1848 ősze óta nem volt otthon, mert Kolozsvárott megbetegedve, majdnem egy esztendeig nyomta az ágyat s még azután is sokáig gyöngélkedett. Azalatt egy nagy forradalom viharzott el s Erdély iszonyú csaták- és pusztításoknak volt színhelye. Nem csoda, ha 1850 kora tavaszán alig ismer udvarházára. Bizony a ház is alig ismerhet reá. Ő sem a régi többé ; nagyon megfogyott és megőszült. Komor, beesett arcán vonásai régi kifejezésének csak romjaira találhatni. Apró fekete szeme villog ugyan, de némi haragos búskomorságban. Bajusza sincs kipödörve, a helyett hosszú szakálat eresztett, ami meg mogorvábbá teszi. Öltözete is hanyagabb, mondhatni kopott. Rókamálos mentéje pecsétfoltos s a zsinórzat rajta foszlásnak indúlt. Vidrafövegét kiette a moly, s hol jobbra, hol balra csapja, amint a rossz kedve hozza magával. Minden, ami jobb napjaira emlékeztet, csak félfödelű díszes kocsija, amelyet az utolsó tisztújításra csináltatott, öreg István huszárja, aki régi fontosságával ül a bakon, s a három almás-szürke ló, amelyek oly vígan ügetnek, mintha most is a megyeházától hoznák haza.

Hajdan nemcsak a lovak ügettek vígan, maga a bennülő gazda is derűs volt. Majd mindig csendes megelégedéssel közeledett ősi birtokához, ahol minden

mintegy várta és üdvözölte. A tornyocskák közt kanyargó füstgomoly már messziről intett feléje, a malomgát moraja mind hangosabban és barátságosabban köszöntötte; a kert fái virágosabb lombbal vagy érettebb gyümölccsel fogadták; szeme nem egyszer pihent meg egy-egy újabb boglyán vagy asztagon; a hazatérő nyáj kolompja, mint szíves «jó estét» csendült fülébe; a hunyó nap csak érte, csak azért látszék késni, hogy még egyszer rávilágíthasson a táj szebb pontjaira s a tornácon ülő nejére, aki már messziről megismerte a jól ismert kocsit és kendőt lobogtat. Akkor mindezzel keveset gondolt, most a legapróbb részlet is eszébe jut, eszébe juttatják az udvarház düledező kéményei, rongált tornyocskái, roskatatag födele, betört ablakai, penésztől sárgászöld fala, a pusztuló udvar, a romok, az elhagyottság s az egyetlen még régi állapotjában levő épület, a családi sírbolt, amelyet úgy kiemel az alkonyfény, mintha mondani akarná, hogy oda nézzen, most oda várja neje.

De bármily erős volt a felindulás, amely Radnóthy szívét emésztette, arca egykedvűen komor maradt. Nem akarta, hogy szánakozzanak rajta cselédjei, kivált István huszár, aki a bakról mindegyre betekintett és szólani szeretett volna, hanem folyvást a volnánál maradt szegény, mert amióta ura kedvetlen és beteges, ritkán tudja és meri eltalálni, mi esik neki jól s mi nem. Az is baj, ha szól, az is, ha hallgat. Bárcsak aztán haragunnék reá Isten igazában s ütné nyakon, mint régen, ami szintúgy jól esett, mert megérdemelte. Most is elszenvedne akármit, csak szólani engednék; hiszen neki is az fáj, ami urának, ő is itt növekedett, itt élte világát, itt vénült meg. Így évődött a hű cseléd s elvégre erősebb volt érzése, mint akaratja.

Hejh méltóságos uram, beh pusztulásnak indúlt itt minden! — tört ki belőle keservesen a szó s éppen rosszkor, mert a kocsi egy gübbenőbe zökkent.

— Mit fecseg kend, mi köze hozzá? Még feldűlünk fényes nappal saját udvarházam előtt! — kiáltá

indulatosan Radnóthy s neki is éppen oly jól esett a szó, mint cselédjének.

Azalatt István huszár leszállott, tartotta balfelől a kocsit, noha akár ne is tartotta volna, mert ura nem annyira reá bosszankodott, mint inkább a rossz útra, amely hajdan síma volt, mint a palló, a kinn ácsorgó volt jobbágyokra, akik egykor messziről levették előtte a kalapot s most alig billentik meg.

Benn az udvaron sem várt reá öröm. Romjait is alig láthatta annak, ami hajdan gyönyörködtette. Nem sürögtek a cselédek, nem lepték el a vályút lejármolt ökrök ; nem fejték a teheneket vidor szolgálók, nem ülték körül dolgosok a malomkőasztalt a tiszttartó háza előtt, maga a tiszttartó sem sietett elébe, e hű ember, aki harminc éve szolgálja, s ha otthon van, mindig kiszalad kocsijához, elmondani a távolléte alatt történteket. Hát a kedves gyermekek, Géza és Erzsi, az ősi birtok és jó név e nagy reményű örökösei, hol maradtak? Hányszor futottak elébe hazajöttekor, hogy hozott-e a városból valamit. Most senki sem fogadja. Az udvaron csak a féleszű bivalos lézeng, aki úgy látszik, béresi méltóságra emelkedett. Négy sovány ökröt fog ki a járomból egy gyerkőc segítségével s úgy bámészkodik reá, mintha idegen volna. Az ösvényeket benőtte a fű, a kocsiút porondját elmosták a záporok s a kétfelől ültetett akác- és ecetfákat disznók turkálták fel. A pajták és istállók bedőlve vagy üresen ásítoznak egymásra, a csűrös kert is puszta, a kerítés meg' mindenütt megbomlott s a szolgáló tüzelőnek hordja, nem is szégyelve magát, éppen a szeme előtt. Még a komondor sem akar reá ismerni, előbb megugatja, csak azután, amikor mély, parancsoló hangon hallja kimondatni nevét, húnyászkodik meg és lapúl lábaihoz.

A kutyaugatásra végre megjelent a tiszttartó, egy köpcös kis ember, egy ingben, rongyos kalappal és hosszúszáru pipával. Radnóthy most látta először tiszttartóját, akit a mult évben küldött ide egyik jó barátja, mert régi tiszttartóját még a forradalom elején megölte volt a föllázadt oláhság. De bár

soh'se látta volna ; nem tetszett neki az egész ember, talán mert sajnálta a régit, talán mert sértette az a szégyenítő lárma, amelyet ez ütni kezdett, ide-oda futkosva, szüntelen kiabalva, hogy megérkezett a méltóságos úr, felesége csináljon jó vacsorát, a szomszéd faluból kerítsenek valami jó bort, a zsidótól hozzanak két szál gyertyát, a kocsisnak és lovaknak is adjanak, ami telik. Sokkal örömestebb szemlélte a kis sánta Mányit, aki egész örömmel futott hozzá és zokogva csókolta kezét. E nyomorék árvát boldogult neje vette volt a házhoz, s íme most csak ő az egész család képviselője, belőle áll a viszontlátás egész öröme.

Így mélázva haladt fölfelé, itt-ott megállva, kérdezősködve s nem várva be a feleletet.

A tiszttartó kérdés nélkül is felelt, össze-vissza beszélt mindent. Áldotta az isteni gondviselést, hogy idejöhetett és rendbeszedhette a jószágot. Azt nem is képzelheti ember fia, hogyan feldúlt, kirabolt itt mindent a fellázadt oláhság ; ő éjet-napot összetett, futott-fáradott, orrával túrta a földet, hogy a régi lábra állítsa vissza a méltóságos úr jószágát, de van is ám láttatja. Az udvarház egy része már lakható, a méltóságos úr szobája egész paradicsom. Az elrabolt bútorokból is sokat visszaszerzett, hol a harmadik, hol a negyedik faluból, még a konyhaépület csengetyűjét is megkerítette, fizetett is értök elég borravalót s ezt a méltóságos úr bizonyosan megtériti neki. A gazdaság is foly valahogy, de nincs semmi jövedelem, mert a beruházásra kell fordítani mindent ; az is nagy baj, hogy a volt jobbágyok elfoglaltak néhány darab földet ; a többit majd mind felébe adta ki, mert drága a napszám, a curialisták nem akarnak se dolgozni, se fizetni, kivált az oláhok ; marha sincs elég, aztán az adó, szállásolás, pörlekedés fölemészt minden jövedelmet ; tulajdon pénzéből is fordított már valamit a jószágra, csekély összeget ugyan, mert neki is kevés van, de éppen jókor, mert valóságos szégyentől menté meg a méltóságos udvart.

Radnóthy mind csak hallgatta, mint a molnár malma zúgását. Egészen egyébre gondolt. Vizsgálta a házőrző kőrisfákat, amelyek némi történeti nevezetességgel dicsekedtek, amennyiben Apaffi, erdélyi fejedelem, kétszer ozsonnált árnyaik alatt, amikor meglátogatta egyik ősét, aki igen kedves embere volt. Nézte a homlokzat kőcímerét, amely úgy illett a tisztes épülethez s egyik fődíszéül szolgált, azaz csak romjaikat, mert a kőcímer összetörve hevert a földön, a fák pedig beégett derékkal sindevésztek. Lesütötte fejét ; úgy tetszett neki, mintha összetört címere családja pusztulását és gyalázatát jósolná. Néma gondolatjaira, elfojtott érzéseire oly kellemetnül hatott a tiszttartó zajos fecsegése. Egypárszor szeme közé nézett és hallgatást akart neki parancsolni, de a helyett, maga sem tudta miért, talán szórakozottságból, talán kíváncsiságból, figyelni kezdett reája. A tiszttartónak sem kelle több, még részletesebben, még hangosabban erősítette, hogy tenger a költség és nincs jövedelem.

— Hát tiszttartó uram azt hiszi, hogy én pénzt hozok, zacskóval hozom az aranyat, vékával a tallért — vágott közbe Radnóthy, bosszúsan emelkedett fel egy beomlott gyeppadról, ahová még jól le sem telepedett.

— Hinni csak elhinném, méltóságos uram! de látni? Megelégedném én a bankóval is — nevetett a tiszttartó, tréfának vélve a dolgott.

— Mit röhög? Azt hiszi, hogy engem meglophat, belőlem csúfot űzhet? — folytatta Radnóthy, egész testében reszketve a méregtől. — Hogy mer egy ingben állani elémbe? Vegye le fejéről a kalapot — hallgasson!

E kitörés tulajdonkép nem a tiszttartót illette, hanem azokat, akik összetörték a kőcímert, beégették a kőrisfákat, földúlták jószágát. Csordultig telt keserűségének pohara, ki kellett ömölnie és arra, aki legelőször érinti. Éppen azért a tiszttartó jól teszi, ha hallgat s nem zavarja ura búskomorságát, aki már talán el is feledte, amit mondott s akinek éppen az fáj, hogy nem lehet kétkednie s a rom, pusztulás

igen is kézzel fogható. De neki természete volt mindenkit kezéhez szoktatni, most pedig éppen szükségesnek láttam meg nem engedni, hogy a csak gondolora mondott, de igen alapos gyanú gyökeret verjen.

— Dehogy hallgatok, ha tűzre tesznek sem hallgatok — kezdé nagy szörnyűködéssel — vétenék méltóságod úri személye ellen, elámítanám, megcsalnám, megérdemelném, hogy elcsapjon. Én tolvaj? . . . Én Istenem, mire jutottam! Hát ugyan honnan lopjak? Bizony Isten, ha akarnám sem tehetném. Isten úgyse' még a magaméból adnék, amint hogy adtam is néhány forintot. Dejszen nem csodálkozom ; méltóságod most érkezik, nem ismeri jószága állapotját, nem értheti, mily bajos most gazdálkodni.

— Még feleselni mer! Takarodjék szemem elől! Nem ismerem jószágomat . . . szemtelen! Nem értek a gazdasághoz . . . szamár! Kegyelemből élek . . . gazember! Elpusztuljon udvaromból még ma, ebben a pillanatban.

— Ugyan úgy-e? — pattogott a tiszttartó ijedtében, csodájában, mérgében, felcsapva imént levett kalapját. — Ez-e a köszönet? Ez-e a hála? Úgy bánni velem, mint egy kutyával. Így jár az ember, ha ilyen koldús uraságot szolgál. Bár sohase tettem volna be lábamat ebbe a jószágba! Bolond voltam, hogy annyit fáradtam, guzslódtam, csak azért, hogy méltatlanságot szenvedjek, kárt valljak, mert tudom én, mit akar méltóságod : megkárosítani, pénzt csikarni rajtam, aztán elcsapni. Nem oda Buda! Más időben élnük, nincs többé vármegye, a szegény embernek is pártját fogják, méltóságod sem alispán már — hála Istennek — nem ám . . .

Még többet is beszélt volna, azonban István, aki a podgyászt hordta fel, meghallván a zajt, ott termett s olyat lódított rajta a domb menedékén, hogy repült belé a kis ember s az alsó udvarig meg sem állhatva orrára bukott. Radnóthy elfordult s meg sem dícsérte a hű cselédet, tekintélyének e vitéz védelméért. Ott állott bódultan, mintha valaki arcul ütötte volna. Még mind a fülébe csengett a tiszttartó gorombasága,

még mindig azon tünődött: vajon csakugyan mert-e a pimasz neki olyasmit mondani. E néhány szó ezer fulánkot ütött belé s életében először érezte magát megalázva. Aztán elfásúlt, nem érzett, nem gondolt semmit s arcára némi buta érzéketlenség ült ki. Az esti homályba merülő táj visszamosolygott utoljára; mind nézte-nézte s nem látott semmit; csípős tavaszi szél fútt; nem érezte, nem húzta összébb mentéjét, az éledni kezdő falusi korcsmából vidor zene hallatszott ki; nem hallotta, arra sem fordúlt: csak midőn vacsorára szólalt meg a csengetyű, kezdett ébredezni — a kis Mányi húzta s egész erejéből, örömében, hogy már valahára húzhatja, és sokáig, mert nem volt gazdasszony, aki reá ijesszen, — ezt hallgatta, mind hallgatta, mint a gyermek a csengő játékszert — oh az ismerős régi hangok — és szemébe könnyek facsarodtak.

II.

Így szállott meg ősi fészkébe az öreg táblabíró, s az első órától nem sokat különbözött a többi nap, hét, hónap. Sehogy sem tudta magát feltalálni otthon. Hasonlított Ripp Van Winkléhez, egy észak-amerikai népmonda hőséhez, aki húsz évig aludt a Kaatskill-hegy barlangjában s hazatérve nem ismert falujára, nem talált házához, a korcsmához sem, amely egészen szállodává alakult, s címere többé nem III. György király volt, hanem Washington tábornok; víg cimborái felől is hiába kérdezősködött, az iskolamester a kongresszusba utazott, mint képviselő, a másik valamelyik csatában esett el, a harmadiknak már a sírköve is elpusztult a temetőben, s így tovább, úgy hogy szegény kétségbeesve kiáltott fel: «Hát senki sem ismeri itt Ripp Van Winklét!»... Radnóthy nem aludott, csak betegen feküdött, azt is csak másfél évig, kétségbeesve sem kiáltott fel, de százszorta szerencsétlenebb volt Ripp Van Winklénél.

Nehezen szokott mindenhez és semmit sem szokhatott meg. Hánykódott a múlt és jelen között; nem tudott feledni, mert minden a múltra emlékeztette

és örömest feledte a jelent, ha a multon mélázhatott. Mintha egy gonosz tündér ütött volna tanyát szobáiban, aki ringatja, költi, ide-oda csalja, szeme közé nevet s otthagyja keserűségének. Reggelenként nem egyszer kapott az éjjeli asztalhoz ezüst csengetyűje után, amelyet már rég összeolvaszthatott az ötvös ; sokszor kérte elő Istvántól egyik vagy másik ruháját, amelyet ki tudja, hol szaggatnak ; többször kerestette tajtékpipáit, amelyek már bizonyosan negyedik kézen járnak ; még házi sipkáját is kérte, neje utolsó himzetét, amelyet — jól emlékszik reá — az asztalfiókban hagyott volt. Ilyenkor aztán rendesen okvetlenkedett, szitokra fakadt, noha nem volt szokása, s majd mindig azon vette észre magát, hogy kávéja meghűlt, elfeledte megcukrozni, kereste a szelencét, sehol sem találta és lármát ütött. István háromszor is elmondta, hogy egyetlen szelence sincs a háznál, ott a cukor a pirított kenyér mellett. Ura is háromszor ismételte, ritkán bosszúsan, a legtöbbször erőtlen fájdalommal:— Jól van, jól, hallottam már, kend egészen tele kiabálja az ember fejét.

Hát még a szobák, ahol oly kényelmesen lakott, a régi bútorok, amelyek mindenikéhez annyi drága emlék tapadt. Talán azok csak azért állanak még, ezekből csak azért maradt meg némi töredék, hogy kínozzák a hazatért gazdát és ne engedjék nyugodni. A néhol felszakított avagy újra csak tél-túl bedeszkázott padollaton mindjárt-mindjárt meg kelle botlania s ha leült, kedves, de megsántult zsölyeszéke ide-oda biccent. A falakra sem nézhetett fölindulás nélkül, drága fegyverei nem ragyogtak többé ott, az ősi képek elhasgatva vagy elcsúfítva néztek alá ; nagyanyjának tisztes arcára épen bajuszt festett valaki szénnel, nagyatyja szájába pedig makrapipát.

Semmi sem volt ép, semmi sem állott a maga helyén. Ez a felpattogzott asztal hajdan egyik vendégszobában foglalt helyet ; azt az otromba ruhaszekrényt a tiszttartó szobájából keríthették ide ; a pamlag bőr helyett házi szövettel volt bevonva, s annyi s oly sokféle szék állott mindenütt láb alatt, mint

a zsibárus raktárában. Hijába fogott a rendezéshez ; nem tudta visszavarázsolni a régi kényelmet, csint és nyugalmat. Félbehagyta, megint elkezdte, hamar belefáradt, odaült pihenni iróasztalához s nézte, hogy hol állott hajdan a nagy kalamáris, a nagy rézporzó s az a sok irat, itt a hivatalosak, ott a magánügybeliek, galanddal összekötözve, márványkővel lenyomtatva.

Eszébe jutott minden, még az is, hogy egyszer bizonyos bonyolúlt ügy miatt késő éjig virrasztott itt jurátusával ; neje többször benyitott hozzá, kérte, hogy feküdjék le, ne rontsa egészségét, holnap is nap ; szóból szó kerekedett, összezördültek, magok sem tudták hogy' s aztán egész éjjel se aludni, se dolgozni nem tudott.

— Szegény feleségem! — sohajtá s mind komorabban húzogatta ki a záros, s most feltört fiókokat, ahol féltőbb iratait szokta tartani ; a családi okleveleket, szerződéseket és kötelezvényeket. Összeszaggatott darabjokra se talált, mégis mind kereste, s midőn abban hagyta, önkénytelen hátradűlt a széken, gondolkozott és számlálgatta ujján a kötelezvények összegeit, — mindenre jól emlékezett, mintha most olvasná — aztán öklével az asztalra ütött s oly erős hangon kiáltá : — Negyvenezer pengő forint! — hogy az ablak alatt elmenő kis Mányi elsikoltá magát s ijedten szaladt lefelé.

A többi szoba még szánandóbb állapotban volt. Mindeniket bejárta napjában kétszer-háromszor, mint valami kóbor lélek, aki sehol sem tud nyugodni. A nagy, de üres ebédlő kongott ; tisztán kivehette léptei visszhangját, amit addig soha sem tapasztalt. Megütődött e természtes jelenségen, hátratekintett, nem látott ugyan senkit, de azért volt mit nézzen és nézte az árvaságra jutott pohárszéket, kifordult sarkú ajtóival, az összetört csillár lecsüngő vasát, a kapcsos szegek helyét, ahova az óra volt akasztva, e régi derék szerzemény, amely mindig pontosan járt s ütése az egész házban meghallatszott.

A nappali, a hálóterem, a fiúk, leányok és vendé-

gek szobái sokkal több és szánandóbb látványt nyujtottak. Itt minden összetörve és széthányva hevert egymáson, itt mindent elváltoztatott a por, penész és senyvedés. Ő mégis mindent megismert és sokáig elsajnálkozott rajtok. Hogy is ne? Falun, különösen régi szabású nemeseinknél, minden bútornak megvan a maga jelentősége, története, mondhatni szentsége. Az apa nagyatyjától örökölte, a fiú ragaszkodik hozzájok szokásból, kegyeletből; ritkán vásárol egy-egy új darabot, legfeljebb valamely ünnepélyes alkalomra, ha házasodik vagy nagyobb hivatalt nyer, a mi szintén nagy esemény és szentesítő erejü. Így a büszkeség, kegyelet s gyöngédség ez emlékei annál drágábbak lesznek, minél inkább vénül a birtokos. Radnóthy elérzékenyülve vizsgálta kedves bútorainak maradványait, megszemlélt minden zegzugot, ölemelt minden darabot, s oly kímélettel tett helyre, mintha még hasznukat venné.

Szomorú foglalkozása azonban némi gyér örömben is részesítette. Néhány kedves könyvét találta meg a lomok között, jogi könyveit, amelyekből jurátus korában cenzurára készült s a családi bibliát, amelyet a buzgó I. Rákóczi György fejedelem ajándékozott volt egyik ősének, saját kezével írva be nevét, amint azt most is láthatni némely protestáns egyház ily ajándékbibliáján. Leült és forgatta a bibliát, amely azon módon ép volt, csak ezüst kapcsait törték le; kedvenc helyein magától megnyílt, mint régen, a címlap előtti tiszta papír is megvolt, ahova a családfő híven bejegyezte a gyermekek születésének s halálának, házasodásának vagy férjhezmenetelének napját. Ott volt saját kézirata is; olvasta, mikor házasodott meg, mikor születtek gyermekei, három meghalt, kettő él — Isten őrizze meg őket a sors csapásaitól, jobban, mint apjokat — csak neje halálának napja nincs még beírva, hogy' is irhatta volna be, hiszen azóta nem volt otthon, hanem be fogja irni — oh ez el nem mulasztható kötelesség.

És írt, nehezen írt, — mily rossz a toll, a tinta meg fehér, valóságos szégyen, semmi sincs a háznál —

de azért írt és sokat szenvedett. Neje halálának emléke egészen felújult benne, elképzelte, hogy a szegény asszony, aki az immár az egész környékben kiütött oláh fölkelés elől egy éjjel futott el innét a közel városkába, mennyi ijedtséget állhatott ki ; ő akkor nem volt otthon, jött, futott, repült volna, de lehetetlen volt ; Kolozsvárott megbetegedett, — Istenem, minő napok voltak ezek — de hijába sietett volna hozzá, halva találta volna ; el sem temethették illendően, ideiglenesen a városi templom sírboltjába tették le holttetemeit s csak később szállították ki a családiba, nem is tudja mikor, ő akkor már nagyon beteg volt, halálos beteg, most is az, talán sohasem gyógyul meg egészen.

E folytonos felindulás és évődés fölemésztették lelki ereje maradványait. Az egykor tevékeny férfiú méla, álmodozó és ingerlékeny különc lett. Se munkára, se mulatságra nem tudta magát összeszedni ; mindkettőt megkísérlé ugyan, de mindannyiszor visszasüllyedt bosszúságába és merengésébe, ami aztán egész elemévé vált.

Hol is keresett volna szórakozást? Régi jó szomszédai nem igen látogathatták ; egyik a csatatéren maradt, másik fogságban szenvedett, harmadik bujdosott, s ha mégis valaki jőni talált, restelte, bosszankodott, mert még meg sem vendégelhette becsületesen. Akaratlan és szüntelen csak a forradalomra és az oláh pusztításra fordúlt a beszéd ; Radnóthy is panaszolt, vendége is. Emlegették a régi jó időket, a vármegye, az ország dolgait és szivökből elkeseredtek. Radnóthy nem olvasott hírlapot, gyűlölettel fordult el mindentől, ami az új korszak szüleménye volt, lett legyen az eszme, ember, vagy nyomtatvány ; egyik-másik vendégétől tudta meg, hogy mi újabb történik a két magyar hazában, mily rendeleteket ad ki Bach miniszter, ki lett Erdély kormányzója, hány kerületté olvasztották össze a magyar megyéket, székely és szász székeket, hogy idegen tisztviselők lepik el Erdélyt, német lábra állítanak mindent, még a faluk magyar nevét sem igen tűrik. Az ily s ezekhez

hasonló újságokat bár hányszor ismételték előtte, mindig szörnyű méregbe jött, amely a beszéd folytán mély bánattá szelidűlt, s a végén keservesen elsiratta a magyar alkotmányt, nemzetet és királyt.

A vendégek szórakoztatás és enyhítés helyett még ingerlékenyebbé és búskomorabbá tették. Csak akkor derült fel, ha egy-egy gúnyos adomát hallott az idegen, leginkább Galiciából Erdélybe rendelt tisztviselőkről, az úgynevezett bezirkerekről, különösen arról, aki a megyében az ő helyét foglalta el. Ilyenkor nevetett, aztán nagyot sóhajtott s el-elmormolta fogai közt:

> Galiciát kisöpörték,
> A szemetet kiöntötték,
> A szemétből gomba termett,
> A gombából bezirker lett.

Ez volt az egyetlen nóta, amelyet néha elfütyült vagy elmormolt, az egyetlen új dolog, ami tetszését megnyerte. Mindig elmosolyodott, ha ajkára jött, aztán sóhajtott s megint elkomorúlt.

Legrosszabban töltötte ünnep- és vasárnapjait. A templomban sem találhatta föl a vigaszt és nyugalmat. Mit ér, hogy ülőhelye bántatlanul áll a szószék közelében, a kántor híven kikeresi számára az éneklendő zsoltárt, ha nem láthatja kedves tiszteletesét, akivel együtt vénült meg. Néhány hónap óta egy fiatal lelkész szolgál, akit sehogy sem tud megszokni, ki nem állhatja bajuszos és szakállas arcát, rövid imádságait, amelyeket áhítatosan reszkető hang nélkül mond el, világias prédikációit, amelyek valóságos hírlapi cikkek, s kivált az a sok új szót, ami éppen botrány. De hagyján, csak kegyúri kötelességeit teljesíthetné. Meg kellene fedetni a templom rozzant födelét, javítani valamivel a lelkész leolvadt fizetését, és nincs pénze. Ez több volt bosszúságnál, fájdalom volt s még inkább elrontotta vasárnapjait, a már csak emlékezetben élő jó vasárnapokat.

Szégyelni kezdette szegénységét, mint valami bűnt, s koronként hozzáfogott gazdasága rendezéséhez,

nagy hévvel, kevés kitartással, ide-oda kapkodva, nem tudván magát feltalálni a változott körülmények között. Először is elcsapott tiszttartójával gyűlt meg a baja, aki ugyan kitakarodott az udvarból, de roppant hosszú számadást hagyott hátra s nem éppen szerény követelésekkel állott elő s pörrel fenyegette hajdani gazdáját, ha ki nem elégíti. Radnóthy egy zugba lökte számadását, levelét, azzal a meggyőződéssel, hogy nem lehet oly törvényszék, amely tiszttartójának igazat adjon, aki a zavaros időt és távollétét felhasználva, csalta-lopta s mindezt még meg is akarja fizettetni vele. Az egész ügyre többé nem is gondolt s új tiszttartó keresésével töltötte idejét. Hirtelen nem talált kedve-szerintit, s minthogy most különben nem is adhatott nagyobb fizetést s leginkább maga akart gazdálkodni, ideiglenesen egy írástudó közszékely gazdát vett föl, akit csak számtartónak nevezett, mert a csekélyebb fizetéshez csekélyebb cím illik. Hanem azért oly fenhéjázó parancsolatokat adott ki, mint gazdasága virágzó idején. E mellett igyekezett mindent a régi lábra állítani vissza. Mindenütt kerestette régi szakácsát, egyik jobbágya fiát, akit ő taníttatott volt ki a főispán udvarában, mert neki csak az tud főzni ; de minthogy e híres szakács a forradalomban egy tábornok konyhájához szegődött s azóta senki sem hallotta hírét, kénytelen volt szakácsnőt fogadni. Fogadott is Kolozsvárról egy meglehetős drágát, aki gazdasszony címe alatt el is foglalta a konyhaépületet, de nem igen volt miből gazdasszonykodnia. A háromszori csengetés újra divatba jött. A bivalost letette törvénytelen béresi méltóságáról, noha a bivalok száma csak egyetlen-egyre apadt. Hozzákezdett udvarháza javításához is, de csak annál maradt, hogy új kőcímert csináltatott. A pajtákat és istállókat egészen újra akarta építtetni, pedig nem volt többje annál a három lónál, amelyekkel hazajött, néhány ökörnél és tehénnél, amelyeket otthon talált.

— Majd lesz, — mondá sokszor — rendet csinál, fölmondja a bérbeadott földeket, maga fog mível-

tetni mindent, fenyegette a curialistákat, hogy adják vissza elfoglalt földjeit, mert törvényszék elé állíttatja őket, katonákat hozat reájok, de másnap már mindenről megfeledkezett, új bosszúság törülte el a régit, most az adó miatt pörölt a jegyzővel, majd a közmunkát sürgető falusi bírót kergette ki szobájából, vagy pedig búskomoly mélájába sülyedt s napokig nem lépte át küszöbét.

Ilyenkor a legtöbbször olvasott. Előszedte megmaradt könyveit, még egyszer áttanulta a magyar törvénytárt és történelmet s politikai elmélkedésekbe merült. Szorosan véve nem tartozott azon két politikai nagy párt egyikéhez sem, amelyek egy századnegyed óta oly szenvedélyesen küzdöttek egymással a megye- és országgyűléseken. Nem volt kormánypárti, de teljesen ellenzéki sem, természeténél fogva hajlott a konservatizmushoz, de fogékonysága s a közhangulat a reformok felé ragadták. Becsületes táblabíró, derék magyar nemes volt, aki büszkébb őseire, mint kiváltságaira, s akiben a régi és új eszmék sajátságos vegyületben olvadtak össze. A nemesi tekintélyre sokat tartott, de atyai indulattal viseltetett jobbágyai iránt s az úrbéri ügyekben mindig a szabadelvűekkel szavazott. Látköre korlátolt volt, a vármegyeháza ablakából szemlélte a világot, de ösztönszerűleg visszariadt a kihivó, kockáztató politikától. Nem sokat olvasott, keveset beszélt, de annál tevékenyebb tisztviselő volt, általában áldozatra kész hazafi, a ki egész optimizmussal csüngött nemzete jövőjén. Most pesszimista vált belőle. Bár a forradalmat betegágyban élte át s csak egypár hét óta van otthon, politikai érzülete egészen megváltozott. Az ellenzékiség a legmélyebb gyűlöletig fejlődött ki benne, de egyszersmind megútált minden reformot. Vádolta önmagát, hogy ő is elősegítette az ősi alkotmány alapjának megrendítését. A nép iránti jóindulata elenyészett, hiszen saját oláh jobbágyai dúlták fel udvarházát, akikkel annyi jót tett mint magánember s akiknek érdekéért küzdött a közpályán. A köz- és magánjogi reformok rögtönzéséről

és erőszakoltságáról elmélkedett, s minél többször olvasta a régi magyar törvényeket, annál inkább bámulta a régi alkotmányt s az ősök bölcsességét. Most sehol sem látott hiányt ; kegyelettel olvasott át minden elavult törvényt, megsiratott minden összeomlott intézményt s az állambölcsesség kövét vélte feltalálni a megyei rendszerben. A hajdan tevékeny férfiú, aki elméletekkel nem bajlódott, tétlenségében szemlélődővé vált. Visszaélte magát a múltba s mindarról álmodozott, hogy mi módon kellett volna a magyar nemzetnek kifejlődnie. Rögeszméjévé lőn, hogy a demkcráciai eszmék tették semmivé a magyart ; elfordult a jelentől s gyönyörrel olvasta a múlt lapjain a magyar nemzet, azaz a nemesség örök dicsőségét.

— A nemesség szerzette e hazát, — mondogatta magában — nyolc századon át, a legnehezebb körülmények között is, jól-rosszul meg tudta tartani, sohasem vesztette el egészen, egyszer került a demokrácia kezébe s ím örökre elveszett.

Ez elmélkedő álmodozások között elfeledte, hogy gazdálkodni kellene s már egypár nap óta nem tette meg szokott gazdasági körútját. Ki-kiindult hát a komondor kíséretében, hogy mint hajdan, saját szemével lásson dolgai után. Benézett az istállóba, beszélt a kocsissal, de nem meglevő lovairól, hanem a hajdaniakról ; dicsekedett velök, sajnálkozott rajtok, s elballagott, meg sem mondva, hogy tulajdonkép miért jött. A csűrben mind azokat a régi nagy asztagokat és boglyákat emlegette, amelyek sehol sem voltak s nem figyelt a számtartóra, aki a leendőkről okoskodott. Némely cselédjét ahelyett, hogy munkára ösztönözte volna, restségre szoktatta, mert sokáig elbeszélt velök udvarháza földulatásáról és ismételve megkérdett minden apró részletet. A napszámosokat rendesen szidalmazta, hogy oly drágáért dolgoznak, holott hajdan mint jobbágyoknak ingyen kellett dolgozniok. A kertben legtöbbet a beomlott kő Neptunnal vesződött, így is fölállíttatta, amúgy is, s midőn teljességgel nem akart jőni orrán-száján

a kis patak vize, fenyegette a kertészt, aki nem volt már szolgálatában, hogy megtanítja becsületre. Aztán sétált egyet s eltévedt a gyomfelverte ösvényeken s csak nagy bajjal ért el malmához, gazdasága egyik fő jövedelemforrásához; nézte a malomkerekek forgását, hallgatta a víz moraját s nagy-fáradtan tért haza ebédelni, szentül hivén, hogy egyet-mást valahára rendbehozott.

Ebéd alatt rendesen elkomorult, egyes-egyedül ülvén a nagy kongó ebédlőben és sokáig várakozva az ételekre. Ritkán ízlett valami; az új gazdasszony nem tudta jól késziteni kedvenc ételeit, amiért sokat zsémbelt Istvánra, István meg a gazdasszonyra. De valóságos étvágya alig volt ezeriben egyszer. Néha csak megkóstolta az ételeket, aztán merőn nézett a levegőbe. Látni vélte családját, vendégeit, a kik hajdan körülülték e hosszú asztalt. Az asztalfőn neje foglalt helyet, itt egyik jó barátja, túl a tiszteletes, aki mindennapos volt a háznál, jobbról fia, akit, Isten tudja, mikor lát, balról lánya, aki Bécsben van, s így tovább. Oly élénken látta mindeniket, mintha valósággal ott ülnének, hallani képzelte őket, amint susognak, nevetnek, tréfálkoznak. A látomás eltünt, megjelent, újra eltünt és nem látott senkit, csak az asztal végén ülő jurátusát, aztán azt sem látta, de mintha hirtelen megnépesülne a terem, több volna a vendég, poharak csendülnének, felköszöntések hangzanának és zene riadozna, mint annyiszor nevenapján. Valóban nem álmodott, kinn a tornácon cigányok húzták, a régi jó szokás szerint neve napját akarva megtisztelni. Ő nem is tudta, hogy ma nevenapja van, bámész arccal hallgatta a jól ismert nótákat, de csakhamar e kiáltással szakította félbe:

— Elég már, elég! — és szíve eltelt keserűséggel.

Délutánjait nagyrészt a tornácon töltötte. Unta magát és sokáig elnézett mindent, udvarháza árnyát a folyóvíz tükrében, az eszterhaj fecske-fészkeit, egy-egy légben úszó karvalyt, a vándor felhőket, a nap lementét s a szürkületben nyugtalanul repdeső denevéreket. Amint sötétült s megkondult az esteli harang-

szó, mind elhagyottabbnak érezte magát ; némi gyűlölséggel nézett le a falura, ahol világosodtak az ablakok, összecsoportosult a család, vígan fogott vacsorához, hamar kioltotta a gyertyát s édes álomba merült. Ritkán vacsorált, sokáig kinn ült, mert kerülte az álom, de ha elálmosodott is, nem könnyen aludt el, nem engedték kisérteties látomásai s fel-felköltötte a zaj.

A puszta vagy romlásnak indult épületekben mindig hallhatni bizonyos rejtélyes hangot, amely félelmet, baljóslatot kelt a lélekben, nem hagyja aludni a nyugodni vágyót s megbabonázza az álmokat. Szüntelen fú bennök a szél, nem tudni honnan. Eleinte alig hallható zokogással kezdi, aztán nagyot sóhajt, mintha azt mondaná : jaj! s valami lehull, vakolat vagy tégladarab ; majd dörömbölni kezd s kinyit egy ablakot vagy ajtót, amelynek megrozsdásodott sarka csikordulva ríjja : fáj, fáj! Máskor egyhangú kip-kop dobogások hallszanak, amelyeket egy-egy mély húh üvöltés szaggat meg ; hirtelen csend áll be, de nem sokáig tart, halk nyöszörgés reszkedez, a kis gyermek sírásához hasonló, amely lassanként tompa zúgássá erősödik s heregni kezd az egész épület, mintha vihart érezne s összeomlani vágynék. Radnóthy órákig elhallgatta e hangokat ébren s félálomban. Úgy rémlett neki, mintha szellemek látogatnának, akik nem nyughatnak a sírban, a multakról suttognak, gyönyörködve tépik föl sebeit s reá akarják dönteni a házat koporsóul. Hánykódásai közben eszébe jutott minden, ami szívének valaha fájt. Ifjúkori vágyai és szenvedései ; a megyei pártharcok és ellenségeinek cselszövényei, rágalmai ; a férji és szülői gondok ; három gyermekének halála és haldokló neje ; honvédhuszár fiának harci küzdelme, új meg új alakban : most egy ágyúgolyó zúzza szét karját, majd egy kozák lándzsája szúrja agyon s trombitahang és ágyudörej tölti be a levegőt. Gyakran kiugrott ágyából s félrehúzta a függönyöket. De minden csendes volt ; a hold éppen a templom irányában szállott lefelé, a rejtélyes hangok is elnémultak, s ő nehéz, mély álomba merült, amely jobban kifárasztotta az ébrenlétnél.

III.

Az ily éjtszakákra virradó reggelek voltak legkomorabb órái. Meg-megszállotta a halál gondolata s még inkább az, hogy megszakad benne a régi hírneves család. Egyetlenegy fiáról, aki a magyar hadseregben szolgált, a háború bevégezte óta semmit sem hallott ; számtalanszor megsiratta mint beteget, mint foglyot, mint elesettet. Egyetlenegy leánya Bécsben volt felesége testvérénél, egy nyugalmazott ezredes özvegyénél, aki még ezelőtt két évvel, látogatása alkalmakor, vitte volt el magával, hogy lásson egy kis világot s gyakorolja magát a német nyelvben. A lyányka egész ott mulatását néhány hónapra szabta, de a háborús idők odarekesztették, azóta nem tud felőle semmit. Írt ide, írt oda, hol fia, hol leánya után, most az ezredesnének, majd barátjainak, kétszer küldött el hetenként a postára, mind hiába. István mindig üres kézzel jött vissza, hogy búsítsa urát és szidalmat nyerjen fáradsága jutalmául, holott egész évi fizetését örömest odaadta volna a postamesternek, ha szánakozik rajta s abból a nagy halom levélből odadob neki legalább egyet.

Ilyenkor aztán egész nap a gyermekekről folyt a beszéd ; eldicsérték, elsajnálták a kis Gézát s a kis Erzsit, kik ugyan elég nagyok voltak már, egyik tizenkilenc éves, másik tizenhét, de ők jobb' szerették így nevezni A jó cseléd még akkor szokott volt erre, midőn ölben hordozta őket, az apa pedig gyöngéd pillanataiban mindig így szólott hozzájok s most folyvást e pillanatok varázsa alatt áll. A kis Gézából más körülmények között könnyen válhatnék alispán vagy éppen főispán ; István tábornoknak szánta ; hiszen mikor a méltóságos úr beteg volt, ő látta mint hadnagyocskát s legszebben lovagolt az egész ezredben. A kis Erzsi a Küküllő mentén legszebb leánynyá nőhetett fel, — folytatta az apa — a régi jó időben mily jó szerencsét tehetett volna ; István hozzátette, hogy egész Erdélyben nincs olyan leány, akármely gróf szerencséjének tarthatja, ha hozzá-

megy ; dejszen látta ő az utolsó tisztújítás alkalmával, hogy nézett a főispán fia a még csak tizenöt éves lyánykára, pedig az meg tudja itélni a lyányokat, a legelső gavallér Kolozsvárott.

Soha még a világon nem volt két ily derék és okos gyermek, ismételték untalan és mélyen sóhajtottak reá. Ily beszélgetés alatt aztán szépen összebékéltek ; az úr elfeledte, hogy a cseléd ma sem hozott levelet, a cseléd örült ura csendesedésének és vigasztalni bátorkodott. Sokszor meg is vigasztalta. Paraszt egyszerűségében annyi bensőséggel beszélt, oly mély hittel mondogatta : az Isten nem hagyja el, aki benne bízik, az Isten akkor szokta jóra fordítani az emberek dolgát, mikor nem is vélik, hogy Radnóthy úgy hallgatott reá, mint a papra. Remélni kezdett. Meg-megveregette a hű cseléd vállát s enyhülve mondá :

— Hallgassa meg az Úristen kendet s adjon nekünk még egy jó napot.

Egy ily, legalább jónak látszó nap csakugyan el is érkezett. Egy reggel nagy örömmel rohant be hozzá István, folyvást kiáltva : — Levelet hoztam, két levelet hoztam. Radnóthy mohón kapta ki kezéből a leveleket, de nem merte mindjárt fölbontani, sokáig nézegette s a remény és aggodalom fölindulásai közt is feltűnt neki, hogy többé nem címezik alispánnak s a predikátumot is kifeledték. Több hónap óta ez az első levél ; hajdan minden nap kapott kettőt-hármat, illően címezve ; mindig a papírvágó ollóval vágta fel a pecsétet s odaírta : vettem die mensis ekkor s ekkor. Most is az olló után nyúlt, haragudott, hogy ezt is elrabolták, s rossz kedvébe ismét visszaesve törte föl a leveleket. Egyik levél az ezredesnétől jött s össze-vissza, hol magyarul, hol németül volt írva, annyit mégis kivehetett belőle, hogy egy évig rendetlenül vagy éppen nem járt posta Bécsből Erdélybe, az ember hijába írt ; sógora újabb leveleit csak a múlt héten vette, számszerint tizet, eltévedtek a rossz címzés miatt, mert ők nem laktak folyvást Bécsben, hanem hol Grátzban, hol Salzburgban ; szegény testvére halálát nagyon sajnálja, bizonyosan

rosszul ápolták, hibásan gyógyították, hiszen egész Erdélyben alig van valamirevaló orvos, a nyáron lerándul Erzsivel s ott tölti az őszt október végéig. Erzsi is mellékelt a levélhez egy kis cédulát, amely így hangzott: «Kedves papa! Sokat búsultam szegény mama halálán — papát sokszor emlegetjük — küldjön nekem egy kis pénzt — a télen sok báli ruhát csináltattam, — aztán tavaszira és nyárira is kell — máskor többet írok — most nem érkezem — megyek egy soirée dansante-ba — ott lesz Kahlenberger kapitány is — igen mulatságos ember. Csókolja Erzsi. Papa el ne feledkezzék a pénzküldésről.»

A másik levél Milanóban kelt s úgy látszik, fiának egyik barátja írta, akivel együtt sorozták be. Az egész rövid tudósítás oda ment ki, hogy Géza már régóta beteg, még most is kórházban fekszik, ezért nem írhat, de — hála Istennek — túl van már a veszedelmen s több tekintetből jó volna neki egy kis pénzt küldeni.

Bármennyire örült, hogy gyermekeiről bizonyost tudhat, mégis e levelek leverően hatottak reá. Egy kis vigasztalást, a szeretetnek egy kis melegét várta vagy legalább körülményes tudósítást — és száraz jelentést kapott.. Többször elolvasta mind a két levelet, meg-megütögette, hogy kizáródjék a rézpor, de akkor is csak annyit olvashatott ki belőle, mint azelőtt. Jól esett volna szívének elérzékenyülni, kibúsulni magát s haragunnia kellett. A milanói levélre még elmondogatta: — Szegény jó fiam, édes kis Gézácskám, mennyit szenvedhettél! de midőn sógorasszonya és leánya levelére jött a sor, kitört belőle a méltatlankodás: — Ez az Erzsi egészen más leány lett. Táncol, vigad, holott az anyja meghalt, bátyja betegen fekszik, atyja koldusbotra jutott. Négy sort írni is alig van ideje, mert bálba kell menni, hogy ihogjon-vihogjon valami Eggerbergerrel. — Még azt sem írja, hogy csókolja kezét engedelmes leánya, csak azt veti oda: csókolja Erzsi. Ugyan úgy-e? Hogy' fölvitte Isten a dolgát. Fölfordult minden, megváltozott minden, még a gyermeki szív is. Sógorasszonyom rontotta el szegényt bizonyosan. De miért is

engedtem, hogy magával vigye? Hijába... Úgy kell nekem!... Azt kivántam, hogy lásson világot, tanuljon meg jobban németül, művelődjék. Hijába!... A magyar nemes embernek mindig Bécs volt a paradicsoma, a magyar úri asszonynak jobban kell tudni németül, mint magyarul, csak úgy művelt. Úgy kell nekem!... Szegény Erzsit hogy' elbolondíthatta nagynénje, az a cicomás teremtés, aki vénségére is nagy bolond vuklikat visel. S mennyi ostobaságot ír össze. Hogy nincs Erdélyben valamirevaló orvos. Neki semmi sem tetszik, ami nem bécsi, pedig ő szegény senkinek sem tetszik Bécsben; soh'sem volt se szép, se eszes, az ezredes is alkalmasint pénzéért vette el. Mennyire elütött boldogult feleségemtől, ha ő élne — Istenem, ha élne: — beh nem aggódnám ezért a rossz leányért.

Mindamellett mindent elkövetett, hogy pénzt szerezzen össze, nemcsak beteg fiának, hanem bálozó leánya számára is. A jövedelem alig födözte a folyó költségeket, a jószág újonnan beruházása pedig csak a kegyes óhajtások közé tartozott. Természetesen vagy kölcsönhöz kellett folyamodni, vagy eladni valamit. A kölcsönt mindjárt hazajövetele után megpróbálta, de nagy kamatra is alig tudott egy pár száz forintot összeszerezni, mert a kipusztított, elszegényedett s még folyvást gazdasági és kereskedelmi zavarban szenvedő Erdély Európa legpénztelenebb országa volt. Most nagy bajjal újra összeszerzett egypár száz forintot fia és leánya számára, de ez kezdetnek sem volt elég, e mellett a gazdaság folytatása és saját magánszükségei is pénzt igényeltek. Hajdani adósai, akiknek kötelezvényei udvarháza földúlásakor elégtek, részint kivándoroltak vagy elpusztultak, részint nem akarnak adósságaikról tudni; ügyvéde be is pöröltette őket, de az új törvényszékeket még csak most rendezik, a pör hosszasan folyhat s az eredmény akkor is kétséges. El kellett tehát adni valamit, mit adjon el, csak ez lehetett a kérdés. A számtartó váltig javasolta, hogy az új félfödelű hintóért s a három almásszürke lóért szép

pénzt adnának, úgy sincs szükség reájok; a hintó használatlanul romlik a rossz kocsiszínben, a majorság költ benne, a lovak meg ok nélkül eszik a sok drága zabot és szénát.

— Hát én mivel utazom aztán, számtartó uram?— csattant föl Radnóthy. — Azt akarja, hogy bivalokat fogassak hintómba? A számtartó uraméból eszi-e az a három ló a zabot és szénát, hogy úgy sajnálja? Ki az oka, hogy a hintó romlik? Tüstént csináltassa meg a kocsiszínt, a kis sánta Mányi kergesse el a majorságot. Ezt még nem is tudtam. Miért nem mondotta előbb? Udvaromban én tudok meg mindent legutoljára. Ez valóságos szekatura!

A számtartó nem merte megjegyezni, hogy a méltóságos úr, mióta hazajött, még egyszer sem fogatott be, sehova sem utazott, ha pedig éppen ki akarna kocsikázni, ott a gazdasági fogat, amelyet nem rég vétetett, azok is csak lovak s ilyen nyomorúságos időben senkinek sem válnának szégyenére. E helyett egy nagy darab határszéli föld eladását indítványozta, amelyre a szomszéd birtokos, amint tisztje mondja, rég áhítozik és jó pénzt megadna érette.

— Ősi birtokomból adjak el valamit, — folytatta Radnóthy még hevesebben — azt a szép darab földet? Soha. A nemesi birtok, számtartó uram, nem városi ház, amelyet adni-venni, cserélni-berélni lehet. Azt karddal szerezték, az szent dolog, az a családé, nem egy emberé. Úgy adom át fiamnak, amint atyámtól örököltem. Annak a grófnak adjam el, aki mindig ellenségem volt, alispánná választatásomat is ellenezte? Soha. Inkább éhen halok meg. Bezzeg szeretné az én szép földemmel kikerekíteni az ő dibdáb földjeit — semmi sem lesz belőle — számtartó uram pedig ne cimboráljon az én ellenségem embereivel.

A számtartó most is hallgatott, nem merte megjegyezni, hogy az a szép darab föld az idén is vetetlen maradt, mert az elcsapott tiszttartó nem bírta megmíveltetni, sőt még azt is elmulasztá, hogy felébe adja ki; új indítvánnyal állott elő, tanácsolta, hogy állíttassa helyre pálinkafőzőjét, árultassa saját pálin-

káját a falu korcsmáján, mert bizony most a mástól vett pálinka árultatása keveset jövedelmez.

— Mit, én pálinkát főzessek, a fináncokkal vesződjem, törvénytelen adót szaporítsak? Számtartó uram, ilyeneket ne merjen nekem beszélni. A pipát is azért hagyom el, hogy ne szaglálódjanak utánam a fináncok. Én pálinkát főzessek? Hogy' jut eszébe ilyesmi? Teremtette, nem tanácsolná azt is, hogy álljak be bezirkernek, mert akkor több jövedelmem lesz.

A számtartó nem mert egy darabig szólani. Radnóthy hevesen járt fel s alá s folyvást a törvénytelen adó ellen dühöngött. Később, midőn csendesülni kezdett, a számtartó újra bátorságot vett s az erdő eladását hozta szóba.

— Azt a szép erdőt! — kiáltá újra Radnóthy — az valóságos prédálás lenne. Nem tudja, számtartó uram, hogy ezelőtt egy hónappal is el akartunk adni belőle egy darabot, vagy ötven szekér fát, s mily keveset ígért a vásárhelyi pálinkafőző. Most sem ad többet. A jó gazdának mindent a maga idejében kell eladni, amikor ára van s nem elprédálni, csakhogy pénzt lásson. Mindig úgy tettem és soh' sem bántam meg.

Valóban igazat mondot; hajdan jó gazda volt s talán még most is az, ha nem éri annyi politikai és családi csapás és jószága régi állapotjában van, de ez az örökös összetévesztése a múltnak és jelennek, hol büszkeségből, hol bánatból, hol bosszúságból, ez az örökös tervezés, tétlen álmodozás, zavarba hozták minden dolgát és szakadatlan keserítették. Most is alig egyezett belé az erdő eladásába, már megbánta, más tervet gondolt ki, s midőn mégis el kellett adnia, vigasztalhatatlan lőn. Azt hitte, hogy az egész megye csak róla beszél, hogyan pazarolja erdejét, mily rossz gazda, mily koldús méltóságos úr, mily ütött-kopott alispán, aki meggyalázza egész múltját.

E pillanat óta fejébe vette, hogy el kell szegényednie, lassan-lassan kénytelen lesz eladni birtoka nagy részét s az ősi jószág nem szállhat épen fiára. E gond egészen elnyomta azt az örömet, amelyet gyermekei

feltalálása keltett szívében. Eddig gyermekeiért búsult, most meg mindig azon tépelődött, hogy miből fogja őket rangjokhoz méltóan eltartani. Mennyi költsége lesz ezután : leánya már eladó, fia egész ember, sógorasszonya meglátogatja e nyáron, akit illően kell fogadni ; minderre pénz kell s a mindennapi költségeket is alig képes fedezni. Kettőzött hévvel fogott gazdasága rendezéséhez és kettős hévvel rontotta el mindazt, amit a jó számtartó valahogy rendbehozott. Kivált elfoglalt földjeinek visszaszerzése vált rögeszméjévé. Ha ezek most kezén vannak, ha curialistái teljesítik tartozásukat, talán erdejét sem kénytelen eladni, sóhajtott gyakran, az a gondolat pedig, hogy ősi birtokát idegen bitorolja, egészen föllázította.

— Miért menjek panaszra, miért pöröljek? — mondogatta számtartójának — még azt fogják gondolni ezek a bezirkerek, hogy nincs igazam. Ami az enyém, visszafoglalom ; kiverem belőle azokat a gazembereket, panaszoljanak, pöröljenek ők extra dominium, nekik nincs igazok. Ügyvédem mind csak halogatja a dolgot, még pört sem mer kezdeni, azt mondja, várjunk, amíg enyhül egy kicsit ez a fölfordult világ. Mire várni annyit, azzal csak az ő malmukra hajtjuk a vizet, kurtán kell őket fogni, hogy féljenek, rájok kell ijeszteni, letörni szarvukat, fenntartani az auctoritást. Számtartó uram ahhoz nem ért, azért packáznak velünk. Megmutatom én nekik, hogy most is az vagyok, aki voltam. Induljon tüstént, admoneálja curialistáimat, a maga módja szerint, egész ünnepélyességgel, hogy három nap alatt vagy kitakarodjanak birtokomból, vagy fizessék meg az eddigi tartozást és szerződjenek újra : különben erőszakkal vettetem ki őket az utcára, amilyen igaz, hogy Radnóthy Eleknek hívnak s maig is törvényes alispánja vagyok a vármegyének.

Ki az erdélyi viszonyokat nem ismeri, alig értheti Radnóthy földfoglalási ügybaját. Az erdélyi nemeseknek rendes jobbágyaikon kívül még számos oly szolgálattevő emberök volt, kik némikép hasonlítottak ugyan a jobbágyokhoz, de tulajdonkép nem vol-

tak azok. A dolgozó kéz száma tévén a legtöbb jószág becsét, majd minden gazdagabb nemes betelepítette nélkülözhetőbb curiális földjeit. E lakosok között különböző fokozat volt, s a vidék és viszonyok szerint hol curialistáknak, hol hurubásoknak neveztettek. Csak fejöktől fizettek adót, de nem egyszersmind telköktől, a mely nemesi volt. Napszámban dolgoztak a földesúrnak, vagy rendes cselédi szolgálatot tettek, vagy éppen haszonbért fizettek. Midőn a jobbágyok fölszabadultak, a curialisták viszonya a földesúrhoz természetesen a régi maradt. A legtöbb curialistának nem férvén fejébe, hogy miért nem szabadult föl ő is, holott sorsa hasonló volt a jobbágyokéhoz, kezdte megtagadni eddigi tartozását, a forradalom folyama alatt pedig éppen oly sajátjának tartott minden kézenlevőt, mint a jobbágy, sőt még foglalt is hozzá valamit. Kivált az oláh curialisták voltak erőszakosak s foglalásaikhoz még akkor is ragaszkodtak, midőn másnemű kihágásokkal már föl kelle hagyniok. Ez állapot 1850-ben még teljes virágzásban állott ; Bach kormánya éppen nem sietett a bajt orvosolni ; az új tisztviselők, akik ellenszenvvel viseltettek a magyar nemesség iránt, inkább a curialisták érdekeit pártolták s a közigazgatási eljárástól a törvényszékire utasították a földesurakat. Csak később kezdett rendes kerékvágásba zökkenni e kérdés, de még ezután is nem egy pörre adott alkalmat s folyvást táplálta a magyar és oláh elem közti surlódást.

Radnóthynak számos ily curialistája volt, különösen az oláhok közt, akik a falu lakosságának felét tették. Közéjök tartozott hajdani kertésze is, akinek alig négy éve, hogy új házat építtetett s eddigi illetékét egy jó darab kukoricaförlddel toldá meg. Erre haragudott leginkább, nemcsak azért, mert legtöbbet bitorolt, hanem azért is, hogy a régi gazdasszonyt elcsábította a háztól és nőül vette. E mellett gyanúja volt reá, hogy udvarháza kipusztításakor egy kézre játszott a dúló népcsoporttal s a gazdasszonnyal együtt sokat eltakarított fölkelhetőiből. E leghálát-

lanabb és leghatalmasb ember megbüntetésével akart példát adni a többieknek, azért a három nap eltelte után, először is ehhez küldé Istvánt, hogy nézze meg, vajjon kiköltözött-e már lakából.

István nagy kedvvel teljesíté e parancsolatot, ő is haragudott a kertészre, mert elszerette előle a gazdasszonyt, akire hajdan ő is kacsingatott volt, kiszemelve végnapjai gyámoláúl, s midőn visszatért, egész kárörömmel jelenté urának, hogy — engedelemmel legyen mondva — a kertész azt kérdezte tőle: megbolondúlt-e Radnóthy Elek uram, hogy ily ostobaságot izen neki; a ház, a föld az övé, adót is ő fizet tőle, az az ő udvarháza, most már ő is úr, nincs különbség köztök, száz kicsapott alispán is jöhet reá, mind kiveri őket.

— Majd meglássuk, holnap olyan példát teszek rajta, hogy az egész falu elhül belé — mondá Radnóthy, akit ez esemény egészen fölpezsdített — kend meg ne szóljon senkinek, megtudhatnák a falusiak, besúghatnák a kertésznek; hajnalban minden cseléd itt a tornácon legyen, adjon nekik bőven pálinkát, a számtartó is itt legyen, kend aludjék egész délután s ne feküdjék le az éjjel, hogy engem minél korábban fölkelthessen.

Hajnalban az udvarház tornáca egész hadiszállássá változott. Radnóthy fölfegyverezte cselédeit, kard és puska hiányában, kit amivel lehetett. István rézfokost villogtatott, a béresek vasvillával hadonáztak, a bivalos petrencés rudat emelt, a kocsis ásót élesített, a darabont egy kaszát egyenesített ki. Maga Radnóthy kardot kötött, egy nem rég a padláson megtalált régi kardot, amellyel hajdan a megyegyűlésekre járt. Mint a jó hadvezér, bátorítgatta csapatját, töltötte nekik a pálinkás poharakat és pirongatta a számtartót, aki folyvást le akarta beszélni ez erőszakos lépésről. Egész elemében volt, megyei brachium vezetőjének képzelte magát, mely minőségben — mert Erdélyben az alispánok vezették a brachiumot — hajdan annyiszor hajtá végre a törvényt.

E kellemes izgatottság mozgékonnyá s még tré-

fássá is tette : szóval hazajötte óta ez volt első vidám napja ; mintha vesztét érezte volna, oly jól esett neki e bizarr szeszély s általa mintegy enyhülni látszott.

Hosszas készülődés és tervelgetés után végre kiindultak. Elől ment a komondor, mint valami előörs, utána István, aki hadnagyként vezette a többit, hátul ballagtak a vezérek : Radnóthy és a számtartó, ez utóbbi nagy kénytelenséggel emelvén egy dorongot. A konyhaépületnél tartalékcsapatúl hozzájok csatlakozott a gazdasszony és a kis sánta Mányi, akik nem voltak ugyan fölfegyverkezve, de annál többet fecsegtek, sápítoztak. Minél közelebb érkezett a csapat az ostromlandó házhoz, annál inkább csillapult vérszomja. A bivalos arra emlékezett, hogy a kertésznek puskája van ; a béres pisztolyairól is tudott valamit, ami a darabantot nagy félelembe ejté. Maga István is gondolkozóba esett, különösen arról gondolkozott, hogy mily jó lenne, ha a kertésznek nem volna puskája, de még pisztolya sem. — Azonban késő volt minden habozás. A komondor megkezdte már a támadást, összetűzvén a kertész kutyájával, mire aztán István jelt adott a rohamra, szívére kötvén a csapatnak, hogy a puskától ne féljenek, azzal csak egyszer lehet lőni, s ha akkor az ember a földre dobban, kutya baja sem lesz s egy ugrással semmivé teheti az ellenséget.

Csakugyan az történt meg, amitől féltek. Az álmából fölvert kertész puskával állott ki a küszöbre, csúnyán fenyegetőzött, hogy aki közel jő, lelövi, mint a kutyát, s célozgatni kezde. Legelőször a darabont ijedt meg s követvén István utasítását, ledobbant a földre, mi által jobb és balszárny egyaránt zavarba jött, mert a többiek s maga István is, megfeledkezvén a hadi cselről, futásnak eredtek s mind keresztülbuktak rajta. Csak a vezérek állottak még az egész csapatból, de ezek támadás helyett egymással küzdöttek ; ugyanis Radnóthy kihúzván kardját, egymaga akart rárohanni a kertészre, amit a számtartó jónak látott meg nem engedni s félre húzta-

vonta urát. Szóval, az egész hadjárat dugába dűl, ha a véletelen nem segít.

— Az Istenért, mit csinálsz, itt emberhalál lesz, tedd le azt a puskát! — sikoltá a kertész felsége s elkezdett sírni.

— Menj be innét, ez nem asszonynak való dolog — csitítá és tolta be feleségét a kertész.

— Egy tapodtat sem megyek, inkább engem lőjj meg; add ide azt a puskát. Gyilkos akarsz lenni? Gyilkos... gyilkos... gyilkos! — rikoltott az aszszony, megragadva a puskát, hogy férje kezéből kitekerje.

— Ejnye teringette, ereszd el azt a puskát, hiszen nincs megtöltve, nem is az enyém, a jegyzőé, a minap hagyta itt, hogy vigyem be a városba igazítás végett — nyugtatá feleségét a jó férj.

E nyilatkozatra kezdé magát összeszedni a csapat. Először István vőn újra bátorságot, szörnyen szégyelvén megfutamodását. A többi követte, s a kertészt, aki még mindig feleségével küzdött, csakhamar körülvették. Ekkor minden ponton megkezdődött a támadás s valóságos hadi lárma keletkezett. István elől birkózott a kertésszel, a béres hátul ütötte ugyancsak a kertészt. A kertészné sírva, nyelvelve, átkozódva seprűzte a kocsist. A bivalos rettenetesen forgatta a petrencés rudat, nem ütött ugyan senkit, de hangjával majdnem egy ostromágyút helyettesített. A gazdasszony szidalmazta a kertésznét, a hajdani gazdasszonyt, a kis Mányi mind azt visította: — Jaj, csak a méltóságos urat meg ne ütnék! — A szomszédból odagyűlt kutyák versenyt ugattak az udvari komondorral s a kertész kutyájával; a számtartó pedig, aki tétlenül állott s csak Radnóthyt igyekezett védelmezni, koronként föl-fölsóhajtott:

Uram Isten, mi lesz ebből?

— Az lesz, számtartó uram, — felelt Radnóthy kardjával suhintva — hogy visszafoglaljuk telkünket s elrettentő példát adunk a többieknek. — No csak szaporán munkára! Vessétek ki a gazembert feleségestül, bútorostul, gyermekestül — folytatá a küz-

dőkhöz fordulva — az utcára vessétek ki, a világ csúfjára. Aki legelőször kiveti, az lesz helyette curialistám.

— Dejszen megkeserüli ezt méltóságod, — dühöngött a földre nyomott s eldöngetett kertész hirtelen fölugorva s Radnóthy elé állva — olyan pörbe keverem, hogy odafizeti mindenét utolsó fillérig s a tömlöcben rothad.

— Mit? Még az orrom alatt mersz hadonázni, te rabló, te tolvaj! — kiáltá Radnóthy hirtelen haragra gyúlva s hozzá vágott kardjával.

— Jaj, gyilkos, kiontotta a véremet, megbénított, szerencsétlenné tett egész életemre. Segítség, segítség! — ordítá a kertész, ahogy száján kifért, örülve a karjára kapott nem mély, de jókora sebnek. Rohant a faluba, fellármázni az embereket, panaszra szaladt a jegyzőhöz, aki tüstént kocsira ültette, s azon véresen küldé a kerületi biztoshoz, maga pedig sietett lecsendesíteni a falusiakat, akik már vasvillára kaptak, az oláhok a kertész, s némelyek a magyarok közül Radnóthy segítségére sietve.

— Megmondtam, hogy ez lesz belőle — mondá a számtartó, dorongjával döfölve a kerítést. — Nem hitt nekem a méltóságos úr, s íme mekkora baj gyül fejünkre.

— Mit mondott meg, számtartó uram? Nem mondott meg semmit, ostobát mondott mindig. Mi lesz belőle? Hát abból mi lett, midőn ezelőtt húsz évvel elszántott földemet fölfegyverzett jobbágyaimmal szereztem vissza, csúfosan elvervén szomszédom embereit? Pedig az sokkal csekélyebb dolog volt. Tudom én a törvényt, azért tettem cenzurát Maros-Vásárhelytt a királyi táblán, azért szolgáltam sokáig a vármegyét. A nemes ember kuriáját vérig oltalmazhatja, azért van kardja, még a megyei brachiumot is visszaverheti, ha tetszik. Hát cselédjét ne verhetné ki saját földjéről?

— Rég volt az, méltóságos uram! — jegyzé meg félénken a számtartó.

— Rég volt, rég volt! de csak annyira föl nem

fordult a világ, hogy kuriámat is elvitassák tőlem. Elvették jobbágyaimat, ám legyen, adót fizetek, Isten neki, de szeretném én látni azt a prókátort, aki kuriámat elpörli. Majd megmutatom én, mi az igazság, egy törvénytudó emberrel nem lehet oly könnyen elbánni.

Ezalatt a kertész kiköltöztetése derekasan folyt. A kertészné kezét tördelve átkozta magát ; ő az oka mindennek, ha férjét lőni engedi, szegényt nem aprítják össze, ő nem özvegy, gyereke nem árva, s kétségbeesve borult Istvánra, aki hajdani gyöngédségének némi maradványával vezette ki gyermekével együtt. A többiek a bútorok kihányásával foglalatoskodtak. A kis Mányi megismert egyet-mást, ami az udvarházból raboltatott el s a gazdasszony segítségével diadalmasan gyüjtötte egy rakásba. Néhány pillanat alatt a kertésznek mindene az utcán hevert, a falusiak bámulatára, akik vasvillásan lepték el a tért, de a jegyző intésére minden erőszakosságtól tartózkodtak. Egyik előre nyujtotta nyakát és tátott szájjal hallgatózott ; a másik megjegyzé, hogy ő méltóságát estig hűvösre téteti a kerületi biztos ; a harmadiknak tetszett, hogy emberére talált a dölyfös kertész ; a negyedik esküvel erősíté, hogy egymaga össze tudná verni az összes udvari cselédséget. Az asszonyok a kertésznét vigasztalták, elbeszéltették vele az egész véres históriát s összecsapták kezöket. Egyik házát ajánlotta menedékül, a másik a bútorokat akarta behordani, a harmadik fennen nyelvelt, hogy maradjon minden úgy, amint van, míg eljő a kerületi biztos és igazságot tesz. Szóval, mozgásban volt az egész falu : minden sövénynél ugatott egy pár kutya s minden házajtóban sírt legalább két-három gyermek.

Radnóthy keveset hallott e megjegyzésekből, tetszett neki, hogy a lakosság mintegy elismeri felsőségét és csendesen viseli magát. Beszédet tartott nekik, megmagyarázta a tulajdon szentségét, a curiális földek természetét, kijelentve egyszersmind, hogy mindenik curialistájával így fog bánni, s miután egyik béresét ünnepélyesen beigtatta a visszafoglalt

telekbe, diadalmasan tért vissza udvarházába reggelizni.

IV.

Néhány óra mulva számos csendőr érkezett a faluba. A jegyző parancsot kapott, hogy a házából kiűzött kertészt rögtön helyezze vissza s oltalmazza eddigi jogaiban, míg a közte és hajdani földesura közt fennforgó viszályt az illető hatóság eldönti; továbbá utasítsa, segélje a csendőrtisztet az erőszakoskodók, közcsendháborítók elfogásában s a rejtett fegyverek kutatásában. A csendőrök nemsokára körülvették az udvarházat, letartóztatták a cselédeket s kutatni kezdék a szobákat.

Radnóthy iszonyú dühbe jött, midőn a berohanó Istvántól megtudta, hogy mi történik.

Bár az új kormányrendszer súlyát eddig is érezte, de ez első közvetlen érintkezés képviselőivel, újjászült, fölfokozott benne minden fájdalmat és gyűlöletet. Magánkívül járt föl s alá szobájában, kardját kereste, hogy megölje, aki először belép, azonban István elkapta előle a kardot s abban a pillanatban már ellepték a csendőrök a szobát. Radnóthy némán és mozdulatlan állott, mintha kővé vált volna. Nem hitt szemének, oly lehetetlennek tartotta, ami történik, hogy dühe bámulatba veszett. Némikép magához térvén, megvetéssel vegyes büszkeséggel szemlélte, hogy' veszik ki István kezéből ősi kardját, hányják föl ágyát, szekrényeit s adják tudtára, hogy fogoly és készüljön.

— Értem, hallom és protestálok minden erőszakoskodás ellen! — kiáltá Radnóthy, fölemelve kezét, mintha egy vármegyei exekucio előtt állana — protestálok a törvénytelen ítélet ellen. Hallottátok, távozzatok kuriámból.

A csendőrtiszt egy szót sem értett magyarúl s csak nézett és bámúlt.

— Még sem távoznak? — folytatá Radnóthy még nagyobb hévvel, a csendőrtiszt habozását beszéde hatásának vélve. Nem tudják, hogy a nemes

ember kuriája szent, oda beeshetik az eső, szabadon járhat a szél, beleüthet a villám, de ember fia be nem mehet soha, még a király sem, csak mint vendég, akit mindig szívesen látok, megvendégelek, s ha kell, védelmében kiontom érte véremet. Tudják meg, ha nem tudták, távozzanak.

A bámuló csendőrtiszt magyarázatot kért a jegyzőtől, aki csak mosolygott az egész jeleneten, aztán megmagyarázta, hogy a méltóságos alispán úr két év óta aluszik, még most sem ébredt föl s álmában beszél.

— Még egyszer mondom, távozzanak, — ismételte Radnóthy mind hevesebben — nemes embert nem szabad elfogni, csak ha tetten kapatott, ezt mondják törvényeink s e törvényeket semmi világi hatalom el nem törülheti. Nem követtem el bűnt, csak vagyonomat védtem, amelyet a kormány nem akart vagy nem tudott megvédeni, majd kiviláglik a maga törvényes helyén ; idézzenek a maga módja szerint rendes törvényszékre, meg fogok jelenni, ismer az egész vármegye, nem szököm el, van annyi vagyonom, hogy száz esztendeig is elpörölhetnek velem. Még egyszer ünnepélyesen protestálok az egész eljárás ellen, adják tudtára az illetőknek. Értették, távozzanak.

A számtartó mindent elkövetett, hogy urát lecsöndesítse, de ez senkit sem engedett szóhoz jutni. Végre is az csöndesítette le, hogy kibeszélte magát s csak akkor engedett, midőn formából a csendőrtiszt rátevén kezét, elmondhatta tiltakozását e tettleges erőszak ellen is, felelőssé tehette érte s fölhívhatta a jelenlevőket, hogy udvarháza és személye megsértése mellett a mga idejében tanúskodjanak. Ezután nem szólott semmit, némán ült fel a kocsiba, úri méltósággal mutatta ki a csendőrtisztnek maga mellett az ülést, mintha ez az ő kegyéből foglalna helyet ; de midőn látta, hogy kárörvendő curialistái ujjal mutatnak kocsijára, a kertészné szeme előtt költözik vissza a kertészi lakba, a kis sánta Mányi jajgatva s el-elbukva fut ko-

csija után a falu végéig, s háza, a pusztulásában is drága udvarház, mindinkább eltűnik szeme elől, elkezdett köhögni, talán mert valósággal náthája volt, talán mert leplezni s elnyomni akarta fájdalmas felindulását.

Ez esemény sokáig foglalkoztatta az otthon maradtakat. A számtartó tízszer is elmondotta napjában a gazdasszonynak: előre megmondottam, hogy ez lesz belőle, most már fogadjon az ember új cselédeket, ha van miből, dolgoztasson, ha van kivel, ő bizony nem lesz oka, ha az egész gazdaság még jobban pusztulásnak indul. A gazdasszony csípőjére tette kezét és kérdezte, hogy ő kinek főzzön, bár csak a kocsist ne fogták volna el, azt az áldott embert, és sírva forgatott ujján egy réz karikagyűrűt, amelyet a kocsis vett volt neki a múlt vásárkor. A kis Mányi ilyenkor mindig elkezdett piszegni, s egypárszor azzal az indítvánnyal állott elő, hogy biz' ő ludjai közül behajt kettőt a városba, ott megsütteti a méltóságos úr számára, akinek a tömlöcben nagyon, de nagyon rossz kosztja lehet. A gazdasszony majd kővé vált csodájában — legalább ő azt mondotta — hogy ez a kis béka mindenbe bele szól.

— Mit tudsz te ahhoz, — pirongatta szegényt — azt hiszed, hogy a méltóságos urat lyukba teszik, mint Marci cigányt, száraz kenyeret és vizet adnak neki; úgy él ő ott is, mint itt; te ostoba, takarodjál innét, őrizd a ludakat, ez a te dolgod.

A faluban szintén sokat beszéltek ez eseményről. A megkezdődött vallatás végett számosan idéztettek a városba. Mindenik nagyon fontos képpel jött vissza s rendesen a falu házánál állott meg, ahol őket a falu szájai még egyszer, s a kerületi biztosnál és csendőrtisztnél is jobban kivallatták. Egyik azt mondta, hogy a kertész derekasan viseli magát, nem úgy, mint a méltóságos úr, aki sokat veszekedik a biztossal és a csendőrtiszttel; alighanem örökös tömlöcre ítélik. A másik mint szemtanu beszélte, hogy a méltóságos úr megbetegedett, ő látta,

mikor orvost vittek hozzá, talán eddig meg is halt. A harmadik szomorúan adta elő, hogy a curiális földek dolga nem egészen tiszta dolog, egy darabig függőben marad, se a kerületi biztos, se a csendőrtiszt nem meri eldönteni, a császárhoz terjesztik föl, de bárhogy' dűljön el a dolog, — tette hozzá kiderűlve — a méltóságos úrnak mégis baja lesz, mert nem volt fegyver-engedélye, kardott rejtegetett, erőszakot követett el, megháborította a falu békéjét. A negyedik mind arról mesélt, hogy mennyit vallatják ott az embert, mennyit írnak, már összeírtak egy szekér papírt, bizony Radnóthy uram odafizeti jószága nagy részét. Az ötödik azzal a nagy újsággal lepte meg a falut, hogy Radnóthy kiszabadul, nemsokára hazajő, hijába nincs többé vármegye, az úr mégis csak úr marad s a szegény embernek soha sincs igazasága. E hír nem igen talált hitelre. Mindnyájan kétkedve csóválták fejöket, a jegyző pedig azt mondta, hogy mindent, de mindent, elhiszen a világon, csak ezt nem.

Pedig e hír csakugyan igaz volt. Radnóthy két havi vallatás és fogság után kezességre szabadon bocsáttatott s cselédjeivel együtt hazatért. Azonban pöre még nem végződött be. Tulajdonkép nem is pöre, hanem pörei voltak. A curiális földek kérdése elválasztatott a többiektől s az úrbéri törvényszékhez utasíttatott. A csendháborítás, erőszak s a kertészen elkövetett véres bántalom, mint külön bűnvádi pör indúlt folyamatba, de még nem volt bizonyos, vajon a polgári vagy katonai hatóság fog-e ítélni benne, mert ostromállapot lévén, kétes volt hovatartozása s éppen azért az illetőség eldöntése végett följelentettett a tartományi kormánynak. A rejtett fegyver ügyét a csendőrség nyomozta, de megakadt benne, mert nem tudta tisztába hozni : vajon a kardot csakugyan Radnóthy rejtegette vagy a kis sánta Mányi dugta volt el a dúlás idejében, s minthogy gyanakodott, hogy Radnóthy egy Kolozsvárott rejtve tartott kardját hozta falura s így bűnösebb, Kolozsvárott is nyomozást

rendelt meg. Idejárúlt még egy negyedik pör is. Az elcsapott tiszttartó hallván, hogy Radnóthy elfogatott, alkalmasnak látta az időt saját sérelmével is előállani; számadása alól felmentést és kárpótlást követelt s egyszersmind elégtételt a méltatlan bánásmódért. Szóval Radnóthy nyakig úszott pörben s helyzetét nagyon megnehezíté a vallatás alatti magaviselete. Tiltakozott minden ellen s nem ismerte el a hatóságok törvényességét, ami aztán mint újabb bűn jegyzőkönyvbe vétetett. Szerencsére leverte a betegség, így bűneit nem tetézhette újabbakkal, s alkalmas ürügyet szolgáltatott arra nézve, hogy kezességre kibocsátását több nyomatékkal sürgethessék. Ügyvéde mindent elkövetett kiszabadítására, de mind hijába; Radnóthy jó emberei, régi ismerősei közül senki sem tudott segíteni. Elvégre is sógornője, az ezredesné, segített rajta, ki az ügyvéd fölhívására levélben egy Erdélyben állomásozó tábornokhoz, férje régi barátjához folyamodott s fölkérte Kahlenberger kapitányt, Erzsi udvarlóját, hogy szintén írjon nagybátyjának, az erdélyi új kormányszék egyik legbefolyásosabb tanácsosának. A pártfogás s a betegség nagy bajjal megnyitották a lábbadozó Radnóthy börtönét. Ő egészen egyébnek tulajdonította e kedvező fordudulatot. Azt hitte, hogy mind a polgári, mind a katonai hatóság megszeppent, s most az enyhébb, udvariasb eljárással akarják őt kiengesztelni s elsimítani az egész ügyet.

— Nem lesz belőle semmi, — mondá ügyvédjének — majd megmutatom én, kivel van bajok, majd megtanítom én ezeket a pápaszemes bezirkereket, hogy mi a curialista, mi a tulajdon szentsége. Látszik rajtok, hogy sohasem volt birtokuk. Ami az enyém, nem másé, és ezt semmiféle ostromállapot meg nem változtathatja. A rablót szabad megölnünk: a tolvajtól szabad elvennünk, amit tőlünk ellopott. S tettem-e egyebet kertészemmel? Erőszak, csendháborítás-e ez? Ők az erőszakosak, ők a csendháborítók, akik fölforgatták a vármegyét, a királyi

táblát, a guberniumot — mindent. S abból a kardból is mily nagy dolgot csinálnak. Képzelhetni-e kard nélkül nemes embert, s ha a király magához hívatna ad audiendum verbum regium, így kard nélkül lépjek-e szobájába? S még tiszttartómat is pártfogás alá veszik. Dejszen majd megmutatom én nekik, kivel van bajok. Majd otthon mindent úgy megírok, hogy tudom, nem teszik ablakukba. Ha ez nem segít, írok Szebenbe a kormányzóhoz, Bécsbe a miniszterekhez, fölmegyek a királyhoz, egész az udvarig viszem a pört, ha mindenemet ráköltöm is. Úgy bánni velem, mint egy paraszttal, mint egy jött-ment emberrel, mint egy országos imposztorral. Égbekiáltó igazságtalanság, hallatlan gyalázat!

Az ügyvéd hijába magyarázta neki a változott viszonyokat, hijába kérte, hogy hagyja reá pöreit s ne elegyedjék semmibe, nem tudta lecsöndesíteni. Radnóthynak betegség- és szenvedésfokozta ingerlékenysége nem ismert határt. Szemére vetette az ügyvédnek, hogy ő is az új rendszer híve, mert az ügyvéd, csak hasznot lásson, minden időhöz alkalmazza magát. Az ügyvéd tűzbe jött s elmondá neki, amit eddig titkolt, hogy kezességre kibocsátását egyedül az ezredesnének köszöni. Ez felbőszítette Radnóthyt; kiszabadulását nem tulajdonította ugyan az ezredesné befolyásának, de haragudott, hogy az ügyvéd az ezredesnének írt s kéréssel és könyörgéssel alázták meg a Radnóthy nevet.

— Nekem nem kell kegyelem, — folytatta mind hevesebben — kérjen, könyörögjön az úr magának. Ha annyira kedveli ezt az új rendszert, álljon be bezirkernek, ha úgy dicséri az ezredesnét, vegye feleségül. Ez az úr dolga, nem az enyém. Nekem nem kell semmiféle kegyelem, semmi ügyvédi furfang, nem kívánok mást, csak az igazság bátor védelmét. Érti az úr?

Az ügyvéd látván, hogy semmire sem mehet vele, bosszúsan vált el tőle. Radnóthy nélküle utazott vissza jószágára és lázas tevékenységgel fogott ügyei rendezéséhez. Ezenkívül alig érdekelte vala-

mi. Égette a gyalázat s magánsérelme mintegy nemzeti sérelemmé alakult át elkeseredett lelkében. Személyét és földjét védve, hazáját és nemzetét hitte védeni, s mint olyan, aki a forradalomban nem vett részt, erre mintegy hivatva érezte magát. Amit a vallatás alatt csak rendetlenül és töredékesen mondott el, rendszeresen és bővebben akarta kifejteni. Valóságos emlékiratokon dolgozott. Folyvást szobájában ült és írt. A számtartó hijába jött be hozzá rendeletet kérni a gazdasági ügyekre nézve, azt felelte neki:

— Üsse a menykő a kaszálást, aratást, első dolog visszapörölni a curiális földeket s megtorolni a személyemen elkövetett gyalázatot.

Ekkor aztán tűzbejött s elmonda mindent, amit ír s amit még írni fog. Ha István a postáról levelet hozott fiától, aki már gyógyulófélben volt, vagy az ezredesnétől és Erzsitől, akik Erdélybe indulásuk napját is megírták, hirtelen átfutotta s csak azt mondá: — Oh ezek a gyermekek nem is tudják, mennyit kinlódom értök! — Ha vendég vetődött hozzá, bocsánatot kért tőle és szobájába vonúlt, mert sok dolga van, nagy pörei vannak, maga igazítja, nincs bizalma az ügyvédekben. Búskomor méláját, elfojtott évődését örökös és kitartó harag váltotta fel. Járt alá és föl szobájában. Forgatta a régi törvénykönyveket, országgyűlési iratokat, beszélt magában s nekiült írni. Egész fájdalmát, mérgét papirra öntötte s midőn bepecsételte, címezte s a postára küldötte, enyhülten s büszke önelégültséggel kiáltott föl: — No meglássuk, mit tudnak mondani erre?!

Egypár hét múlva azzal a hátirattal kapta vissza küldeményét, hogy írjon a hivatalos német nyelven; valamely ügyvéd szignálása alatt; egyszersmind pedig bélyegtelen iratairól fölvétetett e Befund, s meghagyatott, hogy a $^1/_{12}$ krajcárig pontosan kiszámított bírságot exekució terhe alatt fizesse be, amint ezt az újabb törvények rendelik.

— Miféle újabb törvények? Szeretném tudni

melyik diétán hozták, melyik közgyűlésen hirdették ki azokat az újabb törvényeket — kiáltott öklével a válaszra csapva, s mivel az nem felelhetett, megfelelt ő magának, folyvást tiltakozva ez újabb sérelem ellen. Később visszaküldött iratai olvasásába merült, s valahányszor kedvenc helyeit olvasta, fölriadva mormolta :

— Jól, nagyon jól megírtam, Bezzeg, szeretnének elnémítani. Jól tudják, hogy nem tudok írni nyelvökön, mégis éppen azt kívánják. Jól tudják, hogy ügyvéd nem ír alá ilyesmit s éppen erre akarnak szorítani. Ho hó! Nem addig van az! Nem is elegyedem velök szóba, hadd pöröljön velök ügyvédem, úgy is kedveli őket, azokhoz folyamodom, akik nekik parancsolnak, a kormányzóhoz, a miniszterekhez, a királyhoz. Még jobban és bővebben kifejtek mindent, s hogy tisztábban megérthessék, a szomszéd szász pappal lefordíttatom németre. Hadd tudják meg valahára az ország valódi állapotját.

Ujra nekiült írni, újonnan dolgozta ügyei védelmét. Az ívek szaporodtak s még felét sem írta le annak, amit akart. Mindent odaírt, ami szívén feküdt és sok olyant, ami szorosan nem tartozott a dologra, de szíve legmélyéből buzgott föl.

Megmagyarázta a régi úrbért, a curialisták viszonyait, de legtöbbet beszélt az oláh pusztításról, udvarháza földúlatásáról. Fölfejtette a kormányrendszer törvénytelenségét, veszélyeit ; lerajzolta a tisztviselők tudatlanságát és önkényét. Íveket írt össze arról, hogy mikép kell rendezni az ország ügyeit s visszaállítani a régi rendet. Elpanaszolta a személyén ejtett sérelmet, s bebizonyítni törekedett, hogy a nemesség tekintélye egyik legerősebb támasza a királyság tekintélyének. Lefoglalt kardjának is egypár ívet áldozott, elszámlálta a főbb háborúkat, kivált a poroszt és franciát, amelyekben azt ősei villogtatták.

Sokszor emlegette, hogy harminc évig szolgálta a megyét s alispánsága alatt jobban folyt minden,

mint most, s felényibe sem került. Védte a megyei rendszert s visszakérte, követelte az alkotmányt. Idézte a *Corpus Jurist,* Werbőczyt, az *Approbata és Compilata Constitutiót, Pragmatica Sanctiót;* az 1791-iki törvényeket s Anonymustól kezdve rendre a történetírókat. Többször átolvasott és kijavított minden ívet, meghányta-vetette az erősb kifejezéseket, de csak arra ügyelt, hogy olyasmi ne legyen bennök, amiért a magyar törvények szerint megpörölhetnék. Oly erős szenvedéllyel csüngött a múlton, hogy föl nem foghatta a jelent. Egész álomvilágban élt, amelyben csak az volt való, hogy szenved, haragszik, fárad és vénül.

Ez idő alatt még inkább elhagyta magát: különben is kopott ruhája úgy állott rajta, mintha vasvillával hányták volna reá; hosszú borzas haja és szakálla még mogorvábbá tették. Mióta pörölt, folyamodványokon dolgozott, se gazdasági, se házi ügyekbe nem avatkozott. Reggel nem adott rendeletet számtartójának, délben nem zsémbelt gazdasszonyára, s Istvánt is csak reggel fölkeléskor, estve lefekvésekor szidta meg néha. Egészen irataiba merült; egy szép nyári délután még azt sem vette észre, hogy udvarháza előtt kocsi áll meg s a Bécsből megérkezett ezredesné és leánya szobájába léptek.

— Ejnye csúf ember, hát így kell fogadni a vendégeket? — sipított az ezredesné, egy idős, száraz asszony, akinek hosszú vendégfürtei igen jól összehangzottak kissé festett arcával; aztán föltette szemüvegét s oly bámulattal kezdette vizsgálni sógorát, mint valami csodaállatot.

Radnóthy megfordúlt és föltekintett, de nem sógorasszonyára; leányát nézte, hosszasan nézte és nem tudta megismerni, mert ez megnőtt és elváltozott. Erzsi úgy állott előtte, mint báb a fodrász kirakatában, érzéketlen arccal s útias pongyolájában is cifrán és tetszelgőn. Sehogysem találta föl benne a régi egyszerű Erzsikét, az ő kedves lyányát, aki hajdan mindig oly vidoran ugrott nyakába s

tele csevegte fejét. Úgy tetszett neki, mintha már nem is hasonlítana anyjához: a vonások ugyanazok, de a kifejezés egészen más. A leány sem tudott atyjára ismerni; a kopott öltözet, beesett arc, hosszú ősz haj és szakáll oly kellemetlenül hatottak reá, hogy hirtelenében nem tudott mit csinálni. Atyjának merőn rászegzett, éles, átható szeme egészen megzavarta, s a helyett, hogy hozzá szóljon, nagynénjét szólította meg, hol németül, hol franciául kérdezve tőle: Vajjon mi lelte szegény papát? Az apa előtt még idegenebbé tette a lyányt az idegennyelvű csevegés. Erős fölindulása egy könnybe olvadt, ellágyúlt s azt sem tudva mit tesz, ölébe vonta lyányát s elkezdte simogatni.

— Erzsike, hát nem ismered szegény apádat, már nem is tudsz vele beszélni? Mennyit aggódtam érted és Gézáért. Lásd, miattatok vénűltem meg, lásd ezt a sok írást, értetek dolgoztam éjjel-nappal... Erzsike, kedves leányom, tedd le ezt a kalapot, egészen kiveszen a formádból, olyan vagy benne, mint egy komédiásnő. Nézz reám! Hát ismerj meg már!

— Ugyan ki ismerhetné meg, édes Elek sógor? — mondá az ezredesné — olyan, mint egy fáról szakadt. Miért hanyagolja el ennyire magát. Ez nem illik egy jónevű és előkelő nemes emberhez. Um Gottes Willen, miért nem vágatja le azt a nagy szakállt? Legalább borotváltassa be az állánál, ahogy most viseli minden úri ember.

— Nem hosszabb a szakáll, mint a sógorasszony nagy bolond vuklija, azt sem ártana levágni — csattant föl Radnóthy, mintegy örűlve, hogy kiöntheti reá mérgét.

— Soha életemben ily parasztságot! Műveletlen, barbár ember! Idejövök, megteszem a nagy útat Bécsből — így fogadni! Minden követ megmozdítok kiszabadításáért, öt hosszú levelet írok — így fogadni, hálátlan — fakadt ki sírva az ezredesné s félájultan rogyott a karszékbe, mikor aztán, hogy jobban kifejezhesse magát, németre s franciára

fordítá a beszédet. Ebből ugyan Radnóthy alig értett valamit, de elég volt szegény fejének a hang is.

— Hallgasson édes papa, hallgasson, ne bosszantsa a jó nagynénit. Nem látja, hogy elájult? Szegény nagynéni, kedves nagynéni! — szólott közbe Erzsi, szemrehányóan tekintve atyjára s kifejtőzve karjai közül, hogy az ezredesné ápolására siessen.

— Hát a gyermek leckézi az apát? Hát ezt tanultad te Bécsben, erre tanított a te jó nagynénéd? Ezért küldöttem én neked azt a sok pénzt? Ezért jöttél haza? Te, te, te!... — kiáltá Radnóthy fölugorva székéről s még tovább is beszél, ha vigyázatlanságból az ezredesné kis fekete kutyájára nem lép, amely oly csúnyán kezdett ugatni reá, hogy kénytelen volt egész erejét az új ellenség ellen fordítani.

— Jaj, gyilkos, megöli az én kedves Figarómat — sikoltá az ezredesné.

— Papa, az Istenért, ne rugdalja szegény Figarót! — esengett Erzsi sírva.

— Ember, mit csinálsz? — ismétlé nagy pátoszszal az ezredesné.

— Megbolondulok! — fuldoklott Radnóthy.

A kis haszontalan kutya még élesebben ugatott, még jobban harapdálta Radnóthy lábát, aki egész dühbe jött. Az ezredesné három nyelven sikoltozott, németül a kutyához, franciául Erzsihez, magyarul Radnóthyhoz. Erzsi folyvást pattogott és sírt. István és az ezredesné cselédei ijedve rohantak be s velök együtt Maros, a házi komondor, amely pártul fogta gazdáját s majdnem szétszaggatta Figarót. Valóságos pokoli lárma keletkezett, amelyben senki sem tudott szóhoz jutni s mindenik kapott legalább egy oldaldöfést.

V.

E jelenet csak kezdete volt a többinek. Az udvarház csendes szobái örökös viszály színhelyeivé váltak. Radnóthy most már idegenebb lőn otthon,

mint volt csak azelőtt is. Többször jutott eszébe neje, midőn az ezredesné ült az asztalfőn, többször búsult leánya után, mióta Elisabethet — ahogy' az ezredesné nevezte Erzsit — komédiásnő ruhákban látta maga előtt, többször bosszankodott a világ fölfordulásán, amióta sógorasszonya a régi rend maradványait is föl akarta forgatni házában. Most már nemcsak a kertésszel, jegyzővel, tsiztviselőkkel kelle pörölnie, hanem két nővel s egy kis kutyával is.

Az első találkozás keserűsége oly erős benyomását tett mindhármukra, hogy nem tudtak menekülni tőle. Folyvást ingerelték egymást önkénytelen, akaratjok ellenére is. Az ezredesné azért utazott Erdélybe, hogy rávegye Radnóthyt Erzsi férjhez adására Kahlenberger kapitányhoz, aki ugyan még forma szerint nem kérte meg, de elég érthetőleg nyilatkozott, s csak a kaució letétele okoz egy kis nehézséget, amelyet Radnóthynak kellene lefizetni. S ím utazása célját sehogysem képes előhozni, mert bármiről beszél Radnóthynak, veszekedés a vége, ami igen rossz bevezetés ily kényes természetű ügyhöz. Nénje utasítása szerint Erzsi is föltette magában, hogy kedvében jár atyjának, de ha rátekintett is haragos arcára, már elhagyta bátorsága, arra az áldozatra pedig éppen nem tudta elszánni magát, hogy máskép öltözködjön, fölhagyjon a német csevegéssel s ne fogja nénje pártját. Maga Radnóthy is szeretett volna kibékűlni velök, de mihelyt körükbe lépett, már kész volt a bosszúság. Az ezredesné mindent fitymált, kivált a szobákat, bútorokat, ételeket, pedig a házigazda költségbe verte magát, hogy sógornője és leánya kényelmesebben lakhassanak, a gazdasszony pedig ugyancsak kitett magáért. Az ezredesnének senki sem tudott főzni, mosni; untalan Bécset emlegette lenézte Erdélyt, sógora tömérdek kárán nem szánakozott illő megindulással, az ország állapotján éppen nem búsult s az asztal fölött legtöbbet arról beszélt, mi újság Bécsben s mindent elmondott, mit kedves lapja, a *Fremdenblatt*, legújabb számá-

ban olvasott. Erzsi sokáig öltözködött, el-elkésett a reggeli- vagy ebédtől, kevés kedvet mutatott a ház gondjaiban való részvételre, a helyett érzékeny német regények olvasásával töltötte az időt, vagy Saphir *Wilde Rosenjei* mellett ábrándozott Kahlenberger kapitányról. Radnóthynak hát elég oka volt reá, hogy ellenséges lábon álljon sógornőjével és lyányával, de az éppen felbőszítette, ha az ezredesné haragjában hánytorgatni kezdte, hogy a börtönből kiszabadulását neki köszönheti, ha Erzsi nénje pártját fogta, s elkezdtek egymással németül csevegni. Ez utóbbi, minthogy minden nap megtörtént, már majdnem tűrhetetlenné vált. Radnóthy ifjabb korában tudott valamit németül, tisztelője volt a német műveltségnek, de most már keveset ért belőle, s mióta német lett a hivatalos nyelv, ha tudna németül, sem akarna tudni. Már maga a hang fölingerelte, aztán azt hitte, hogy róla beszélnek, amikor nem beszéltek is róla, azért néha szörnyen rájuk mordult, mire az ezredesné kis kutyája ugatni kezdett, s kész volt a botrány. Az uraság versengése a cselédekre is kihatott. István egy párszor jól oldalba döfte az ezredesné hórihorgas legényét, mert csúfolkodni mert hegyes bajuszával, a gazdasszony sok mindennek összemondta az Erzsi bécsi szobaleányát, mert becsmérli az ételeket s egész grófnét játszik. Mindennap történt valami olyas, amire az ezredesné közel volt az ájuláshoz, Erzsi sírt és Radnóthy szitokra fakadt.

Emiatt folyamodványain, ügyei védelmén sem dolgozhatott a régi eréllyel. A költségek is minden nap növekedtek, annyira, hogy kénytelen volt egy új darab erdőt eladni. Ha panaszolt az ezredesnének, ha kikelt az új rendszer ellen, ha elmondotta, hogy így pusztul ki lassanként minden erdélyi nemes ember, tüstént vita, szitok és sikoltozás támadt belőle. Az ezredesné mindent a lármás megyei és országgyűléseknek tulajdonított, kofaságnak nevezte a sok cifra szónoklatot és fölterjesztést, betyároknak a kardos jurátusokat, vén bolondok-

nak a tisztes táblabírákat ; hogy ez lesz belőle, azt neki előre megjövendölte az ő boldogult férje, még ezelőtt tíz esztendővel. Radnóthynak sem kelle több ; bár a forradalmat magában sok tekintetben hibáztatta, az ezredesné ellenében védett mindent. Megtámadta az ezredest, aki már tíz év óta nyugszik a grázi temetőben, az ezredesnét, aki saját udvarházában mer ilyeket beszélni, leányát, aki elég istentelen nénjének fogni pártját. Kihozta iratait, fölolvasott nekik belőle mindent, s midőn mégsem szűntek meg vitatkozni, fenyegette őket, hogy kitekeri nyakokat s földhöz vágta az Erzsi *Wilde Rosen*jeit, az ezredesné *Fremdenblatt*ját, mert alkalmasint ezekből tanulják azt a sok istentelenséget ; ő nem olvas mostani újságot, se németet, se magyart, mind hazugságot és ostobaságot írnak, s ha idekapna vagy egy szerkesztőt, bár sohasem volt kegyetlen ember, Isten úgyse' lehúzatná s huszonötöt veretne rá István huszárral. Erre a nagy kegyetlenségre az ezredesné természetesen elsikította magát s még aznap el akart utazni, — de azért ott maradt harmadnapra is.

Erzsiért is sokat versengtek. Radnóthy vádolta az ezredesnét, hogy egész bécsi leányt nevelt belőle s kivetkőztette jó szokásaiból ; hiszen már anyanyelvét is feledni kezdi, a gazdasszonykodáshoz semmit sem ért s otthon sehogy sem tudja feltalálni magát. Az ezredesné hálátlannak nevezte sógorát, Erzsi nagy műveltségével kérkedett, akit akármely tábornok is nőül vehet ; nem is nevelte ő holmi betyár erdélyi úrfi számára, sem azért, hogy Kolozsvárott vagy Maros-Vásárhelyt temesse el magát, s ekkor hevében kikottyantotta, hogy félig-meddig már akadt is szerencséje ; Kahlenberger kapitány udvarol neki, soha ily derék embert, soha ily deli, vitéz, művelt és nagy befolyású férfiút, a sógor úr kiszabadulását is egyrészt neki lehet köszönni. Radnóthy öklével az asztalra csapott, hogy neki azt az embert többé senki se említse, megesküdt, hogy leányát csak magyarországi

vagy erdélyi törzsökös hazafihoz adja nőül. Megtiltotta Erzsinek a francia és német csevegést, különben kitépi nyelvét; fenyegette, hogy lehasítja komédiásnő ruháit, megparancsolta, hogy lásson a házi dolgok után s úgy elfelejtse Kahlenbergert, mintha sohasem is született volna, különben kitekeri a nyakát. Ebből aztán nagy perpatvar támadt, az ezredesné görcsöket és migraine-t kapott. Erzsi beteggé sírta magát s Radnóthy fölrúgta a ráugató Figarót.

Így telt el néhány nap. Az ezredesné halálra unta magát; attól az egyetlen mulatságától is elesett, hogy sógorával versengjen, mert Radnóthy szobájába vonult, mélyebben merült előbbi búskomorságába s csak irataival foglalkozott. A két nő elhatározta hát, hogy szórakozás, mulatság kedvéért látogatást tesz a környéken, a közel városkában. Azonban innen is, onnan is hamar és kedvetlenül tértek haza. Erdélyben mind politikai, mind társadalmi tekintetben holt idény uralkodott. Mindenkinek volt valami sebe, ha testén nem, lelkén, vagy legalább is vagyonán. Majd minden család magába vonult és sebeit kötözgette. A régi vendégszeretet, víg élet eltűnt, mintha a régi alkotmánnyal temette volna el az idő. Rom, bú és szegénység üdvözölték mindenütt a két mulatni vágyó nőt. Idejárult még, hogy bár gyöngédebb változatban, mindenütt hallottak valami ahhoz hasonlót, amit Radnóthy beszélt, vitatkoztak is egy keveset s némely helyt az elváláskor éppen hidegséget tapasztaltak. Találkozott oly táblabíró is, aki az ezredesnét nagyon gyanús szemmel nézte s holmi politikai szerepet tulajdonított neki; egy másik éppen kémnek hitte, aki azért látogatja a nemességet, hogy a vidék érzületéről tudósítsa a hatóságokat. Egy helyt elszörnyedt az egész társaság, amidőn az ezredesné azt beszélte, hogy Bach miniszter mily szép, okos és derék ember, s egy estélyen mily jól mulatott vele.

Erzsit hajdani játszótársai nem győzték eléggé nézni, s divatos, drága ruháit talán irígyelték is,

de gúnyolódtak vele, hogy kiejtése kissé idegenszerű s Bécsben nagyon elbüszkült, de hogy is ne, midőn egy kapitány az udvarlója. Egyszóval, nagyon rosszul ütött ki a mulatság. Az ezredesné és Erzsi a két legszerencsétlenebb nő volt a szerencsétlen Erdélyországban. Nem volt egyebet mit tenniök, mint gyönyörködni a természet szépségében, amelyet nem sokra becsültek, tűrni Radnóthy búskomor szeszélyeit, amelyeket napról-napra tűrhetlenebbeknek tapasztaltak, kérődzni a bécsi szép napokon, olvasni Saphir *Wilde Rosen*jeit és sóhajtani Kahlenberger után.

— Ah! — sóhajtotta Erzsi nem egyszer — én sokkal boldogtalanabb vagyok mint édes néném! A néni visszamehet Bécsbe, engem nem ereszt atyám, nénit szerette volt boldogult férje, engem nem szeret Kahlenberger. Azt ígérte, hogy meglátogat, s még mindig késik, csak egyetlenegyszer írt a néninek, akkor is azt írta, hogy szabadságot kér, jő — és mégsem jő ... Ah, jól mondja Saphir:

Nicht beglückter Lieb' ist eigen,
Schweigend lieben, liebend schweigend!

— Ach! meine Elisabeth, mit beszélsz? Kahlenberger éppen úgy szeret téged, mint engemet boldogult férjem. Éppen abban az ezredben szolgál. Mein theurer Carl! Ach, mennyit szenvedtem én leánykoromban, hányszor voltam úgy, hogy:

Der unbeglückten Lieb'
Nichts als die Thräne blieb!

s Carl mégis az oltárhoz vezetett. Elhagytam érte hazámat és utána mentem. Hogy dobogott szívem, mind azt dobogta:

Doch hab' ich noch ein Vaterland,
Ein zweites, theueres gefunden,
Sein Herz ist jetzt mein Vaterland,
Woran ich wurzelnd bin gebunden.

Ach, ez a Saphir mily szépen tudja kifejezni a szív érzéseit. Nincs nála jobb költő a világon. Egészen megifjulok, ha olvasom. Én is éppen úgy szenvedtem, minf te, s éppen oly boldog voltam, mint te lész.

Ilyenkor aztán eldicsérték Saphirt, ábrándoztak a boldogságról, boldogtalanságról. Az ezredesné vigasztalta Erzsit, elmondotta, hogy ő csak Kahlenberger megérkezését várja, ekkor atyjától megkéri ünnepélyesen Erzsi kezét, ha beleegyezik jó, ha nem, akkor magával viszi Erzsit Bécsbe s majd talál módot rá, hogy összekeljenek, s ha atyja akkor sem egyezik bele, nem lesz nagy baj, mert kipörlik tőle az anyai részt. A megvigasztalt Erzsi nyakába borult a jó néninek, összecsókolta, fölvidult, de minthogy nagyon belejött már a boldogtalanságba, azért mégis egész nap sóhajtozott és szavalta Saphir kétségbeesett verseit. Szerencsére nagy boldogtalanságában éppen nem hervadt, folyvást jó egészségnek örvendett s oly kevéssé törte meg szívét a boldogtalan szerelem, mint kedvenc költőjeét.

Amit annyira óhajtottak, nemsokára teljesült. Kahlenberger megérkezett. Nem kellett szabadságot kérnie; ezrede Erdélybe, egyik közel városkába rendeltetvén, mindennap látogatója lehetett Erzsinek. Az ezredesné magánkívül volt örömében, különösen midőn Kahlenberger férjének egy pár régi barátját is elhozta magával. E régi barátok később elhozták nejeiket és leányaikat is, akiknek kedvéért aztán néhány fiatal tiszt és hivatalnok is bemutattatá magát az ezredesnénél.

Ez idő óta az udvarház ritkán volt vendég nélkül. Az ezredesné rendezett, csinosított s bocsánatot kért a vendégektől, hogy nem varázsolhatja ide bécsi szalonját. Erzsi új ruhákat csináltatott s panaszolt a kolozsvári szabókra, akik elrontják pompás kelméit. A vendégek mosolyogtak, s dícsérték a romladozó udvarház regényességét, Kahlenberger pedig éppen *Siebenbürgens Perle*nek nevezte Erzsit, mire az ezredesné megjegyezte, hogy Kah-

lenberger úr valóságos *Schöngeist.* Most nagy ebéd volt, majd nagy ozsonna, egypárszor estélyt is adtak. Kahlenberger kihozott az ezred zenekarából egypár zenészt és táncoltak reggelig. A pusztuló udvarházban újra visszhangzottak a régi napok örömei, de a kivilágított ablakok fénye csak szomorúabbakká tette a rongált tornyocskákat, düledező kéményeket, roskatag fedelet s a zaj siketen hangzott végig a csendes udvaron.

Radnóthy e víg élet folyama alatt nem volt otthon. Megszaporodott házi kiadásai és a pörköltségek miatt kénytelen volt eladni egy más megyében fekvő zálogos jószágocskáját, melyet maga szerzett volt s rendesen haszonbérbe adott ki. Ide utazott hát, hogy örmény haszonbérlőjével alkuba bocsátkozzék, aki eddig is kölcsönözgetett neki. A lelkiismeret minden furdalása nélkül hitte megköthetni az alkut, mert a birtok csak vett jószág s így a fiára szállandó ősi örökséget nem csonkítja meg. Csak Erzsi szenved kárt, de ennek ő maga az oka, mert miatta szaporodtak meg kiadásai s a leány része különben is mindig pótolható készpénzben. E terv közben eszébe jutott, hogy még nem tett végrendeletet. Elhatározta, hogy mihelyt végrehajtja a vásárt, megírja végrendeletét, gondoskodni fog leánya pénzbeli kárpótlásáról, ha beleegyezésével megy férjhez s átok alatt meghagyja fiának az ősi jószág hű megőrzését, hadd szálljon az firól-fira, unokáról-unokára.

Útja több időt emésztett föl, mint ahogy számította, s mint minden, amihez hazajötte óta fogott, nem eshetett meg kisebb és nagyobb keserűség nélkül. A mult embere itt is összeütközésbe jött a jelennel. Régi szokás szerint indult útra s nem vitt magával útlevelet, amiért aztán letartóztatták s négy napot kellett elveszítenie, amennyi idő alatt igazolhatta magát. Kocsisa is majdnem pörbe bonyolította; ez ugyanis hozzászokott volt a régi időkben, kivéve a főispánt, senki elől nem térni ki s ráhajtott egy főhivatalnok kocsijára. A kocsi el-

tört, a kocsist pedig elfogták a csendőrök. Ebbe is beletelt egynéhány nap. Majdnem két hét mulva érkezett meg a haszonbérlőhöz, akivel hosszasan alkudozott. Végre megkötötte az alkut, a jószágok akkori értékéhez képest meglehetős árban. Kipihenvén magát, kissé fölvidulva készült haza, azonban egy Milanóból érkezett levél, amelyet az ezredesné utána küldött, nagy szomorúságba ejté.

Arról vett tudósítást, hogy fia újra visszaesett régi betegségébe s bár az orvosok biztatása nem hiányzik, a veszély nagy s megmaradása kétséges. Mindjárt fogatott és sietett haza. Hazulról egyenesen Milanóba akart indulni s magával vinni leányát beteg fia ápolására. Aztán eszébe jutott, hogy ő kezességre kibocsátott rab, aki nem lépheti át az ország határát ; neki otthon kell ülni és várni, míg egy fekete pecsétes levél érkezik, fiát idegenek temetik el, a régi család kihal s az ősi jószág idegen kézre jut. Búval és haraggal telt el. Leányára gondolt és Kahlenberger kapitányra, akit az oly sokat emlegett s akit bizonyosan férjül választ, ha ő kidűl, ami oly könnyen megtörténhetik.

Ekkor az ezredesné ellen fordult haragja. Elhatározta, hogy minél hamarább visszaküldi Bécsbe ; leánya kikerülvén befolyása alól, újra hozzá édesedik, elfelejti Bécset, Kahlenbergert s mindent, amivel őt annyira búsítja. Haldokló és gyógyuló fia, megváltozott és újjászületendő leánya alakjai között lebegett lelke, egyiktől a másikhoz, s nem tudott megnyugodni.

Így ért haza s meglátván kivilágított udvarházát, ahonnan zene hangzott ki, összerázkódott, mintha valaki megütötte volna. Fia temetése és leánya menyegzője egy bősz képpé olvadtak össze lelkén, a halotti ének és tánczene őrült hangzavarként zúgtak fülébe. Megtörülte homlokát, amely hideg verítéket izzadt, s lassanként magához jött.

— A beteg még nem hal meg, — nyugtatta magát — én is mily hosszas beteg voltam . . . a hosszas beteg még kevésbbé. Reméljen az ember, ameddig

lehet, sőt azontúl is. Bízzunk az Istenben! .... Miért is haragszom szegény Erzsire oly nagyon? Elrontották egy kissé, majd megjavul. Igen keményen bántam vele, elvadítottam magamtól. Hibás vagyok. Majd jóvá teszem. Hadd mulasson. Miért ne mulatna? Hiszen nem tudja, hogy bátyja beteg. Fiatal, szép; miért ne táncolna? Meg sem mondom neki holnapig a rossz hírt. Bizonyosan egy-két régi jó barátom látogatott meg fiastul, leányostul s Erzsi egy kis mulatságot rendezett számukra. Jól tette. Hadd mulassanak. Bár szeretne belé valamelyik barátom fia. Istenem, ha együtt tarthatnám meg fiam és leányom lakodalmát! Örömest meghalnék.

A kocsi megállott s Radnóthy összeszedve minden lelki erejét, hogy a rossz hírt eltitkolhassa, benyitotta az ajtót.

VI.

Az ezredesné éppen legfényesebb estélyét adta. Számos vendég gyült össze, több, mint máskor. Természetesen Kahlenberger játszta a főszerepet, az ezred Don Juanja, akit társai *famoser Kerl* nek neveztek, s nem ok nélkül. Neki zsoldjából mindenre telt, nagy vadász volt, híres apportirozó kutyával dicsekedett, elméssége soha sem fogyott ki, Weber *Demokritosát* majdnem könyv nélkül tudta, beszélt valamit franciául, sőt e nyelven talán a Paul de Kock regényeit is elolvasgatja, ha el nem foglalják az asszonyok, akik minden városban belebolondultak. Aztán hogyan táncolt! A française-t más is tudta úgy mint ő, de a valcerben és polkában keresni kellett párját. Most is bámulta az egész társaság. Erzsi boldog volt, ha karjain lebeghetett, s úgy nevetett, hogy könnyezett belé, ha tréfáit hallgathatta.

Egy öreg őrnagy, aki a kipirult ezredesnét mulattatta, megjegyezte, hogy e szép párt csak össze kell esketni, ő szívesen lesz násznagy s kezet is adott reá. Egy hadnagy a kaucióról beszélt, amely a leány

vagyonából oly könnyen kitelik s utána vetette: bagatelle! Egy kerületi hivatalnok neje tréfásan jó szívvel látta magát a mához egy évre megtörténendő lakodalomra, mire az ezredesné azt mondá: — Es versteht sich. Egy mérnök figyelmezteté Kahlenbergert, hogy a rozzant ház helyébe mindenesetre egy pompás mezei lakot kell építtetni s ő holnap a legcélszerűbb tervrajzzal ajándékozza meg, amit Kahlenberger nagy hahotával fogadott s amiről tejességgel nem akart szólani a kérdezősködő Erzsinek, aki aztán úgy tett, mintha haragunnék. Szóval mindenki vőlegénynek nézte Kahlenbergert s a tréfa és vígság általános volt.

Az atyára senki sem gondolt s beléptét sem vették észre. Legelőször is az ezredesné látta meg, azután Erzsi. Mind a ketten majdnem felsikoltottak, mert féltek, hogy valami botrány lesz. Azonban az ezredesné hirtelen föltalálta magát, elhallgattatta a zenét, karon fogta vendégeit s egyenként bemutatta Radnóthynak, aki tisztelve a vendégi jogot, a lehető nyájasan üdvözölte őket. A vendégek alig tudtak szóhoz jutni s elkezdték bámulni a házigazda bozontos ősz haját, szakállát, különös útiöltözetét s magok közt nem egy csípős megjegyzést suttogtak. Legelfogulatlanabb volt köztük Kahlenberger, aki tüstént elmés beszédbe kezdett, amelyet egy egész óráig is folytat vala, ha Radnóthy részint tört németséggel, részint kézjellel nem adja tudtára, hogy keveset ért németül, nagyon fáradt s le akar fekünni. Kahlenberger panaszolta barátjainak, hogy ezután neki meg kell tanulni a pantomimiát, különben lehetetlen lesz beszélnie leendő ipával. Az őrnagy elszörnyedt Radnóthy műveletlenségén, aki még németül sem tud s mégis alispán volt. A hadnagy egy *curios* fölkiáltással fejezte ki csodálkozását. A kerületi hivatalnok mind azt emlegette, hogy bizony csak nagyon hátra van a kulturában Erdélyország. A mérnök föltette magában, hogy mihelyt hazamegy, lerajzolja az öreg urat, mint a kiveszendő régi magyar

nemesek példányát s fölküldi az *Illustrierte Zeitung*ba. Mindezt ugyan csak magok közt beszélték a vendégek, de némi gyöngédebb változatban becsúszott az a köztársalgásba is. Az ezredesné és Erzsi pirultak, nagyon szégyelték a szegény sógort és szegény papát, mentegették is a társaság előtt, de szívökben nem nyomhatták el titkos örömüket, hogy a kis intermezzó nem adott botrányra alkalmat s az öreg úr mérsékelte magát. Csak szánták, de nem haragudtak reá, s egész vígan fogtak a megszakított estély folytatásához.

Radnóthy szobájában virrasztott, nyugodtabban, mint valaha, de soha ily mélyen leverve. Elhagyta a bú, a harag, a remény és vígasz ; valami érzéketlen bódulat, fásultság fogta el. Először is levelet írt és pénzt küldött haldokló fiának, aztán végrendelete megírásához fogott. Egy-egy könnye hullott a papírra. A bevezetésben hazája és családja romlását siratta. Aztán elmondotta, hogy az ősiség eltöröltetvén, teljes szabadsággal rendelkezik vagyonáról minden esetre, még arra is, ha fia halálával magva szakadna, mert a koronára nem szállhat többé semminemű nemesi birtok. Elsajnálta az ősiségi intézményt, amely fenntartotta a magyar nemességet s vele együtt a nemzetet ; átok alatt meghagyta fiának, hogy semmit el ne adjon ősi birtokából, mert megfordulna sírjában, ha az idegen kézre kerülne. Előszámlálta, hogy mije volt és mije van, fölemlítette, hogy csak szerzeményét adta el, az ősi örökség csonkítatlan megvan, ha csak a bezirkerek önkénye meg nem csonkítja. Elmondta, hogy az anyai rész, amely drágaságban, pénzben és kötelezvényben mintegy negyvenezer forintot tett, udvarháza feldúlatásakor elraboltatott vagy megsemmisült, anyja után tehát se a fiút, se a leányt semmi sem illetheti. Megírta pontokba foglalva, hogy minden fekvő és fölkelhető vagyonát fiának hagyja, azonban ez tartozik Erzsi testvérét illően kiházasítani s férjhezmenetelétől számítva tíz év alatt a jószág értéke harmadának megfelelő ösz-

szeget fizetni ki neki vagy maradékainak, az illető kamatokat addig is pontosan kiszolgáltatván, de csak azon esetre, ha Erzsi lemond Kahlenbergerről s erdélyi vagy magyarországi hazafihoz megy férjhez, ellenkező esetben mindenéből kitagadja, még akkor is, ha fia elébb találna meghalni, mintsem a végrendelet teljesedésbe mehetne. E gyászos esetben a protestantizmus és magyar nemzetiség egyik főtámaszát, a Bethlen Gábor fejedelem alapította nagyenyedi főiskolát teszi örökösévé, amelyben kiképeztetését nyerte s amely annyi kárt szenvedett a forradalom alatt, az oláh pusztítás idejében. A végrendelet hosszú volt, idő telt abba is, míg a fölhívatott lelkész és számtartó megérkeztek, hogy mint tanuk aláírják. Midőn minden rendben volt, lehajtotta fejét a karszékre s hallgatta a szobájáig hangzó zenét, föl-fölsóhajtott s a régi napokra gondolt ; el-elszúnnyadt néhány pillanatra, majd hirtelen fölriadt, fölugrott s a leégő gyertyára bámult, Éppen akkor oszlottak a vendégek ; az utolsó kocsi is elrobogott. Kezébe vette a végrendeletet és gyertyát s az ezredesné hálószobájába indult.

Az ezredesné mégnem vetkőzött le s vígan beszélt Erzsivel a nagy nap eseményeiről. Radnóthy beléptére fölkeltek mindketten s vidoran siettek elébe. Az ezredesné sajnálta, hogy sógora nem vett részt a mulatságban, amely non plus ultra volt. Erzsi nyakába borult és sokat beszélt Kahlenbergerről, aki a papának fegyverengedélyt fog eszközölni s minden héten kijő ide vadászni. E szíves magaviselettel nagy önmérsékletét köszönték meg, s az elmenetele óta halomra szaporodott árjegyzékek keserűségét akarták megédesíteni.

Radnóthy hallgatott ; elővette a Milanóból kapott levelet s átnyújtotta neki.

— Csak nagyítás az egész, — mondá az ezredesné — hogy minél több pénzt küldjön a sógor. Gézának annyi baja nincs, mint nekem, aki ezekben a rossz szobákban mindennap háromszor kapok rheumát.

— Kahlenberger majd írni fog Milanóba, — szóla közbe Erzsi — őt mindenütt ismerik s Gézára nagy ügyelettel lesznek.

Radnóthy nem felelt, a helyett kihúzta tárcáját s két darab ezeres bankót kivévén, az ezredesné elébe tette.

— Itt van, amivel Erzsiért tartozom : koszt, ruha, szállás és nevelés. Koronként küldöttem is valamit, tudom, hogy így sem sok, a nevelés pedig, oh az éppen megfizethetetlen. De kevés pénzem van.

Aztán leült, elővette a végrendeletet s egész terjedelmében fölolvasta.

— Tyrann! — sikoltá az ezredesné s elkezdett átkozódni németül, franciául, versben, prózában. Majd magyarra fogva a beszédet, eldühöngte, hogy törik-szakad, Erzsi a Kahlenberger neje lesz, ha saját vagyonából kell is érte letennie a kauciót. E nagylelkűségen aztán maga is elérzékenyült s félig-meddig eléjult.

— Ach ! — sóhajtá Erzsi ; több nem jutott eszébe a *Wilde Rosen*ekből, hanem azért mégis hangosan sírt.

Radnóthy hátat fordított az ezredesnének és hallgatott. Leányát nézte, kinek sírása őt meghatni látszék. Ellenállhatatlan erővel vonzódott feléje, mintha utoljára beszélne vele. Megfogta kezét, ölébe vonta, megcsókolta homlokát s gyöngéden kérdé tőle :

— Emlékszel-e Erzsike, most három éve, egy kis bált adott volt szegény megboldogult anyád? Hogyne emlékeznél, hiszen új ruhát is csináltattunk neked, szép rózsaszín ruhát? Kis lyány létedre is magadra vontad az ifjúság figyelmét. Sokan megtáncoltattak. Istenem, mily szépen jártad a csárdást a főispán fiával! Szegény édesanyád sírt örömében, hogy oly módosan viseled magadat. Úgy-e, emlékszel a főispán fiára? Ő nagyon jó fiú ; gróf, de nem büszke, nem nézi le a nemes embert, akinek ősei régibbek az övéinél ; tudja, hogy törvény szerint Erdélyben nincs különbség a mágnás és ne-

mes közt. Maholnap bizonyosan meglátogat bennünket. Az öreg Radnóthyt lassanként újra fölkeresik régi barátai. Adunk egyszer-egyszer bált is. Újra táncolhatsz vele. Hátha megkérne, édes Erzsikém? Én nem fogok ellenkezni, ha te is beleegyezel.

— Megbolondult a sógor, hiszen a főispán fia a tavasszal jegyzett el egy bárónőt; lejöttünkkor hallottuk Kolozsvárott! — kiáltá az ezredesné, akit szörnyen bántott, hogy sógora hátat fordít neki, nem is szól hozzá. Kezével indulatosan kezdett hadarni s ez erőlködése közben vendégfürtei a földre estek.

Radnóthy megvető tekintetet vetett reá, s némi gúnyos udvariassággal, amelyet különösen az tett sértővé, hogy nem volt kiszámítva, lehajolt, fölvette a vendégfürtöt s elébe tette az asztalra.

— Hát arra a magas, szőke fiatalemberre emlékszel-e, — folytatá újra megcsókolva leányát — aki mindig kis feleségének hívott? Mondhatom, derék fiatalember. Rég nem hallottam felőle semmit. Mondják, hogy atyja, az én kedves barátom, meghalt, ő pedig Magyarországra bújdosott. Ha vissza jő, tüstént meglátogatja Radnóthy bácsit, megkérdi, mit csinál az ő kis felesége. Mit feleljek neki, szólj édes Erzsikém?

— Egy bujdosó, egy földönfutó felesége legyen? Abból semmi sem lesz. En Kahlenbergernek igértem, az ő felesége lesz, az övé, az övé, csak azért is ... dühöngött az ezredesné, oly keményen csapva az asztalra, hogy a *Fremdenblatt* egy-két száma a légbe röpült.

Radnóthy összehúzta szemöldökét, fölvette a leesett *Fremdenblattot,* mintha mondani akarná az ezredesnének, hogy olvassa kedves lapját és hallgasson, s nem ügyelve sűrű és hangos átkozódásaira, folytatta leányával a beszélgetést.

— Hát arra a halvány, szemérmes kis fiúra emlékszel-e, tudod arra, aki neked annyi képeskönyvet hozott, s oly szép verset írt anyád nevenapjára, aranyosszélű velinen, tulipánok és nefelejtsek kö-

zött? Jó tanuló volt mindig és többre vitte volna, mint atyja, aki teljes életében szolgabíró sem lehetett. Most szegény fiú nem használhatja tudományát, de azárt folyvást bújja otthon könyveit. Atyjának van valamije, kisbirtokú nemes ember, de jó gazda. Tudod, én sohasem adtam adtam sokat a vagyonra. Hála Istennek, van annyim, amiből elélhetek. Megépíttetem nektek az udvarházat. Eltépem a végrendeletet, ha akarod mindjárt, szemed láttára. Itt fogtok lakni boldogan, mint én édesanyáddal. Négy lovat veszek s új hintót csináltatok menyegződ napjára. Nem lesz az egész megyében csinosabb menyecske, mint az én kis Erzsikém.

— Du Unmensch! Egy betyárnak adni őt, az én Elisabethemet, akit Kahhlenberger szeret — kezdé újra támadását az ezredesné oly nagy zajjal, hogy most a kis fekete kutya is megbátorodott s vele együtt ugatta és harapdálta Radnóthyt.

Radnóthy dühvel ugrott föl, azonban nem fordult az ezredesné felé, a helyett olyat rúgott a kis kutyán, hogy az egy élest ordítva elnémult és sántítva kullogott ki a szobából. Az ezredesné nagyot sikoltott, a kis kutya után akart szaladni, de midőn látta, hogy Radnóthy újra leányához fordul, szenvedélyesen átöleli, megállott az ajtóban, visszatartóztatva a kíváncsiságtól.

— Nagynénéd holnap el fog utazni Bécsbe vagy ahova akarja és többé nem fog idejönni soha — mondá Radnóthy csöndesen. — Te itt maradsz velem.

— Skandal! Infamie! — sivított az ezredesné egy székbe húzódva, hogy legyen hova ájulnia. — Kiűzni a házból engem, hátat fordítni nekem, nem szólani hozzám, vuklimmal csúfolódni, a kis kutyám lábát eltörni! Ach, élne csak szegény férjem, tudom duellumra hívná e sértésért, megszúrná, levágná, összeaprítaná, így ni, — s ekkor fölugorva, mintegy mutatni látszott kezével, hogy mikép szúrnák meg, vágnák le s aprítanák össze Radnóthyt.

— Te itt maradsz velem! — folytatá az atya elsimítva leánya homlokáról kibomlott fürteit. —

Nem szükség, hogy oly hamar férjhez menj. Válogass leányom, hiszen ifjú vagy még. Miért sietnél? Annál több időd marad, hogy szegény apádat ápold, vigasztald. Jól fogunk mi itt élni ketten. Te gazdasszonykodol, én gazdáskodom, újra rendbehozunk mindent. Majd látogatást teszünk a szomszédságban ; megint víg élet lesz itt, mint hajdan. Nem leszek én mindig oly komor, most sem vagyok az, csak sok a gondom, csak pöreimet végezhetném be, csak bátyád jöhetne vissza. Pedig visszajő, ha te itt maradsz,, az Isten meghallgatja a jó leány imádságát. Úgy-e Erzsike, te jó leány vagy, szeretet atyádat, nem hagyod el vénségére, nem haragítod meg többé, olyan léssz, mint édesanyád volt, ez az áldott asszony, akihez úgy hasonlítasz? Csak most veszem észre, hogy szakasztott mása vagy anyádnak. Mikor sírt, éppen ilyen volt ; mennyit sírt, hol értem, hol értetek, csak magáért nem, soha . . . soha . . .

Erzsike nem szólott semmit, s midőn atyja, föl indulásában kifáradva, egy székre hanyatlott, kifejtőzött karjai közül. Ott állott az atya és nagyéne között, nem tudva, hogy tulajdonkép melyikhez tartozik. Hol egyikre, hol másikra nézett és föl-fölsóhajtott : — Welch' ein hartes Schicksal!

— Elisabeth, komm zu mir! — kiáltá az ezredesné.

— Erzsikém, jer velem, jer a szobámba — suttogta gyöngéden az atya, fölemelkedve a székről, kézbe véve gyertjáját s a végrendeletet.

Az ezredesné újra ismétlé hívását. Az atya hallgatott s egy fájó édes pillantást vetve leányára, még egyszer megállott a küszöbön.

— Hah Triumph! Triumph der Liebe und der Tugend — szavalta az ezredesné, megölelve a karjai közé szaladó Erzsit ; aztán mindketten sikoltva borultak a pamlagra, mert egy iszonyú csattanás hangzott, az ajtó csattanása, amelyet a szobájába tántorgó atya erősen becsapott.

Már délfelé járt az idő, midőn Radnóthy más-

nap fölkelt. Sokáig aludt a terhes út és izgalmas éj után s fáradtabbnak érezte magát, mint lefekvés előtt. Rossz álmai voltak s alig bírt felöltözni. Egyedül öltözött föl, mert István jókor reggel a postára ment. Oly csodálatosnak tetszett neki a mély csend, amely udvarházában uralkodott. Nem hallotta sem az ezredesné lármáját, sem a kis kutya csaholásait, sem a szobaleány sürgését. Az ebédlőben sem volt senki, csak a tornác küszöbén talált valakit, a kis sánta Mányit, piszegve s egy levelet tartva kezében.

Némán vette át a levelet. Az ezredesné levele volt, kék tintával írva, aranyos porral meghintve s megtömve mindazzal, amit már tegnap is elmondott. Mindennemű istentelenséggel vádolta sógorát; megparancsolta neki, hogy a végrendeletet tüstént tépje szét s aláhúzta e szavakat: Erzsi csak azért is Kahlenberger felesége lesz s én nekik hagyom mindenemet, nem szorultunk a maga rongyos házára, sem pörös földjeire. A panaszok és fenyegetések hosszadalmassága miatt a levél tulajdonképpeni tartalma az utóiratba szorult; itt röviden tudtára adta Radnóthynak, hogy se ő, se Erzsi nem állhatják ki tovább kegyetlenségeit, ma reggel elutaztak Bécsbe s mindaddig még levelet sem írnak neki, míg meg nem kérleli őket.

Zsebébe gyűrte a levelet s leült karszékébe. Maga sem tudta, mit csinál, cél nélkül nézett ide-oda; nézte az eszterhaj fecskefészkeit, ahol a kis fecskék vígan csevegik körül anyjokat és sóhajtott; nézte a vidám galambokat, amelyek enyelegve repülnek szét a dúcos kapuról és mormolt valamit foga közt; nézte a nagy komondort, amely hízelegve csúszott lábához és fölkiáltott, amint megsimogatta: «Becsületes Maros!» — végre megakadt szeme a kis sánta Mányin, aki még mindig ott állott és folyvást piszegett.

— Mi bajod? — kérdé tőle durván.

A kis lyány úgy megijedt, hogy még jobban kezdett piszegni s csak annyit volt képes mondani:
— Erzsi kisasszony! . . .

— Mi bajod neked is Erzsi kisasszonnyal? — kérdé még durvábban.

— Mikor előállott a kocsi, átadta nekem ezt a levelet — szepegte lelkendezve a kis lyány — én futni kezdettem. «Miért futsz?» azt kérdezte. «Hát föl akarom költeni a méltóságos urat», azt feleltem. «Miért akarod fölkelteni?» «Hát hogy búcsúzzék el a kisasszony, messze mennek, úgy illik», azt feleltem és futottam. A kisasszony utánam kapott s pofonütött. Az nem baj, de elhasította ezt a szép piros kendőt; a méltóságos asszony vette volt nekem, most harmadfél esztendeje, ni hogy' elhasította...

— Ne sírj, veszek én neked majd szebb piros kendőt — mondá Radnóthy magához szorítva az árvát, mintha Erzsit ölelgetné s egy mosoly lebbent el ajkán. Aztán elkomorult, elfordult, lehajtotta fejét és gondolataiba mélyedt. — Hajh, Erzsike... a kígyó, a kígyó... — kiáltá hirtelen s ellökte magától a kis Mányit, aki ijedten szaladt lefelé, vissza-visszanézve, vajjon nem fut-e utána a szegény méltóságos úr.

Radnóthy ott ült, nem is tudva, vajjon ellökte-e magától a kis lyányt, vagy nem. Öntudatlanul vette kizsebéből az ezredesné levelét, újra elolvasta és széttépte.

— Bárcsak egy sort írt volna! Nem. Azt is nagynénjére bízza. Bár csak egy kissé búsult volna, hogy elhagy! Nem. Örvend, tegnap is nem értem sírt, hanem szeretőjeért. Bár csak reggel jött volna be hozzám, hogy megcsókoljon, mikor alszom. Nem. Pofonüti a szegény árvát, ki kötelességére emlékezteti. A kígyó!... többé nem akarok reá gondolni. Van nekem még egy gyermekem. A fiúk mindig inkább szeretik apjokat. Nekem fiam van. Lehetetlen, hogy meghaljon... lehetetlen... lehetetlen — és összefogván kezét, imádkozott, buzgón, hoszszan; nem vette észre számtartóját, aki már egy negyed óra óta áll előtte s beszélni akar vele.

A számtartó végre megszólalt s benyujtván egy nyaláb árjegyzéket, pénzt kért.

— Kérjen a sógornőmtől, küldje a sógornőm után. Én nem fizetek egy krajcárt sem. Nekem kell a pénz, nekem beteg fiam van, nekem nincs leányom, nincs... nincs . . . nincs!

A számtartó vállat vont s az adóról kezdett beszélni, amelyet, ha egy pár nap múlva be nem fizeti, exequálni fognak.

— Hadd exequálják. Adják vissza curiális földeimet, akkor fizetek, addig egy krajcárt sem. Csak rajta, jöjjön az exekució, üssék meg a dobot, licitáljanak tetszésök szerint. Számtartó uram legtöbbet fog ígérni, készpénzzel fizet ki mindent, erre adok pénzt — s ekkor tárcájából egy ezeres bankót vett ki — itt van, aztán számoljon róla. Nem vagyok én oly szegény, de megmutatom, hogy velem nem lehet oly könnyen packázni. Ez is protestátió, ez a vis inertiæ. Tudja mi az? Nem tudja, nem is szükség, tegye, amit parancsolok.

A számtartó a gazdasági ügyekre vitte át a beszédet, de Radnóthy nem hallgatta, visszaesett mélájába s ebédig mozdulatlanul ült karszékében. Délben néhány kanál levest evett s egész délután mind csak azt kérdezte: hazajött-e István a postáról, s midőn azt mondották, hogy még nem jött haza, azt felelte: — De hazajő, jó hírt hoz.

Megint ott ült karszékében, pipára töltött s panaszkodott, hogy a régi jó dohányt még csak egy pár hétig szíhatja az ember, kardja után pipáját veszik el a magyarnak. — Kinézett az útra, várta a jó hírt, ki-kiesett a pipa szájából s elaludt.

Alkonyat felé István csakugyan hazajött s egy levelet hozott. Gyöngéden költötte föl urát, aki mohón kapott a levélhez és lassan bontotta föl. Olvasta, mind olvasta, kétszer, háromszor, négyszer, aztán fölnézett Istvánra és hallgatott. István nem merte megkérdezni tőle, hogy mi van a levélben; nem félelemből, hiszen urának arca nem hogy haragos lett volna, még bánatos sem volt, de az a buta érzéketlenség, azok a meredt, fénytelen szemek egészen megborzasztották. Radnóthy hátrahanyatlott kar-

székén, megint elolvasta a levelet s éppen oly csodálatosan nézett a tornáchoz közeledő lelkészre, mint Istvánra.

A lelkész a városból jött s két levelet hozott az ügyvédtől ; az egyik Radnóthynak szólott, a másik az ezredesnének. Radnóthy mintegy ösztönszerűen visszahökkent, kezével eltolta magától a levelet, majd hirtelen elkapta, feltörte s oda adta a lelkésznek, hogy olvassa fel. A lelkész előbb az ezredesnének szóló levelet olvasta fel : az ügyvéd figyelmezteté az ezredesnét, hogy a Radnóthy curialistáit illető pör néhány hét alatt Szebenben tárgyalás alá kerülvén, jó volna, ha mind ő, mind Kahlenberger kapitány istápolnák a dolgot befolyásukkal, ugyanezt kérte Radnóthy többi pörére nézve is, melyeket ő, amennyire lehet, húz-halaszt, amíg enyhül a kormányrendszer, de fél a kerületi biztos s a csendőrtiszt ellenséges indulatától, akiket Radnóthy maga ellen bőszített. Lehet, hogy ezek siettetni fogják az ügy bevégzését, lehet hogy Radnóthyt még egyszer kikérdezik, ami nagyon ártana a dolognak, mert talán nem mérsékelné magát, azért jó lesz, ha sehová sem megy s tovább is betegnek marad, ha mindjárt a legegészségesebb is. — A Radnóthynak szóló levél rövidebb volt. A jó ügyvéd egy kis pénzt, egy kis perköltséget kért tőle s ismerve gyöngéjét, így is, amúgy is rábeszélni igyekezett, hogy legyen beteg további tudósításáig,

Radnóty intett fejével és nem szólott semmit. A lelkész csodálkozva távozott el. Radnóthy hosszan nézett utána, aztán ismét Istvánra vetette szemét és hallgatott. Így telt el majdnem egy negyed óra s már besötétült. Ekkor Radnóthy fölemelkedett székéről és mintha most akarna válaszolni a lelkésznek, fölkiáltott :

— Beteg vagyok, beteg leszek. Nem kell tettetnem . . . Nem bánom, vegyék el mindenemet. Nincs kire hagyjam. Én vagyok az utolsó Radnóthy.

— Hát meghalt Géza úrfi? — kérdé István urához rohanva.

— Meg! — felelt Radnóthy az általa hozott s Milanóból érkezett levélre mutatva s ajka nyitva maradt.

A hű cseléd elkezdett hangosan sírni, mire Radnóthynak is megeredtek könnyei ; zokogott, ráborult Istvánra, földúlt családja s az elsülyedt múlt ez egyetlen maradványára.

VII.

Teltek a napok, beállott az ősz. A hanyatló természet és a pusztuló udvarház oly jól illettek egymáshoz. A szél nemcsak a fák száraz leveleit szórta szét, hanem egy-egy zsindelyt is lekapott a roskatag födélről, az eső rútul megviselte a bolthajtást s itt-ott nagy foltokban ütötte ki magát a falakon ; a köd megszerette tornyocskáit, kéményeit, örömest szállott reájok, s midőn tünedezett, az álmos nap lehajolt mintegy megbizonyosodni : áll-e még a régi épület, mintegy kérdve : él-e még öreg gazdája.

Még élt. Néhány napi gyöngélkedés után, amely betegségnek is beillett, fölkelt s délfelé újra elfoglalta karszékét a tornácon. Azóta évekkel vénült s egészen meggörbedt belé. Restellett járni, nem szeretett beszélni s fájt, hogy egyedül maradt gondolataival. Megbámulta a templom tornyát, hallgatta a vízmorajt s a szél süvöltését, nézte a vörösödő ecetfákat és a kőrisfák hulló leveleit, azután ha mindezt megúnta, játszott a komondorral, amely untalan közelében volt, vagy elővette pipáját s dohányt kért Istvántól, ha volna még abból a régi jó dohányból. István mindig tartogatott vagy szerzett ura számára néhány kötés szűz dohányt s nagy öröme telt benne, ha szolgálhat neki. Radnóthy kiverte pipáját, megtöltötte, néha oly erősen, hogy nem szelelt. A szárban kereste a hibát, szalmaszálakat vett elő, áthúzogatta rajta, elvesződött vele és mulatta magát. Gyermek volt, aki önmagával tehetetlen, öreg, aki elfáradt már élni.

Nem akart látni senkit, s csak Istvánt tűrte maga körül. Más senkije sem volt a világon ; csak ez egyetlen

személy tartozott a múlthoz, amelytől annyi fájdalom választotta el, de amelyben folyvást benne élt. Mióta reáborult és megölelte, megszakadt a régi viszony. István többé nem cselédje volt, hanem barátja, rokona, dajkája. A szeretet és fájdalom csatolta őket össze s megható gyöngédség fejlett ki köztök. Nem titkolt előtte semmit, keblébe öntötte panaszát, általa közlekedett az ügyvéddel, a számtartóval, a lelkésszel, az egész külvilággal. Vele ballagott le alkonyatkor a templomba, hogy alamizsnát osszon ki a szegények között, s imádkozzék fiáért. Nem haragudott reá, ha fölriasztva ájtatos elmerüléséből, emlékeztette, hogy illik már hazamenni, a népség eloszlott s az egyházfi ajtót zár. Engedelmeskedett neki ; estenként sokszor ültette ágya mellé, hallgatta beszédét s el-elmosolyodott, ha a régi jó időből egy-egy tréfa jött szóba, de a mosoly csak ajkán játszott, szeme szomorúan merült a gyertyavilágba, gondolatai másfelé jártak s István csak azon vette magát észre, hogy gazdája elaludt.

Nagyon ritkán jött tűzbe s Istvánt csak egyszer dorgálta meg a régi haragggal, midőn ez erőnek-erejével új ruhát akart reá adni s nagy garral magyarázgatta, hogy valóságos szégyen ezt a régi rongyot viselnie. Nagy méregbe jött, az új ruhát ellökte, szitkozódott s ütésre emelte öklét, de midőn István fölhagyott nógatásával, szépen elcsöndesedett, hálásan nézett reá, mintha köszönni akarná, hogy nem háborgatja. A legtöbbször csak gyöngéden feddőzött, tréfásan zsémbelt, ami mindkettőjöknek jól esett, bár sok szomorúság vegyült belé.

— Ugyan István, — mondá egy reggel az ősi bibliát forgatva kezében — te egészen elfeledkeztél rólam. Eszembe sem juttattad, hogy fiam halálát még nem írtam be ide. Kímélni akartál úgy-e? Hát a halál megkímélte-e szegényt?

Tovább nem szólhatott, elérzékenyült, egész délig írta azt a néhány sort s napokig csak fiáról beszélt, azaz kérdezősködött és engedte beszélni Istvánt, aki ezer apró történetet regélt el róla. Hallgatta, oly

mohón, oly figyelemmel hallgatta, mint hajdan a kis Géza, midőn a hű cseléd esténként meséket mondott neki, hogy hamarább elaludjék. Az apa nem aludt el, álmodozott s reggel panaszolt, hogy rosszul érzi magát.

— Azt sem juttattad eszembe, — mondá máskor — hogy egy szép sírkövet csináltassak Gézának. Ott nyugszik szegény idegen földön s még fejfa sem őrzi emlékét. Kímélni akartál a költségtől, úgy-e? Igaz, nincs pénz. Amit az eladott jószágból kaptam, azzal adósságaimat fizettem ki, aztán a számtartónak adtam belőle a gazdaságra s az ügyvédnek perköltségre, a többit még nem fizette ki az örmény, majd tavasszal fizeti. De van még egypár ezer forintom, tartogatom, kuporgatom. Temetésemre is kell valami, nem szeretném, ha cudarul temetnének el. Élni — arra nincs gondom. Nekünk már kevés kell, István s ha megszorúlunk, eladjuk az erdőt, a földet ; nincs kire maradjon.

Hívatta a lelkészt és a számtartót, amazt azért, hogy írjon Milanóba Géza barátjának a síremlék ügyében, a számtartót azért, hogy van-e jövedelem a jószágból, mert pénzre van szüksége. A számtartó, aki most sohasem ellenkezett urával, egy kis időhaladékot kért, panaszolta, hogy nincs jövedelem, sok kell a jószág beruházására, s a pör is fölös költséget emészt föl, mert az ügyvéd kenegetni szeretné az igazság kerekét.

— A pör — sóhajtá Radnóthy elgondolkozva, mint aki valami újat hall s kissé fölélénkült arca — úgy van, a pör. Nem engedik, hogy én folytassam, régen a maga személyében is pörölhetett az ember, most ügyvéd kell hozzá. Félnek a pennámtól. De azért befűtöttem nekik ; mindent megírtam tisztán, kereken a kormányzónak, a minisztereknek, a királynak . . . Megfizette-e számtartó uram a szász papnak a sok német fordítás árát ? Fizesse meg jól. A szász fösvény, nem csinál semmit barátságból. Ügyvédemnek mondja meg, hogy szeretném már tudni hogy' állnak pöreim. Jöjjön ki újra hozzám. A múltkor

keveset beszélhettünk. Most már egészséges vagyok. Hanem azt csak neki mondja meg, más ne hallja, mert elfognak. Másnak nagyon beteg vagyok... érti! Vigyázzon!

Ekkor a síremlékről a pörre fordult figyelme. Hosszan elbeszélte Istvánnak a pör folyamát, s örült, midőn ez helyeselni látszott minden lépését. Napokig csak erről folyt a beszéd, aztán áttért az ügyvédre és a számtartóra, akikre gyanakodni kezdett. Fejébe vevé, hogy Erzsi mindkettőt megvesztegette; a számtartó azért nem akar adni neki pénzt, mert Erzsi számára szándékszik megtakarítani minden nélkülözhető jövedelmet; az ügyvéd pedig, midőn itt járt, azért kérdezősködött a végrendelet felől, mert Erzsi javára akarja fordítani. Ilyenkor nevetett; fölnyitott egy záros fiókot, melynek kulcsát mindig magánál hordá, kivette a végrendeletet, fölolvasta Istvánnak, s midőn ez megértvén, hogy neki is egy kis nyugdíjat hagyott, megcsókolta kezét, úgy örült a hálának, a szeretetnek, mintha ilyesmit életében most tapasztalna először. Elfeledte a pört, a végrendeletet s csak cselédje örömében gyönyörködött. Így törölte ki emlékéből egyik tárgy a másikat, s nyujtott lelkének szüntelen foglalkozást. Még mindenből érdekelte valami, de csak félig; még fellángoltak szenvedélyei, de csak mint az emlékezet világa; még élt, de csak álmodozott, mindennap haldokolva.

A téli napokon folyvást tűzrakással bajlódott. Félt, hogy megfagy, s panaszolt a muszkákra, akik Szibéria hidegét hozták magokkal Erdélybe. Egész nap hordatta a fát, új meg új hasábot vetett a hamvadó üszkökre s gyönyörködött a nehezen síró sustorgásban, a vígan föllobogó lángokban, s a vaskanállal meg-megütögette az égő-vörös szenet. Már akkor este lőn, midőn szerinte bemelegedett a szoba. Még egy pár hasábot vetett a tűzre, mert vörösen ment le a nap, erős fagy lesz holnap, csikorog a templom kakasa, száraz szelek fognak fújni az éjjel. — Hadd fújjanak, nem fázunk meg — mondá ilyenkor, hátradűlt karszékén, megvidult és beszédessé vált.

— Emlékszel-e István, éppen ma négy esztendeje, hogy utolszor választottak alispánná? Ellenfelem csak huszonöt szavazatot nyert, a többi mind az enyém lett. Hogy fölemeltek, hogy éljeneztek, hogy énekelték azt a nótát — hogy is van csak? . . .

Egy életem, egy halálom,
Radnóthy lesz alispánom!

felelt István dudorászva.

— Úgy úgy ; te jobban emlékszel reá.

— Hogyne emlékezném, méltóságos uram? Hiszen akkor csináltatta volt nekem azt a szép új dolmányt, amelyet csak solemnis alkalmakra volt szabad fölvennem. A szabó kétszer is megigazította, hogy feszesebben álljon. Hát rajta a csillogó, fényes gombok! Most is megvan, de nem használjuk többé.

— Nem használjuk többé — visszhangzá Radnóthy szomorúan, aztán hosszú szünet után hozzá tevé — hátha mégis, nem . . . nem . . . én nem vállalok többé hivatalt ; de ha Isten még egy közgyűlést ad, tudom, elpanaszolok mindent.

Örömest emlegette dicsősége e napjait s Istvánban résztvevő hallgatóra talált. Mindketten a tisztújítási napokban éltek. Egyik sem tudta feledni ezt az időt. Radnóthy hallani vélte a hódoló nemesség zaját, István megemlékezett a nagy ebédre, amelyre ő hívta meg a vendégeket ; Radnóthy kocsijában képzelte magát, amint ovációkkal fogadják a kortescsapatok, István pedig a kocsi bakján, honnan oly büszkén nézett le, mintha érte történnék minden.

Úgy eltelt az idő ily beszélgetések közt, feledték a korán elhúnyt jó fiút, a hálátlan leányt, a terhes pört, a fölfordult világot, s Radnóthynak néha még tréfálni is kedve kerekedett.

— István, tudod-e, hogy három hét mulva karácson lesz? Mindig ilyenkor tartottuk az év utolsó közgyűlését. Holnap fogass be korán reggel, keresd ki atillámat, kardomat s a sastollas föveget. Közgyűlésre megyünk. Biz úgy. Éppen most olvastam a körlevelet — mondá egy reggel Istvánnak, aki meg-

ütődve nézett reá, mert azt hitte, hogy ura megzavarodott elméjében.

— Hát nem szeretnéd, öreg? Nem vennéd-e föl még egyszer azt a szép dolmányt? Bizony még elhiszi... Ha! ha! ha! Nagy bolond vagy te, István, hogy az Isten akárhova tegye dolgodat — s lelkéből nevetett, hogy ennyire rászedhette a jó öreget.

— Ej uram, tréfaság! — dörmögte István.

— De az nem volt tréfaság, — folytatá Radnóthy tűzbe jőve — midőn ezelőtt húsz évvel egy ily közgyűlésen megtámadtuk a csak helyettesített és nem országgyűlésen választott guberniumot. Milyen beszédet tartottam akkor! Az «éljen»-nek nem volt végehossza. Tudod, ki állott föl, hogy engem megcáfoljon? Az a kis fekete báró, akit cigány hercegnek csúfoltak. Mennyi badarságot beszélt össze. Aztán újra én állottam föl s így kezdtem beszédemet: «Tekintetes Karok és Rendek! Meddig él még vissza türelmünkkel ez az ember?» A cigány herceg ekkor beszédembe vágott s kikérte magának a sértegetést. Én erre azt feleltem: «Igaza van nagyságos báró úr, bocsásson meg, hogy elég gondolatlan voltam embernek nevezni.» Mily nevetés és éljen harsogott a teremben. Hejh István, szép idők voltak azok! Emlékszel-e?

— Hogyne emlékezném! Mintha most is látnám a méltóságos urat abban az ezüstgombos atillában azzal a derék ősi karddal, a melyet a tavaszon elvittek a csendőrök.

— Elvitték, nem adják vissza. Nincs kardunk; elpusztulunk István — sóhajtá Radnóthy lehangolva. Csend állott be, amelyet István nem mert megzavarni. Csak az óra ketyegése hallatszott. A két öreg magába mélyedt; azalatt kialudt a tűz, Radnóthy fázni kezdett s ebédig mind a muszkákra panaszolt és átkozta Szibériát.

Minél beljebb haladt a tél, annál jobban rakta a tüzet, minél hosszabbak lőnek az esték, annál beszédesebbé vált. Ismételte, amit tegnap mondott, s amit talán elfeledett, kiegészíté István. Néha István sem emlékezett valamire, ekkor találgatással mulatták

magokat. Mindkettőnek éppen nyelve alatt volt, amit mondani akart, s ha hosszas főtörés után sem tudtak boldogulni, abban egyeztek meg, hogy így jár az ember, ha megvénül, s ma hidegebb van, mint tegnap.

Kifogyván a dicsőség és boldogság emlékeiből, ifjúkori bohóságaikra tértek. Radnóthy diák és jurátus kalandjait emlegette, s megsiratta a földúlt nagyenyedi főiskolát, amelynek növendéke volt, az elvesztett királyi táblát gyászoló Maros-Vásárhelyt, ahol jurátuskodott. Istvánnak is kedvence volt e két város; ő is járt a nagyenyedi főiskolába, végzett két osztályt négy esztendő alatt, mert, amint mondá, a classis praeceptorok ellenségei voltak, ráfogták, hogy nem fog az esze, ezért elkeseredett, kibujdosott; ekkor került először Maros-Vásárhelyre, ahol sok ifjú urat szolgált, míg végre Radnóthy úrfihoz szegődött, akitől csak az ásó-kapa választja el.

Radnóthy arca kiderült; megmozdultak szívében az ifjúság édes emlékei s lágyan ringatták, mint a bölcső a gyermeket. Mindketten annyit beszéltek, hogy nem tudták kibeszélni magokat. Néha belezavarodtak az évszámokba és nevekbe, vitatkoztak, meg is haragudtak egymásra, aztán kibékültek, s azt határozták, hogy már késő az éjtszaka, ideje volna lefekünni, majd megálmodják holnapra, amire ma nem emlékeznek.

— Istenem, hogy eltelik az idő! — szólalt meg Radnóthy Sylvester estéjén. Tudod-e István, ma éppen negyven esztendeje, hogy szolgálatomba fogadtalak. Milyen karcsú, piros legény voltál akkor.

— Rég volt uram, talán nem is igaz — felelt kedvetlenül István, mintha titkolni akarna valamit ura előtt.

— Tudod, mennyit járt hozzánk az én Jankó barátom. Mintha most is előttem állana; a legkorhelyebb diák volt Nagyenyeden, a legkihágóbb jurátus Maros-Vásárhelyt. Diákkorában egyszer elaludt a leckén, épen revokáció volt, én hirtelen megdöftem, hogy keljen föl, üljön ki, mert felelni szólítja a profesz-

szor. Fölkelt és kiült. A professzor csak nézte. «Én nem szólítottam, mondá neki, de ha kiült, domine, hát feleljen.» Ha! ha! ha! Jankó nem tudott egy szót is felelni. Bekergették, lepirongatták. Ha! ha! ha! Egész életében nem tudta nekem megbocsátani ezt a tréfát — az Isten nyugtassa meg szegényt. Hát jurátus korában mennyi bohóságot űztünk vele. Ejnye no! Nem jut eszembe. Segíts István, te jobban tudod.

— Ideje már lefeküdni uram, rég elütötte a tízet.

— Hogy is ne? Hiszen ma Sylvester éjtszakája van. Ki látta ily jókor lefeküdni. Hajdan éjfélig mulattunk ilyenkor, s mikor ütötte a tizenkettőt, boldog új esztendőt kívántunk egymásnak. Ha te lefekszel, ki fog nekem új esztendőt kívánni?

István szomorúan nézett urára; beteg volt, alig állott a lábán, azonban habozott bevallani, mert félt, hogy nyugtalanságot okoz s elrontja ura éjtszakáját.

— Engedelmet kérek, rosszúl aludtam a mult éjjel, nyugalomra van szükségem — hebegte István, aztán eszébe jutván, hogy talán utolszor beszél urával, kitört belőle a fájdalom, sírni kezdett, csókolta ura kezét, köszönte jótéteményeit s Isten áldását kérte reá.

— Hát te is el akarsz hagyni már? — kiáltá Radnóthy ijedten.

— Oh dehogy, édes jó uram, hanem meggondoltam, hogy az ilyen vén ember, amilyen én vagyok, jó, ha minden este elbúcsúzik, mert ki tudja, nem hal-e meg holnap reggelre.

— Meghal . . . holnap reggel! Hát én egyedül haljak meg? — kérdé Radnóthy elmélázva.

— Oh az én édes jó uram még sokáig fog élni, mert fiatalabb, erősebb nálamnál. Aztán ha én kidűlnék is, nem marad egyedül, lesz aki ápolja. Erzsi kisasszony bizonyosan eljő, eddig megbánta hibáját, s csak egy jó szóra vár. Alkalmasint fél szegény levelet írni. Bátorítsa föl a méltóságos úr! Az öreg István kéri, aki sohasem csalta meg, aki mindig javát akarta.

A jó cseléd gyöngéden akarta előkészíteni urát betegségére s gondoskodni kívánt róla halála esetére is. Szegény nem tudta, mit mível. Radnóthy meghallva leánya nevét, nagy haragra gerjedt, de nem lévén elég ereje hozzá, csak elfordult búsan s e szavakat rebegte: — Te is az ő pártját fogod, te is háládatlan vagy. Takarodjál!

István nem mert többet szólani, talán nem is tudott volna. Érezte, hogy gondatlanságot követett el, jóvá akarta tenni, de alig volt jártányi ereje s csak a falhoz támaszkodva tudott kitipegni a szobából. Radnóthy megfordult a neszre, nézte a becsukódott ajtót s várta a visszatérő cselédjét.

Azonban elütötte a tizenegyet, tizenkettőt, eltelt az ó év és nem jött senki, aki új évet köszöntsön. Oly egyedül érezte magát és félni kezdett; a szoba kihűlt, úgy fázott, oly fáradt volt, úgy szeretett volna alunni s nem bírt lefeküinni. Hiányzott körűle valami, a gondos kéz, amely lefektesse, a negyven év óta megszokott arc, amelynek durva vonásain mindig csak ragaszkodást olvasott, a dörmögő hang, az elmúlt idők egyetlen visszhangja.

Maga is érezte ezt, a nélkül, hogy tudná, s egy párszor elkiáltotta István nevét — hasztalanul.

— Nem jő, haragszik reám, — mondá magában elszomorodva — igaza van, nagyon keményen bántam vele. Megkérlelem. Miért ne? Öreg emberek vagyunk, ki tudja, melyikünk hal meg holnap reggelig. Búcsúzatlanul váljunk e-el? Jól mondotta szegény István. Miért is haragudtam én rá? Hát Erzsikéért. Az a kígyó még most is mardossa szívemet. Pedig István csak azt akarta mondani, hogy a jó leány ápolni tartoznék atyját öreg napjaiban. Jól mondotta szegény István. Félreértettem. Hijába! Nem igen tudja jól kimagyarázni magát, csak két osztályt járt Nagyenyeden, ellenségei voltak a classis praeceptorok, ráfogták, hogy nem fog az esze, aztán nem tanult, elkeseredett, kibujdosott. Szegény István! Megkérlelem, aztán lefekszünk, s reggelre vidáman ébredünk.

Vette a gyertyát s István szobájába indult, azonban nagy megdöbbenésére a szoba ajtója félig nyitva volt s belőlről az István nyögése s a kis Mányi sírása hallatszottak ki.

— Úgy ... úgy kis Mányikám — folytatta a haldokló István hagyakozásait — neked hagyom mindenemet, csak viseld gondját a méltóságos úrnak. Reggel ne költsd föl jókor, ügyelj, hogy legyen mindig tiszta inge, varrd föl reá a hiányzó gombot, mert különben nagyon megharagszik. Soha se erőltess reá új ruhát, de mindig takarítsd ki a régit s varrd meg, ahol elszakadt. Ebédnél köss eléje asztalkendőt, mert elfeledkezik róla és leönti ruháját. Jó melegen add föl az ételt s töltsd meg poharát. Mikor vecsernyére harangoznak, vezesd le a templomba, este soha se feküdjél le addig, míg ő le nem fekszik. Ha beteg talál lenni, mindjárt fogass be, s azt az öreg orvost hivasd, mást a világért se, különben nem veszi be az orvosságot. Vigyázz egy kis kulcsra, amelyet nappal mindig zsebében őriz s éjjel párnája alá tesz. Ez kulcsa íróasztala fiókjának, amelyben a végrendelet van. Ha Isten magához venné szegény urunkat, nyisd föl a fiókot, vedd ki belőle a legnagyobb darab papirost, fekete galanddal van összekötve, dugd el jól, vidd be Vásárhelyre s add át a főtisztelendő református püspöknek, aki most oda szorult Enyedről. Ő bizonyosan híven végrehajtja urunk végakaratát s eltemetteti, mint illik.

— Ne bolondozzék, István bácsi! Úgy-e csak tréfál? Hogy megrémíti az embert — kiáltá az ágyra boruló kis Mányi, folyvást zokogva.

— Nem tréfálok, gyermekem! — viszonzá István szünet után, amely alatt a beszéd okozta lankadtsága egy kissé enyhült — meghalok az éjjel, nem élek reggelig. Életemben most vagyok először beteg, bizonyára utolszor is. Apám is így halt meg; ez a familiánk természete.

— Ne hozzak egy pohár borsos meleg bort? Csak a hideg borzongatja István bácsit. Hátha megkenné a gazdasszony? Talán megcsömörlött, István bácsi —

dadogta a kis Mányi, betakarva a beteget s megigazítva a párnát feje alatt.

— Ne gondoskodjál te rólam, — kezdé újra a haldokló — gondoskodjál a méltóságos úrról. Vigyázz, hogy jó legyen reggel a kávéja, meg ne kozmásodjék a tej ; ezt ki nem állhatja. Légy mindig körülte, sohase ellenkezzél vele, beszélj, ha szól, de sokat, nagyon sokat, hanem ne emlegesd Géza úrfit, mert akkor sír, se Erzsi kisasszonyt, mert azért nagyon megharagszik. Az áldott lélek reám is ezért haragudott meg. Oh, hogy a sírba kell vinnem haragját! Kérj tőle bocsánatot nevemben. Mondd meg neki, hogy csak ezen bánkódtam utolsó órámban. Oh én bolond fejem, miért is haragítottam meg az én jó uramat.

— Nem haragszom, nem haragszom István! — nyögé Radnóthy belépve ; gyertyáját elejtette, oda léptet az ágyhoz, de annyira lesujtott és tehetetlen volt, hogy a haldoklónak kellett fölemelkedni az utolsó kézcsókra s a már-már elnémuló ajkaknak megnyílni a végbúcsura.

Mily könnyűvé tette halálát a kézcsók s néhány búcsuszó. Betelt utolsó vágya és fájdalom nélkül halhatott meg. Torzuló vonásain erőt vett egy édes mosoly s a homályosuló szemekből még felcsilloghatott a szeretet és hála utolsó szikrája.

VIII.

István halála oly váratlan, megfoghatatlan volt Radnóthy előtt, hogy meg sem sirathatta. Némán nézte a halottat az ágyon, a terítőn, megindulás nélkül hallgatta a koporsó beszegzését, a lelkész imáját, a halotti éneket. Még mindig vele volt István ; együtt mentek ki a temetőbe is, az semmi, hogy István a koporsóban feküdt, ő a koporsó után tipegett — még mindig együtt voltak : de amikor a temetésről hazatért s üresen látta a széket, amelyet alkonyat felé a hű szolga mindig elfoglalt ; amikor leszállott a hosszú téli est, ködével és unalmával s nem volt senki, aki megszakítsa az irtóztató csöndet ;

amikor gondolkozni, emlékezni, beszélni akart s nem volt, aki segítse és meghallgassa; amikor István helyett a kis Mányi lépett be, hogy őt levetkőztesse, e ragaszkodó, de vele bánni nem tudó árva, aki alig ért derekáig s csak a majorság őrzéséhez értett, megeredtek könnyei és sohasem száradtak föl.

Talán ez örökös könnyben úszó szemek gyöngülésből is származhattak, de legmélyebb forrásuk a fájdalom volt. Istvánban utolsó támasza dűlt ki és semmi sem maradt, ami többé az élethez kösse. Ez volt legmélyebb sebe, mert az idő a helyett, hogy hegesztené, folyvást mérgesítette. Nem volt az időnek oly pontja, a szobának oly zuga, amely ne emlékeztette volna Istvánra. A kis sánta Mányi nem tudta úgy szolgálni, mint István, s akaratlanul is elhanyagolta. A számtartó, aki miután urát sír szélén látta s Istvántól nem tarthatott, megromlott becsületességében, s csak arra volt gondja, hogy minél többet takaríthasson meg a maga számára a gazdátlan jószágból. A gazdasszony követte a jó példát. Radnóthy mindenben szükséget szenvedett. Az ebédek rosszabbak lettek, fölbomlott a rend, sokáig kellett várni az ételre. A kis sánta Mányi követve István utasítását, nemcsak jó melegen, hanem valóságos forrón adta föl az ételt s néha el is ejtette a forró tálat. Radnóthy itt is érezte István hiányát, aki oly jóízűen szokta kínálgatni, s ha igen sokat akart enni, lebeszélte róla. Mányi ehhez nem tudott, aztán ügyetlenül töltögette poharát s nem egyszer földöntötte. Radnóthy vagy igen keveset vagy igen sokat evett, el-elvesztette étvágyát s napról-napra fogyott. Mányi hijába varrta föl a hiányzó inggombot, Radnóthy ritkán vett tisztát, mert mindig fázott; megszokott foglalatosságával, a tűzrakással is fölhagyott, mert néha füstölt a kemence, amiért aztán tejeskávéját is sokszor kozmásnak érezte, még akkor is, midőn nem volt az. Sokat zúgolódott, hogy a kis Mányi oly nagy parasztfoltokat vet ruhájára, s emlegette Istvánt, aki úgy tudott varrni, mint egy szabó. A reggeli fölöltöztetést sem engedte át neki, maga

öltözött föl nagy kínnal és rendetlenül; felemáson húzta föl csizmáját, visszásan öltötte magára a mellényt. Jó volt úgy is, nem vette észre, s midőn a kis Mányi sírni kezdett, hogy semmit sem tehet kedvére, ő is elbúsulta magát és sajnálta Istvánt.

A számtartó és lelkész, akik néha benéztek hozzá, kérték, hogy fogadjon új legényt. Mind hijába. Radnóthy senkit nem szeretett, senkit sem tűrt maga körül, csak a kis Mányit. István végakarata s felesége emléke kötötték hozzá. Nem is beszélt Mányival egyébről, mint feleségéről és Istvánról. De mit tudott beszélni vele a kis együgyű lyányka? Emlegette a boldogúlt méltóságos asszonyt, hogy milyen jó volt, mily szép ruhában járt, mily jó gazdasszony volt, mindig számba kérte a tojást, s hogy haragudott, mikor a gyöngytyúkokat ellopták, István ki is fürkészte, ki volt a tolvaj, s több ehhez hasonlót. Radnóthy mind hallgatta, sóhajtott, siratta feleségét, siratta Istvánt s elaludt. Mányi folyvást beszélt, mindennap ugyanazt ismételte s ha nem tudott tovább beszélni, ő is sóhajtott és sírt, mint gazdája.

— Te István, ugyan hány esztendős vagy? — kérdé egy estve, a sötétben Istvánnak gondolva a belépő Mányit.

Mányi nem mert szólani és gyertyát gyujtott.

— Vagy úgy! István meghalt. Szegény, éppen hatvan esztendős volt, két hét mulva én is éppen annyi leszek, akkor én is meghalok. Nem hallod, — folytatá fölemelekedve székéről — hogyan vonít a komondor? Ez halálomat jelenti.

— Jézus Mária! — kiáltá ijedten Mányi, gazdája lábához borulva.

— Szegény kis Mányi, sajnálsz! — szólalt meg Radnóthy megsimogatva a hű leánykát — pedig még nem is vettem neked piros kendőt. Tudod, feleségem vett volt neked, de Erzsike elszakította. Ne búsulj Mányi, ha meghalok is, a piros kendő el nem marad.

A következő hét egyik estéjén rendkívül erős szelek fúttak. Rengett belé a vén ház s egyik elhagyott szélső szoba bolthajtása beszakadt.

— Ez is halálomat jelenti — sohajtá Radnóthy — egy hét mulva az egész ház összeomlik, akkor én már nem leszek, idézhetnek a bezirkerek, kereshetnek a csendőrök, a mennyországba nem bocsátják be őket...

A kis Mányi letérdelt, egész éjjel imádkozott, kérte az Istent, hogy ne engedje összeomlani az udvarházat és tartsa meg sokáig gazdájával együtt. Radnóthy is imádkozott és másnap fölvette az úr vacsoráját. Oly mélyen hitte egy hét mulva bekövetkezendő halálát, hogy a hét végén csakugyan rosszúl lett, lefeküdt és halni készült.

A kis Mányi megijedt s ki akart futni a szobából, midőn urát lefekünni látta.

— Megállj! hová futsz?

— Orvost hívok, méltsás uram!

— Azt a vén orvost hívasd; nincs szükségem ugyan reá, de úgy rendelte István.

— Úgy, méltsás uram.

— Megállj, még egyebet is mondott István.

— A kulcsot.

— Nesze, nyisd ki íróasztalom fiókját, vedd ki belőle a legnagyobb darab papiroscsomót, dugd el jól, ne lássa senki, menj be Vásárhelyre s add át a főtisztelendő püspök úrnak. Megállj, ne fuss, nesze egy arany, több nincs, a többi a temetésre kell, ezt számodra tartogattam, végy rajta piros kendőt, tudod a helyett, amelyet boldogúlt feleségem vett s Erzsi elszakított.

Ezzel befordúlt, elaludt s többé föl sem ébredt. A vén orvos és a főtisztelendő püspök csak hült tetemeit találták. A temetés ez utóbbi rendelése következtében az elhúnyt végakaratja szerint ment véghez. Temetési költségre két ezer forintot hagyott készpénzben, amely összeg a végrendelethez volt mellékelve. Díszes magyar ruhába öltöztetve nyújtóztatták ki diófakoporsóban, amelyet magas ravatalra helyeztek. Három pap jött el szolgálni; egyik a háznál fog könyörögni, a másik a templomban tart beszédet, a harmadik a sírboltnál búcsuztatja el a világtól. A marosvásárhelyi diákság reggeltől

estig készült a nagy harmoniára. Az ebédlőt fekete posztóval vonták be s s festett címereket szögeztek a koporsó födelére. A kis Mányi a tavasz legszebb virágaival hintette be a koporsót s egész nap legyezte a halottat.

Végre eljött a temetés napja. Szép tavaszi délután volt, fényesen sütött a nap és pacsirták énekeltek a levegőben. Három óra felé megszólalt a harang, gyűlt a népség, megzendült az ének, sírtak a vén asszonyok, susogtak a férfiak s az elhúnyt érdemeit emlegették. Egyszer egy elfojtott zokogás erős kitörése hallatszott. Mindenki oda tekintett. A kis Mányi sírt, miért meg is pirongatta a gazdasszony fülébe kiáltva: «Te kis béka, még zavart csinálsz!» Történt is zavar, de nem a kis Mányi okozta. Midőn éppen a koporsó beszögezéséhez fogtak, beszaladt a féleszű bivalos és jelentette, hogy csendőrök vették körül a házat, akik el akarják fogni a méltóságos urat. Úgy is volt. Radnóthy pöre eldűlt s mint olyan, aki fegyvert rejtegetett, közcsendet háborított s a felsőséget több ízben a legvakmerőbben megsértette, egypár évi börtönre itéltetett. Az ügyvéd sikerrel tudta húzni-halasztani a pört s fölhasználni az ezredesné és Kahlenberger befolyását; az egésznek veszélyesebb oldala már-már mintegy múlóban volt, azonban Radnóthy mindent elrontott. Szebenbe a kormányzóhoz, Bécsbe a miniszterekhez küldött iratai mindent fölforgattak, amit az idő, befolyás és ügyvédi furfang építettek. E terjedelmes iratok egy darabig olvasatlan hevertek az illető irodákban, de végre sor került rájok is, Innen is, onnan is kemény parancsolat ment a kerületi biztoshoz, hogy tüstént fogassa el s fenyítse meg e vakmerő embert. Radnóthy ez újabb bűne felújította régi bűneit, s pöre sietve eldöntetett. Ügyvéde többé nem tudta akadályozni elfogatását, kétkedtek betegségében s kiküldöttek érte. Ha az elhúnyt él, az itélet ellen bizonyosan tiltakozik, azonban jobb volt így, legalább nem vihették még egyszer fegyver közt végig a falun, hajdani jobbágyai szemeláttára.

A temetési menet megindúlt a templom felé. A kis Mányi, akinek sánta lábát rútul megviselték a múlt napok fáradalmai, el-elmaradozott a koporsótól, s hogy lépést tartson a többivel, belekapaszkodott a gazdasszony ruhájába, amiért ez újra megpirongatta. «Te kis béka, itt is zavart csinálsz!» Történt is zavar , de ennek sem Mányi volt az oka. Megint a féleszű bivalos botránkoztatta meg a népséget, nagyot kurjantván örömében, hogy a curialistákat exequálják. Valóban úgy is volt. Radnóthynak a curialisták elleni pöre is eldűlt és pedig kedvezően. Itt nem árthattak vakmerő iratai, s az örökség reményében az ezredesné és Kahlenberger is megfeszítették erejöket. Az úrbéri törvényszék visszaítélte minden elfoglalt telkét és földjét, a csendőrök éppen az ítéletet hajtották végre, kiűzték a curialistákat lakjaikból és elfogták az ellenszegülőket. A kertész most legkevésbbé mert ellenkezni, de annál jobban átkozta Radnóthyt, amin a féleszű bivalos szörnyen fölbőszült s elhatározta magában, hogy holnap jól megveri a kertészt. Kár, hogy szándékát sohasem merte végrehajtani. A kertész még többet is érdemelt volna, mert nem csak átkozódott, hanem bosszúból azon éjjel az udvarházat is fölgyujtotta. E tett ugyan a nyomozásban nem bizonyosodott reá, de azért az udvarház tökéletesen rom lőn, amelyet többé senki sem látogatott, kivéve a komondort, amely híven leheveredett a tornác romjaira, várta gazdáját és keservesen vonított.

Így pusztult el a régi udvarház, nem örökölhette senki. Ki fogja örökölni a jószágot? E kérdés még eldöntésre várt. A végrendelet újabb pört támasztott. Radnóthy, amint tudjuk, kitagadta leányát s fia halála esetére mindenét a nagyenyedi főiskolának hagyta. Szegény nem is sejtette, hogy végrendelete könnyen semmissé válhatik. Egész 1848-ig jól ismerte a köz- és magánjogot, ami ezután történt, abból semmit sem tudott, de nem is akart. Jól tudta, hogy az 1848-iki törvények csak elvben

törülték el az ősiséget, s a nemesi örökösödés szabályozását a következő országgyűlésre halasztották. De nem kételkedett, hogy az országgyűlés helyett, mint annyi mindent, ezt is rég szabályozta Bach kormánya. Aztán vallatása alatt annyiszor hallotta a nemesi és nem nemesi birtok és személy egyenlőségét, hogy lehetetlennek tartotta, hogy a fiscus jogot formálhasson valamely magvaszakadt nemes birtokához. Azonban 1851-ben még nem adattak ki az új örökösödési rendet szabályozó rendeletek. Szegény Radnóthy egyszer alkalmazta magát az új korszak szelleméhez, akkor is törvénytelenséget követett el. A fiscus rátette kezét jószágára, a nagyenyedi iskola pedig pört indított. Ekkor előállott a harmadik követelő is, Kahlenberger, az egyetlen Radnóthy-leány férje, követelte neje anyai részét s egyszersmind kérte, hogy kegyelmes adományozás útján ruháztassék nejére az egész ősi jószág. Érvénytelen levén a végrendelet, mind követelését, mind kérését megnyerte, s hogy a nagyenyedi főiskolának is jusson valami, jószántából alapítványt tett két oly tanuló jutalmazására, akik a német nyelvben és irodalomban legnagyobb előmenetelt tesznek. Aztán felhagyott a katonai pályával és átvette a jószágot. Nemsoká híre-hamva sem maradt, ami a régi gazdára emlékeztette volna az embert. A cselédek elszéledtek, a kis Mányi Erzsi miatt nem is merte magát mutatni és elbujdosott ; a komondort agyonlőtték, mert a híres apportirozó uszkárt megharapta.

Az új gazda nagy terveket forgatott fejében : reformálni akarta a jószágot és civilizálni a falut. A curialis telkekre néhány würtembergi családot telepített, amelyek többe kerültek, mint amennyi hasznot hajtottak. Szemüveges jószágigazgatójával mindent reformált, civilisált. A reform és a civilizáció miatt egy pár év alatt alkalmasint csőd alá kerül, ha az ezredesné meg nem hal s így új örökséget nem nyer. Most már nem félt a csődtől s tovább folytatta a reformot és civilizációt. Egyéb-

iránt a françaiset más is járja úgy, mint ő, de a polkában és valcerben keresni kell párját; társai, kik sokszor látogatják, most is *famoser Karl*nek nevezik; ez asszonyok most is mulatságosnak találják, kivéve a feleségét, aki gyakran sír s a legérzékenyebb verseket szavalja a *Wilden Rosen*ekből.

NŐK A TÜKÖR ELŐTT

(1863)

Párisba jőni, hogy lássa, hallja, élvezze az ember e világváros bájait s egy napi széttekintés után betegen fekünni valamelyik hotel rideg szobácskájában, ha nem több, legalább is gyöngédtelenség a sorstól. Úgy van, gyöngédtelenség — sóhajtám lábbadozó állapottal, mint sóhajtotta volt egyik pesti ismerősöm a dragonyosok után, akik majd letapodták a Hatvani-utca szögletén : — Ej, uraim, mily gyöngédtelenség! Mintha most is előttem állana e gyöngéd jó ismerős, mintha most is látnám, hogyan szedi föl magát az utca sarából, mi szomorúan tekint széttört esernyőjére, mi kétkedően vizsgálja sáros kalapját : vajjon föltegye-e vagy ne, s a vargainasok kacaja közt hogyan sóhajt föl még egyszer és utoljára : — Valóban gyöngédtelenség!

Ismerősöm és a Hatvani-utca eszembe juttatá a Kerepesi-útat, a Kerepesi-út a Nemzeti Színházat, a színház a Régi Fűvészkertet, a fűvészkert a Nemzeti Múzeumot, a múzeum a Szénatért, a Szénatér a Dunasort, a Dunasor Budát, Buda a Gellérthegyet. Mi nagyszerű panoráma tárúlt ki előttem! Íme a kettős kereszt, hármas hegy és négy folyam országa kikapcsolt részeivel egyetemben, egész szépségében, egész búskomolyságával. A természet mennyi szépsége, a történelem mennyi gyásza, a büszkeség és nyomor, a remény és lemondás, a diadal és kétségbeesés mennyi szent emléke a téreken, a romok és sírok közt, a szívben és az arcon. Hazám! hazám! Meglepett a honvágy és a hazafi fájdalom.

Oh ha csak egy óráig tapodhatnám e szent földet, ha szíhatnám üdítő levegőjét, ha nyughatnám folyói partján! Mi jól esnék, ha a pásztor reggeli kürtje ébresztene álmomból s az esti furulyaszó mellett alud-

hatnám el. Egy hajnal a hegyek között, egy este a pusztán, egy vasárnap-délután falun! Epedek utánatok vizek zúgása, ki bölcsőmet ringatád, távol hegyek hótakarta csúcsai, te régi város egyik legrégibb háza, bolthajtásos szoba, ónozott üvegtáblák, s te óriás kályha, ki meleg kebleddel egész második anyám valál! Epedek utánatok omladozó kőfalak, hegyes kövezetű utcák, torony csillogó gombja, s te mélyhangú öreg harang, ki annyi részvéttel kísérted sírba édesatyám- és anyámat! Epedek utánatok ifjúságom szép emlékei, sáros utcájú és szép lyányos kis város, pletykáló nénék, borozó urambátyámok, kik eddig már rég a sírban nyugosztok, s ti kedves víg pajtások, kiket rég elszórt és komorakká tehetett az élet! Epedek utánatok falusi rozzant lak, elhagyott vadon kert, vén körtefa, kik jól ismerétek, szántátok, szégyenlétek ifjú álmaim, szenvedéseim és ostobaságaimat. Epedek utánad Pest, hazám szíve, ki engem is befogadál kamrádba, hogy élénkebben érezzem lázunk és aléltságunk, örömünk és fájdalmunk minden dobbanását! Mi örömest nyelném porodat, innám rossz vizedet; mi szivesen nézném végig és dicsérném meg nemzeti szinhazadban a legrosszabb tragédiát; mi hazafias elszántságnak tartanám köpenyforgatóid Széchenyieskedését; mi lelkesülve éljeneznék akadémiádban a magyar őskérdésről írt legfurcsább értekezésnek; mi gyönyörködve hallgatnám lóversenyre jövő mágnásaid lerchenfeldi dialektusát; hogy bámulnám az *Arany sas*ban táblabíráid politikai jóslatait; mi mélyen meghatnának divatlapjaidban a bálkirálynők és előfizetés-gyüjtő honleányok dagályos dicsőítései; mi kéjjel színám be fiatal íróid kávéházi vitáit és török pipafüstjét! Mi örömest tűrnék ennél sokkal többet s lennék jámbor polgár, aki semmi ellen nem zúgolódik, hálát ad Istennek, hogy élhet, e szép országban élhet, s ha egypár óra mulva válnom kellene is, hagyján, legalább tapodhatnám még egyszer azt a küszöböt, melyet mindig félve léptem át, örülhetnék az ő vidám arca mosolyának, erőt meríthetnék mély tüzű szeme részvétéből s még egy-

szer megszoríthatnám búcsúra nyujtott kezét, e drága kezet, mely, érzem, sorsom jövőjét szövi.

Istenem, milyen az emberi szív! Mi örömest hagytam oda hazámat, mi jól esett, hogy egypár évre lerázhatok magamról mindennemű láncot s egész szabadon élhetek mindannak, ami külföldön csak szívünk- és lelkünkhöz szól. S íme hogyan vágyom haza s éppen innen Párizsból, melyet jól még meg sem tekinthettem. Valóban szivünk soha sem elégszik meg azzal, amire vágyott, amit bír, mindig azt óhajtja, amit már elvesztett vagy még meg nem nyert, a multon csügg vagy a jövőtől vár, jelenjébe mindig vegyül valami keserű vagy nyomasztó. Mi sokszor elmondták már ezt szebbnél szebben a költők, egész közhellyé vált, s csodálatos, mégis igaz. De eh! mit a szív, mit a lélek, az egész egy kis gyomorbaj, epekiömlés, láz, ideggyöngeség s egyéb semmi, mondja némely modern természettudós, ki csak abban különbözik a homunculussal bajlódó középkoritól, hogy míg ez lelket akart teremteni, ő éppen a lelket szeretné elvitatni az embertől. No tőlem nem vitatja el! Érzem lelkemet, érzem, hogy most is nem annyira testem beteg, mint lelkem: érzem, hogy ha a hotel fehér nyakkendős orvosa helyett jólelkű háziasszonyom lépne be hozzám s megkínálna mindent meggyógyító teájával, jobban lennék; érzem, ha barátaim ülnék körül ágyamat, másnap helyreállanék, s egy látogatás *nála* egészségessé tenne!

Oh miért nem vagyok otthon?! Hiú vágy, gondatlan gondolat! Hiszen otthon nem örülhetnék egészségemnek. Tüstént levelet kapnék valamelyik szerkesztőtől, aki igéretem- vagy kötelezettségemre emlékeztetne. Egypár nap mulva már kopogtatna ajtómon a nyomdainas, ez az átkozott ördögfiú, akit sehogysem rázhat le az ember nyakáról, aki kopogtat, dörömből, beront, kiabál, reggel, este, délben, délután, s vigyorgó arccal, vihogó hangon kéziratot követel, habár nincs gondolatod, ha üres vagy, mint a tört fazék s buta, mint a fejsze foka. Oh én lassan, nehezen, kínnal irok! Aligha írónak születtem, nem

vagyok lángelme, nagytehetségű ember. Igaz, ezek sem írnak éppen oly fáradság nélkül, mint ahogy az emberek hiszik vagy magok állítják. A munka mindig munka s csak az a különbség, hogy egyik könynyebben és jobban dolgozik, mint a másik, de bizonyára mindenik fáradsággal. A legerősb favágó is megizzad, a legjobb kőmives is elfárad, a legnemesb lóról is szakad a tajték. De én éppen kínlódom, s mikor aztán kínaim között néhány jó gondolatom születik s érzem, hogy ebből lehetene valami, ha még néhány napig dolgozhatom rajta, már jókor reggel kopogtat ajtómon a nyomdainas, dörömböl, beront, kiabál, hijában kergetem, nem tágít; neki azt mondották, hogy kézirat nélkül ne jőjön vissza, mert megverik, várja meg, várjon egész estig, ha mindjárt csak egy lapot kap is. Oda kell adnom félig megírt dolgozatomat. Fele már a nyomdában, fele még a toll alatt, a fejben vagy még ott sem. S hijába szalad az ember délután a szedőhöz, hogy legalább csak egy lapot írjon újra, már kiszedték, s éppen azt a részt, holnapután már megjelen nyomtatásban. Jaj! nem merem elolvasni, sőt borzadok reá pillantani is, s ha egy mosolygó arccal találkozom az utcán, azt hiszem, rajtam nevet, az én idétlen munkámat neveti. Oh mégis jobb itt, mint otthon! Mi kín írni, mi kéj olvasni — a más munkáját. A magunké mindig valami kellemetlen érzést ébreszt föl lelkünkben, legtöbbször azt a legkellemetlenebbet, hogy munkánk keveset ér. Mi valódi nyájas olvasó vagyok én, ha nem kell írnom! Beh kár, hogy orvosom eltiltotta az olvasást s legfeljebb csak egy pár órára engedi meg! Ma már leolvastam a két órát. Unom magam, szörnyen unom, egyedül, Párizsban és betegen. Ez a szoba is kihűlt, fázom, beteg lelkem és testem.

Ily gondolatok közt keltem föl székemről s vetettem egypár hasáb fát a kandalló tüzére, mert 1856 ápril elején még meglehetős hideg és nedves időt járt Párizsban is. Néztem a kandalló tüzét, a kandalló fölötti tükröt, a jobbra elnyúló kárpitos ágyat, melyek a francia vendéglők legrosszabb szobájában sem

hiányzanak ; néztem a pamlagot, az asztalt, a székeket, a festett fal s a padlat szőnyege cirádáit, melyeket már százszor megvizsgáltam. Oly bajos megszokni a vendéglői szobát, kivált a betegeknek. Idegen a bútor, a fal, az ablak, a kilátás. Unatkozó pillanatunk nem akad meg a rokonszenv vagy emlék egyetlen jelén sem. Bárcsak az asztalon azt a tört szobrocskát láthatnók, amelyet valamelyik jó barátunk ejtett le a minap, vagy azt a tintafoltos kalamárist, amelyet nagybátyánk vett karácsoni ajándékba ezelőtt régen, vagy legalább hallhatnók falióránk ketyegését, amelyet már annyira megszoktunk, mint molnár a malomzúgást. Mindebből semmi, minden oly barátságtalan, mogorva, legfeljebb kiváncsiságunkat ébreszti föl egy-egy eltépett levéldarab, árjegyzék, vagy a tükör rámáján feledett névjegy. Találgatjuk : vajjon ki volt itt szállva előttünk, az övé volt-e a névjegy, vagy látogató barátjáé, ki írta hozzá a levelet, férfi-e vagy nő?

Nem elegyedtem ily találgatásba, jobb mulatságom akadt. Hallgattam a table d'hôte-ról feljövő vendégtársaim kopogását, mert már hat óra rég elmúlt és beesteledett. Tap-tub, tap-tub! Ez az öreg angol lépése, ki sokat eszik és iszik s mindig hallgat. Tipsis-top, tipsis-top! Ez a porosz junker, ki kényesen szokott lépdelni s az asztalnál senkivel sem társalog, ha csak nem báró. Kipi-kapkap, kipi-kapkap! Ez a bécsi kereskedő nejével együtt, akik azt vitatják, hogy Bécs szebb Párizsnál, csak valamivel kisebb. Tap-csirr, tap-csirr! Ez a francia lovaskapitány sarkantyúja, aki valahányszor az étterembe lép, fölfordított piramis-alakú vörös nadrágjával mindig nagy érdeklődést szokott ébreszteni bennünk, idegenekben. Szomszédaim szobájokba nyitnak, még egy pár kopogás, aztán minden elcsöndesedik. Már most mit csinálok? Nincs mivel foglalkoznom. De mi ez? Új kopogás, ezt nem ismerem, éppen szobám felé tart. Vajjon ki lehet?

Az ajtó megnyilt s belépett egy emigráns ismerősöm, akit a minap meglátogattam volt s ki most

jött visszaadni látogatásomat. Az emigráns szó ne ébressze föl se olvasóm, se a rendőrség kiváncsiságát. Nem beszéltünk politikáról. Ő ugyan összehadart valamit a *Jardin des Plantes* egyik sasának tolláról, mellyel ma aláírták a keleti háború békéjét, s azon szép arab lóról, melyen tegnap, a katonai szemlén, a francia császár lovagolt, de ezek úgy hiszem eléggé ártatlan dolgok. Aztán ismerősöm tulajdonkép nem is volt politikus, hanem gavallér, vagy ha úgy tetszik, gavallér politikus. Gavallérságból lett ellenzéki, sodródott be a forradalomba és bujdosott ki. Nem tett ugyan semmit, itthon senki sem bántotta volna, de kibujdosott s ezért sokan fontos politikai egyéniségnek tartották, sőt ezt végre még maga is elhitte. Így rekedt künn, hol szintén gavallérkodott; pénz dolgában soh'se szorúlt meg, anyja annyit küldött, amennyire szüksége volt, s mint számüzött sokkal érdekesb volt a nők előtt Párizsban, mint lett volna Pesten.

Nagyon megörültem látogatásának, mert szeretetreméltó ember volt és kellemes társalgó. Megmentett a hosszú este unalmától. Sok mindenről beszélgettünk. Nagyon jól eltöltöttük az időt, csak szerelmi históriái és panaszai untattak egy kissé. Sok nőnek udvarolt már életében, több vagy kevesebb szerencsével. Könnyen feledte az egyiket s még könnyebben bolondult a másikba, de azért oly világfájdalmas hangulatban panaszolta a nők hűtlenségét, mint Heine, kinek szivét, egyik vers-ciklusa szerint, a sok Agatha, Beatrice, Cecilia, egyszóval az a-b-c valamennyi betűjének hűtlensége egészen megtörte, tönkresilányította. Azonban, úgy látszott, e viszonya komolyabb az eddigieknél. Egy fiatal francia özvegybe szerelmes, már egy egész hónap óta. Magasztalta szépségét, eszét s bosszankodott, hogy e nő egész talány előtte, mert most sem ismeri jobban, mint ezelőtt egy hónappal. A kacérság és szendeség, a hiúság és önmegtagadás, az áradó kedély és hideg értelem, az önzés és feláldozás a legkülönösb vegyületben olvadnak össze benne. Vonzódik hozzá és fél tőle, kerülni óhajtja és

szenvedélyesen szereti. Oka van hinni, hogy viszonoztatni fog szerelme s mégis még reméłni sem mer. Kétségek között hánykódik s boldogtalanabb, mintha kedvese már megvetette vagy megcsalta volna. Mindezt elég hosszasan és körülményesen beszélte el. Volt előadásában valami bensőség, hangjában valami rokonszenvet ébresztő, ami hatással volt reám. De talán éppen azért, nem tudtam se vigasztalni, se egy pár olcsó tanáccsal szolgálni neki. Nem is volt reá szükség. Beszélt ő helyettem is. Vigasztalta magát s tanácsolt eszének szíve és szivének esze ellen. Néha mintha szégyenelte volna felindulását, tréfára fordította a beszédet, majd szenvedélyesen tört ki s egész tűzbe jött.

— Oh barátom! — kiáltott föl, mindinkább izgatva magát — ha ismerhetnők a nőket, ha ismerhetném e nőt. S nincs mód benne. Hijába nézem arcát, tekintek szemébe, figyelek minden szavára, lesem lépteit, kutatom múltját, jelenét, vizsgálom hajlamait, ízlését, barátnőit, udvarlóit. Csak ott vagyok, ahol azelőtt. Tükre előtt szeretném látni, midőn haját rendezi, ékszereit teszi föl s még egyszer megszemléli kész öltözékét; midőn mélázva ül karszékén, meglátja magát az átellenben álló nagy tükörben és elmereng saját alakjában, vagy midőn bálból, szinházból, estélyből jő haza, fáradtan ül tükre elébe, hogy letegye fejékét, kibontsa haját s arca az egész nap élményeinek őszinte, hű kinyomata. Csak tükre előtt lehet igazán megismernünk a nőt. Mennyi igaz, mély értelmű könnyet és mosolyt csalt ki a nők szeméből a tükör, mennyi titkukat árulták el egy arcfintorral, egy sóhajjal, egy felkiáltással e hideg üvegnek, amelyeket gondosan rejtegettek még anyjok, férjök és kedvesök karjai közt is. Valóban, ha látnók a nőket a tükör előtt, midőn magokra vannak, bizonyára jobban vagy kevésbbé szeretnők, inkább szánnók vagy bosszankodnánk reájok. Mosolyogsz állításomon. Tapasztalatból beszélek, nem könyvekből, éppen azért igazam van. Oh ha kedvesem tükre varázstükör volna s egy bűvös szóra mind felmutatná nekem a

reá rajzolt képeket: fele, harmada, hatoda, százada is elég volna. Évi jövedelmem felét adnám egypár ily képért, pedig az egésszel is ritkán jövök ki... De a mennykőbe, egészen elfecsegem az időt. Mindjárt kilenc óra. Sietek az olasz operába, legalább egy félórára; ma úgy is rossz kedvem van; ott látni fogom őt és felvidulok... Isten veled!... Jó éjtszakát!... A viszontlátásig!... Gyógyulást!...

Ismét egyedül maradtam s ismét unatkozni kezdettem. Teljességgel nem voltam álmos; fölkeltem, hogy új hasábot vessek a kandallóba. Ezek a kandallók nem fűtik be a szobát, csak magok előtt terjesztenek egy kis meleget, de egészen fölöslegessé teszik a gyertyát, ha az ember nem ír vagy nem olvas. Eloltottam a gyertyát, aztán leültem s öntudatlanul fölsóhajtottam:

— Oh ha ismerhetnők a nőket, ha ismerhetném e nőt!

Barátom félérzelmes, félbizzar eszméi mintegy örökségül maradtak reám, hogy foglalkozzam valamivel. Ismerni a nőket, férfiakat, magunkat, másokat, nem könnyű dolog. Az emberismeret nehéz és szomorú tudomány s rendesen csak akkor jutunk birtokába, midőn kevés hasznát vehetjük, mindőn illuzióink már elpárologtak, szenvedélyeink kitombolták magokat s nincs erőnk lelkesülni, szeretni és küzdeni. Nem a tapasztalat, a valóság a drága, hanem az illuzió, ha ugyan annak lehet nevezni lelkünk legféltőbb kincseit: a hitet, szeretetet és reményt. Ami a tükröt illeti, arcunk, beszédünk, iratunk, tetteink mind tükrök, lelkünk tükrei, csak legyen jó szem, mely beléjök képes nézni. De abban lehet valami igaz, hogy a tükör sok igaz és mély értelmű könnyet és mosolyt csalt ki a nők szeméből, s ha tükreik előtt láthatnók őket, midőn magokra vannak, jobban vagy kevésbbé szeretnők, inkább szánnók vagy bosszankodnánk reájok.

Elgondolkoztam. Eszembe jutottak mindazok a nők, akiket valaha közelebbről ismertem. Rég feledett vagy rég nem látott arcok tűntek fel előttem. Ismét

otthon voltam. Jól esett a képzelődés e játéka s az elmélkedés és ábránd csöndes gyönyörét élveztem. Köszönöm neked szép francia nő, hogy rejtély vagy udvarlóid előtt ; köszönöm neked szegény barátom, hogy a nőkről beszéltél nekem. Íme megnépesült rideg magányom, emlékek újulnak meg szivemben, képek vonúlnak el szemem előtt, felindulva és enyhülve érzem magamat. Oh szép és nem szép leányok, boldogok és boldogtalan nők, mindig figyelemmel, részvéttel kísértem én sorsotokat, ha nem voltam is udvarlótok, híven emlékszem reátok, ha ti elfeledtetek is. Látlak benneteket a táncvigalom zajában : ti ritkán vettetek észre, sohasem voltam táncostok ; látlak dísszobátokban, vidám társaság beszélgetései közt, gyertyák fényénél: nem éppen örömest szóltatok hozzám, mindig akadt érdekesb csevegőtök ; látlak a sétányon, a kerti gyeppadon, a berek fái közt : elég ügyetlen voltam sokszor, ha zsebkendőtöket kellett fölvennem, ha tüskébe akadt ruhátokat bontottam ki, vagy éppen bokrétát kötöttem számotokra. Látlak benneteket menyasszonyi és özvegyi ruhában, férjeitek karján, gyermekeitek közt, a hiúság vásárán és udvarlóitok kiséretében, szépségtek egész virágában és hervadozva, hullatva a szerelem, öröm és büszkeség egy-egy levelét, mint a dérütött lomb. Sokat tiszteltem, bámultam, féltem közületek, talán egy párt gyűlöltem is, de csak egyet szerettem, aki mást szeretett, hogy boldogtalan legyen, aki rég sírban nyugszik s magával temette első ifjúságom örömét. Ifjú álmok, régi idők és sebek, enyhüljetek meg egy könnyben, de nektek, ti többi szép és nem szép lyányok, boldog és boldogtalan nők, köszönöm jóságtokat, hálás vagyok a részvétért, megbocsátom szeszélyeiteket, bosszútokat, felejtem gúny- és pletykáitokat s örömest merengek alakjaitokon.

De miért jelentek meg előttem tükreitek előtt? Eléggé ismerlek ; erénytek, jóságtok, hiúságtok, tévedéstek jobban bizonyít mellettetek és ellenetek, mint a tükör. Miért bámuljalak, szeresselek, miért szánakozzam rajtatok, vagy bosszankodjam reátok jobban?

Nincs szükségem reá, hogy a szeretetreméltóság és önfeláldozás, a hiúság és nyomor egy-egy élénkebb pillanatában lássalak tükreitek előtt. Hagyjatok el!..

Csak te maradj mellettem, vidám arcú, szelid alak, kit tisztelve szeretek, szeretve bámulok, ki talán nem is sejted szerelmemet! Oh megvallom, szivemnek nem első gerjedelme ez, de érzem, hogy utolsó. Egy még meg-megfájduló emlékből és egy az öröm repedései közt felvillanó reménysugárból áll minden gazdagságom, szívem egész kincstára. Téged illet ez emlék, szerencsétlen leány, aki sírba vitted tört szivedet, tőled jő e reménysugár, te vidám arcú szelíd alak, aki oly részvéttel tekintettél reám mély tüzű szemeddel, ki oly megindulva nyujtád jobbodat, midőn hazámból távozva búcsúzni mentem hozzád! Oh nézz reám folyvást, nyujtsd még egyszer jobbodat, őrködjél felettem, bátoríts, vigasztalj, áldj meg.

De miért jelensz meg te is tüköröd előtt? Ne pillants belé! Nem vagy előttem rejtély. Vidám arcod, mély tüzű szemed, mind jó lelked és ártatlan szíved tükre. Én ismerlek, hiszek benned, szeretlek. — Hát te fogsz-e valaha ismerni, hinni bennem és szeretni!...

E mélázás közben éreztem, hogy nehezülnek szempilláim. Nem aludtam még, de nem is voltam egészen ébren. Az álom és ébrenlét, az ábránd és kimerültség állapotában lehettem. Láttam a kandalló kialvó tüzét, föl akartam kelni, hogy új hasábot vessek reá, de nem volt erőm hozzá, szerettem volna ágyamba feküinni, de nem tudtam akarni.

A valóság és álom képei, hangjai összefolytak, a bútorok árnyaiból női arcok homályos körrajzai emelkedtek ki, a kandalló világa sugarán megelevenűltek s ott lebegtek a tükör előtt, aztán ismét a homályba vesztek. Mintha hajok lebbenését, köntösük suhogását, sóhajukat hallanám. Aztán minden elcsöndesűlt, nem láttam, nem hallottam semmit — elaludtam.

I.

Midőn reggel fölébredtem, bágyadtan éreztem magamat s gyönge láz borzongatott. Kár volt a karszéken elalunnom, le kellett volna feküunnöm. Mit mond rá majd az orvos? Bizonyosan rosszabbúl leszek. Fölállottam, hogy megpróbáljam erőmet. De mi ez? Hiszen ez nem az én szobám. Hogy jöhettem ide? Lázálom játszik-e velem vagy álomjáró vagyok, az éjjel fölkelve más szobájába tévedtem s ott aludtam el? Akármi történt, ez nem az én szobám. Ez női szoba. Minő csín, választékosság, fényűzés! Mintha ismerném e szobát, mintha valaha láttam volna egy pillanatra. Nincs senki benne. Jó, legalább észrevétlen távozhatom ... Furcsa egy kaland! Indulni akarok, de lábam nem mozdul; jobbra megnyílik egy ajtó s egy nő lép be. Ah! Hisz ez a főváros egyik híres szépsége: Irma grófné. Ismerem. Mikor érkezett Párizsba, mikor szállott e hotelbe? Tudnom kellene, hisz a vendégek névsorát minden nap átfutom. Mit fogok mondani neki, mivel mentsem magam? ... Mi ez? Nem vesz észre, öltöző asztala elébe ül és csenget. Köhögni akartam, hogy észrevétessem magamat. — Egyetlen hang sem jött torkomra. Az elfogultság és zavar tehetetlenné tett: csak ott álottam, mint egy szobor, némán, mozdulatlan s mintha bűvölet alatt állanék, nem tudtam levenni szememet e szép, de már hervadó arcról.

A becsengetett komorna szintén nem vőn észre, pedig tőlem csak egypár lépésnyire keresgélt valamit. Meghaltam-e, kóbor lélek vagyok-e, kit nappal senki sem láthat, vagy e nő komornájával együtt gyönge szemű és gondokba merült? Azonban tünődéseim között is folyvást néztem a szép nőt, ki komoran nézett tükrébe s intett komornájának, hogy siessen.

Hogy megváltozott e hires szépség, két év alatt, mióta nem láttam! A vénülés lassan, észrevétlenül, elburkolva, magát folyvást ifjúságnak hazudva, közeledik felénk, mint a szép őszi napok, melyek még

másod-virágokat csalnak ki, azonban egypár hét, egypár nap, egyszerre csak dérütött mezőt, sárguló lombot s hulló levelet látunk mindenfelé. Vajjon tudja-e e nő, hogy vénül, vajjon vannak-e még udvarlói? Jól emlékszem, ezelőtt tizenöt évvel elvált férjétől; fiát a férj vitte magával, lyányát a nénje vette magához Bécsbe. Keveset gondolt fiával, akiről azt hitte, hogy atyja gyűlölségben növeli anyja iránt, lyányát szerette, de nem állhatott ellent bosszús nénje unszolásainak; végre maga is átlátta, hogy így lyánya gondosabban fog neveltetni s jövőjére nézve is kívánatosb, ha amint ő mondotta, a világ előítéletei miatt nem szenved anyja oldala mellett. Eleinte minden évben egypár hónapot töltött Bécsben, hogy lyánya közelében lehessen. Később ritkultak látogatásai. Oka volt kerülni nénjét és lyányát. Nem sokat búsult rajta. Legalább nem volt senkije, akiért korlátozza magát, legalább serdülő lyánya nem emlékeztette se őt, se udvarlóit, hogy már nem épen ifjú. Nagyrészt külföldön és falun élt s rendesen csak egy-egy pár hétre rándult be Pestre. Eszes és alapjában jószivű nő volt. Szellemessége, izlése némi varázzsal övezte könnyelműségét s tévedéseit; jótékonyságáért, adakozásaiért áldották a szegények és szerencsétlenek, a közintézetek és hazafias vállalatok, ami népszerűvé tette még azok előtt is, akik különben nem igen becsülték. Udvarlói körében, a nagy világ, művészet és utazás szórakozásai között szeszélyei és szenvedélyei rohamainak élt. Áldották és mellőzték, szerették és gyűlölték, rágalmazták és dicsőítették. Ő semmivel sem gondolt, rohant az élet útján, feledve a múltat, nem gondolva a jövővel. Ezelőtt egy évvel a fiatal, alig huszonnégy éves Arthur gróf szeretett belé, s talán nőül is veszi, ha az egyházi törvények megengedik. Vajjon tart-e még e viszony? Azóta semmit sem hallottam felőlök.

Amíg így múltjára gondoltam, azalatt a komorna bontogatni kezdé úrnője haját, azonban alig tölt el néhány perc, már félbehagyta és ijedten sikoltott fel: — Jaj méltóságos asszonyom!

— Mi bajod, te ügyetlen teremtés — kiáltá az urnő, egészen idegesen fordulva hátra.

— Bizony Isten tegnapelőtt csak egypár ősz hajszála volt még a grófnénak, az is csak szerencsehajszál, most néhol tíz is van nem messze egymástól. Egy éjtszaka ennyi ősz hajszál.

— Ügyetlen, ne rángasd a hajamat. Takarodjál, majd később öltözöm, most olvasni akarok. Mit bámulsz? Eredj!

A komorna távoztával mohón hajlott tükréhez, a bámulat és düh tekintetével vizsgálta ősz hajszálait; keze rángott, öntudatlan próbálta kitépni, nem egyenként, hanem összesen, egyszerre, de az ezáltal okozott testi fájdalom öntudatra ébreszté, éles sikoltás tört ki ajakán, keze lehanyatlott és sírt.

— Oh Arthur, te el fogod hagyni vénülő kedvesed!

Maga elébe nézett, komor mélába merült. Arcszinén, mely finom barnás-halvány volt, mindeddig nem igen látszhatott még az idő nyoma; szeme most is élénk tűzben égett, de arca elvesztette kerekdedségét, frisseségét; homlokán baljóslatú árny borongott s vonásaiban a démoni, mely eddig az angyalias bájaiba vegyült, kezdett mind határozottabban, ridegebben kiemelkedni. S mintha e pillanat felindulása még jobban vénítené. Haja, mely zilálva omlott vállára, könnyes szeme, feldúlt arca, melyek a sebzett hiúság s az önmagában kétkedő szerelem erős fájdalmát fejezték ki, félelmes, megdöbbentő alakká változtatták. Minek illenék be ez asszony? Anyának nem, ölelésre siető gyermekeit kétségbeejtené; nőnek sem, a legkönnyelműbb férj is félne tőle; kedvesnek sem, csak gondokat szerezne udvarlójának, örömek nélkül; a szalonok királynőjének sem, többé már nem volna képes magához bilincselni környezetét; a világtól visszavonult bűnbánónak sem, nem tudna lemondani és imádkozni. Csak a költőre és képíróra nézve volt még érdekes, hogy múltja és jövője hátterével egy kitűnő vagy kontár mű mintájául szolgáljon.

Az első roham eltűnt s valamennyire enyhűlni

látszott ; fölkelt székéről, kinyitotta szekrényét s belőle egy kis csomagot vett ki.

— Sohasem festettem magam, mindig gúnyoltam, utáltam az oly nőket, akik ezt teszik. E festőszert is, ezelőtt egy évvel párizsi illatszerárusom dugta oda szappanaim és szagosvizű üvegeim közé, erővel, tudtomon kívül. Vajjon tudta volna-e hogy egy év mulva őszülni fogok? Már akkor észrevették volna vénülésemet? Csak én nem sejtettem semmit. Oh jaj! De mit is gondoltam volna reá? Hiszen Arthur szeretett... Csak szeretett? ... Ő szeret, most is szeret, szeretni fog mindig... Nem, nem, nem, soha nem fogom magam festeni, nem alázom magam oda, bármi történjék, soha, soha, soha!...

Föl és alá járt a szobában, de a csomagot még mind kezében tartotta, bontogatta, játszott vele s midőn ismét tükre elébe ért, keze ösztönszerűleg belenyúlt s hirtelen, gyorsan, mintha nem akarna magának időt adni gondolkozásra, befestette ősz hajszálait.

— Olyan fekete mint a többi, — kiáltá diadallal — nincs semmi különbség köztök. Hiszen nem is vagyok én még vén ; némely asszony hamarább vénül, mint más. Az ősz hajszál még nem vénség. Arcom majd semmit sem változott. Csak rosszul aludtam az éjjel, csak nem öltöztem föl. Ennyi az egész.

Könnyelműen hajlott újra tükréhez s öntetszőleg nézett belé. Félre simítá haját s mosolygott. Azonban egyszerre csak elkomorúlt, közelebb vonta magához a tükröt s hosszasan nézte magát. Arcát eltorzítá indulatjának rohama s a fájdalom éles hangján kiáltá : «A redők, a redők!»

Egy darabig nem mert a tükörbe nézni, mozdulatlanúl ült, egészen megalázva, lesujtva, semmivé téve. De amint fölpillantott, mintha vonzotta volna magához a tükör, megint belenézett s valamennyire nyugodtabban kezdé vizsgálni arcát.

— Csak halvány, finom, alig látszó redők. Mindegy. Ha én látom, más is látja s egy év mulva élesen fognak kiemelkedni. Egypár év alatt kész vénasszony

vagyok. Oh Arthur, nincs a természetnek és mesterségnek oly szere, mely visszaadja ifjúságomat, szerelmedet!

Fölkelt, hogy ne láthassa magát a tükörben. Amint megindult, szeme fia arcképén akadt meg, ki nagyon hasonlított atyjához. Megállott. Mintha vádat érezne múltjáért, mintha egy eddig ismeretlen érzés szállaná meg, mintha férje gúnyát, káröröméť olvasná fia arcképéről. Bosszúsan fordult el tőle s lyánya arcképére nézett, mely szintén ott állott az asztalon.

— Szegény leányom, beh régen nem láttalak! De miért sajnálnálak, te nem vagy szegény, mert ifjú, szép vagy. Te mondhatnád inkább: szegény anyám! Csak te tudnál megvigasztalni, ha mellettem volnál, ha benned élném vissza még ifjúságomat, feledném, hogy vénülök. Egy jó anyához, ki férjhez adó leányát vezeti a bálba, jól illik az ősz haj. Oh ennek örökre vége! Istenem, hogy el vagyok hagyatva. Ma karácson este, a családok ünnepe. Egyedül kell töltenem. Arthur tegnapelőttre igérte, hogy visszajő, s még ma sem érkezett meg. Oh máskor mindig előbb jött egy nappal, mint ahogy igérte. Vénülök, ő jól tudja, hogy vénülök.

E végszót többször ismételte, aztán egész szenvedéllyel tört ki:

— El akarják tőlem szakítani, testvére, rokonai, barátjai, az egész világ. Ő titkolja előttem és szeret. Jó Arthurom, te hű vagy hozzám. De hű maradsz-e akkor is, midőn azt fogják mondani: vén asszony kedvese vagy, ki anyád lehetne, egy elhagyott teremtésnek udvarolsz, ki már senkit sem érdekel? Ezt nem fogod elbírni szegény gyermek, te nem érted, hogy érzésünk fest minden bájt szeretteink arcára; még nagyon ifjú vagy, hogy mélyen szerethess. Pedig Arthur, senki sem fog úgy szeretni ez életben, mint én. Senkit sem szerettem kívüled igazán, most érzem, mi a szerelem: hiúság, vetélkedés, szeszély, ábránd‘ kacérság, tévedés voltak eddigi hajlamaim, csak most szeretek először. Oh mint utálom a világot, mint óhajtanék veled magányba vonúlni s boldog lenni, elfeledtetve, fény és zaj nélkül.

Újra leánya arcképére esett szeme, kezébe vette és nézte.

— Szép leány, hasonlít hozzám. Ilyen voltam én ifjú koromban. Mégsem ilyen, ez a vonás itt atyjáé, megrontja a többit. Ha férfi volnék, még most is érdekesebbnek találnám anyját ... Eh minő gondolat! Hála Istennek, édes leányom, te nem ismered Arthurt, mi nem lehetünk vetélytársak. Oh tőled nem féltem, másoktól féltem, kik oly sokan vannak. De miért féltsem és féljek? Hány korombeli nő uralkodott a férfiakon, vetett igája alá hősöket, királyokat! Esküszöm, tőlem senki el nem rabolja Arthurt. Ki tud közületek úgy öltözködni, mint én? Ki ismeri úgy a férfiak gyöngeségét? Éveim ellenére is, egyetlen tekintetemben, mosolyomban, szavamban több báj van, mint a ti bárgyú képeteken, mely csak ifjúságával dicsekedhetik. Oh nem félek tőletek ártatlan báránykáim, tőletek sem agyarkodó farkasok, Arthur rokonai, barátjai. Hát oly kevés eszem volna, hogy ne tudnám veletek összevesztetni Arthurt? Elsötétítem körüle a világot, hogy gyűlöljön, megvessen mindenkit, csak engem szeressen s egyedül legyek menedéke, vigasza, öröme. Hah! egészen megifjúltam ... Érzem a diadal előérzetét. Ifjú vagyok, mégsem vénül meg oly hamar az ember.

Büszkén sietett tükréhez, mintha dacolni vágynék vele, mintha ki akarná csikarni tőle, mit az elébb megtagadott.

Hijába! Amint odaért és beletekintett, elvesztette bátorságát, székére hanyatlott és zokogva sirt.

Szegény asszony, szánjalak-e vagy bosszankodjam reád? Oh most még te nem vagy szánalomra méltó! Holnapra felszáradnak könnyeid, mosolyogni fogsz, s még egypár fényes diadalt vívsz ki. Eltiprod ellenségeidet, magadhoz bilincseled Arthurt. Ki állhatna ellent egy vénülő asszony cselszövényes erélyének, rajongó erőszakának, ki utolsó udvarlójáért küzd életre-halálra, kétségbeesve? E küzdelemhez semmit sem hasonlíthatni, oly bátor, szenvedélyes, elkeseredett. Lehetetlen, hogy pillanatokra ne vívjon ki sikert.

Még élvezni fogod pillanatokra a hiúság, gyűlölet és szerelem diadalait, még boldog lehetsz pillanatokra, bár folyvást aggódva, remegve, de annál rettentőbb lesz, midőn végkép hanyatlani kezdesz, midőn ellened fordúl minden. Arthur meggyűlöl, elhagy, egyedül maradsz a világ gúnyai közt, egyetlen emléked sem lesz, mely megnyugtathatna, midőn ama szent érzések bosszúját fogod érezni, melyekkel eddig játszottál, midőn le kell mondanod mindenről és nem vagy rá képes s még gyermekeid sem lesznek körüled, hogy vigasztaljanak. Vajha a szegények és szerencsétlenek fohásza, kikkel annyi jót tettél, megmentene az öngyilkosságtól s enyhíthetné halálra sebzett lelkedet! Szegény asszony, sajnállak, de megnyugszom sorsodon. Mi volna az élet, ha az emberi dolgokban nem látnók mindenütt az erkölcsi kényszerűség nyomait, ha mindjárt a nemezis alakjában, ellenünk fordulva is?

II.

Ezzel lábujjhegyen odahagytam a szobát s egy kisebben át a folyosóra jutottam. Ez a vendéglő folyosója, mégpedig földszint. Tehát csakugyan Párisban vagyok, tehát csakugyan eltévesztettem szobámat! De hogy' nem vettek észre? Aztán az a szegény nő karácson estét emlegetett, pedig áprilisban vagyunk. Megfoghatatlan! Ím itt a vendéglős lakosztálya. Beszólok hozzá, talán az orvost is ott találom. Benyitottam; az előszobában nem volt senki. A másik szobába is benyitottam. Ez nem a vendéglős szobája, az a nő sem a vendéglős neje, ki ott ruhákat rakosgat. Hisz ez Katalin, az árva. Ő is Párisban? Hát minden ismerősöm Párisba jött-e már s e vendéglőbe száll?

Újra tünődtem, de nem volt elég időm reá, mert Katalin, aki, mióta nem láttam, igen szép hajadonná fejlődött, egészen elfoglalt. Mindig rokonszenvvel viseltettem e szegény árva iránt. Szülői a forradalomban gyilkoltattak meg, egy kis város feldúlásakor. Őt szerencsére egyik rokonuk vitte volt magával

ünnepelni s így életben maradt. Atyja elég híres és keresett ügyvéd levén, kényelemben éltek. Fekvő birtokuk nem volt, csak egy ház, egy kert, inkább pénzben és kötelezvényekben állott minden vagyonuk. Házukat lerombolták, pénzök elveszett, a kötelezvények odaégtek. Katalin árván és szegényen maradt, azonban a rokon, akinél ünnepelt s ki jó birtokú ember volt, magához vette. Neki is volt egy pár lyánya, valamivel idősebbek, hadd növekedjenek együtt. A tíz-tizenkét éves gyermek eleinte nem igen érezte sorsa változását, de lassan-lassan kezdé tapasztalni, hogy többé nem vendég, hanem a ház komornája, szakácsnője, mindenese. A jó néni nem úgy járatta ugyan, mint saját leányait, de megosztotta vele a ház egész gondját, a jó bácsi pedig felszámította, hogy valóságos nyereségök van az árvában. A jó néni váltig dicsekedett vele, hogy mily jól neveli a kis rokont. Hála Istennek, elég módunk van benne, — szokta mondani — hogy úgy neveltessük Katalint, mint egy kisasszonyt, de ugyan mire, szegénynek semmije sincs, legfeljebb annyija, amivel kiházasítjuk, jobb, ha korán dologhoz szokik, nem lát nagyra s beletanulja magát jövendőbeli állapotjába, mert bizony nem veszi el rangbeli ember. A vendégek nagyon dicsérték a jó néni nevelési elveit, Katalin pedig tűrt mindent, hála Istennek, elég jó kedélye és sok ideje volt, hogy hozzászokjék. Csak unokanénjei szeszélyeit tűrte nehezebben, akik mind parancsolóbbak, gorombábbak kezdtek lenni irányában, kivált mióta megtudták, hogy a városban egypár fiatal ember azt beszélte volna, hogy Katalin sokkal szebb, mint ők. De ezt is eltűrte, még sem vált rúttá, sőt arcát a kora-érettség s a szomorúság némi gyöngéd árnya szebbé, vonzóbbá tette.

Mily csöndes a ház! A szomszédszobákból nem hallszanak se a jó néni zsémbelései, se a jó bácsi kopogása, se a lyányok vihogó zaja. Alkalmasint a bácsi falura rándult, a néni pedig lyányaival látogatóba ment. Senki sincs otthon aháznál, azért van csend és szegény Katalinnak ünnepe. Vajjon miért

rakosgat szekrényében? Úgy látszik, új ruhát varrt nénjeinek, legalább azt mutatja az a két selyem ruha, melyek ott az ágyon vannak kiterítve. Úgy látszik, most magának akar dolgozni, régi ruháiból valami otthonkát szándékszik összeütni, s rongyai közt keresgél egyet-mást.

Azt a szép rózsaszín ruhát, melyet éppen összefog, még anyja vehette volt neki valmely gyermekbálra, az a pompás kis mantilla atyja ajándéka lehet, azt a kis karperecet keresztszülői küldhették. Beh kár, hogy abból a szép rózsaszín ruhából rég kinőtt, a mantilla elrongyollott, a karperec nem éri be már gömbölyű karját. Volt neki akkor még több szép ruhája, de minden házuk romjai közé égett szép kis étagerjével együtt, melyen annyi tarka-barka dolog állott, bronz emberkék, porcellán állatkák, színes kagylók, egy svájci cottage, viaszgyümölcsök, két ezüst kosárka, s annyi minden. Egy könnyet törült ki szeméből. Megsiratta, amit elpusztítottak, megsiratta, ami megmaradt s tovább nézegette későbbi ruháinak maradványát, melyek éles ellentétben voltak a gyermekkoriakkal. E rakosgatás sok elfojtott érzelmet, keserű emléket, behegedt sebet téphetett föl, mert arca mind szomorúbb lett s lassan mélázva folytatta rakosgatását.

Egyszer amint felpillantott, önkénytelen a tükörbe nézett. Elijedt magától, pongyolája mi ízléstelen, haja mi rosszúl fésült, keze hogy elbarnúlt s arcán mennyire meglátszik a munka, fáradság és virrasztás. Nézte magát a tükörben, igazított valamit ruháján, lesimította kibomlott haját s kacérkodni akart alakjával. Ártatlan és szomorú kacérkodás volt, könynyekbe került. Megkönnyezte rózsaszín ruháját, melyből rég kinőtt, és sok más ruhát, melyekből nem nőtt ki s melyeket még a szabó sem csinált meg. Megkönnyezte rosszúl fésült haját, eldurvult kezét, halvány arcát. Szeretett volna már egyszer szépen felöltözni, vígan szökelni a tükör előtt s örülni az életnek. Sanyarú, megalázott, hervadni készülő ifjúságának egész fájdalma fölébredt benne.

— Oh Kálmán, — sóhajtá — hogy szerethetnél te engemet, szegény, míveletlen, elhagyott leányt. Te is szegény vagy ugyan, de nagyreményű ifjú, aki sokra mehetsz az életben. Én itt vénülök, mint a ház komornája, gazdasszonya. Alig van időm, hogy valamit olvassak, a zongorát, a nyelveket, mindent elfeledtem, mire gyermekkoromban tanítottak. Te szives vagy hozzám, bizonyosan szánsz. Oh talán szeretni fognál, ha lehetne egy szabad napom, ha felöltözhetném egyszer nem pompás, nem drága, de szép s egészen új ruhába s így tölthetnék veled egy délutánt. Istenem, ha élnének szülőim!

Valóban e szép szőke fürtöket mint megilletné egy kitanult komornakéz, a karcsú termetet mint emelné egy legújabb divatú váll és selyemruha, e fehér, telt karokat mi előkelőkké tenné egy gyémántos karperec, ez okos és érzelmes szemekre, ez élénk, szelid arcra mi tündérfényt, mi érdekes sápadtságot vetne a viaszgyertyák fénye. Mi szép alaknak illenék be, nemcsak a megyei székhely, hanem az ország fővárosa szalonaiban is. Hány kiégett szív hitetné el magával, hogy szerelmes belé, mig itt a szegény Kálmán is csak szives hozzá, legfeljebb szánja. Mi cifra bókok közt neveznék ki divatlapjaink bálkirálynőnek, míg itt csak a szomszédság pletykái emlegetik s a jó néni zsémbel reá. Szegény Katalin!

Ha nem is ily fenhéjázó, de velök valamennyire rokon gondolatok támadhattak Katalin lelkében. Sohasem volt boldogtalanabb életében, mint most. Mi boldoggá tette volna a gondviselés egy kalmár vagy szabó alakjában. Szegény, mennyire igyekezett elfeledni, hogy valaha kisasszony volt s most mi fájdalmasan jut eszébe. Mennyire óhajtott valakit, akihez ragaszkodjék s most, midőn feltalálta, hogyan fél tőle, mert az ifjúság első izgalmai ébredeznek szívében s valami olyat érez, amit az egész világ szerelemre magyarázna. Pedig minő szégyen fiatal leánynak szeretni, midőn nincs udvarlója, viszonzás nélkül szeretni, általában Istennek oly teremtését szeretni, akit férfinak neveznek. A jó néni kérlelhet-

lenül elítélné, unokatestvérei gúnyolnák, a szomszédság rágalmazná. Ő meghalna szégyenében . . . Titkos, önmagának is csak most bevallott szerelme majdnem együgyűvé tette ; a mély kedélyű és ártatlan leányt a szerelem sohasem is teszi eszessé, csak igen félénkké vagy bátorrá csak igen boldoggá vagy boldogtalanná.

Odahagyta a tükröt, mintha félne tőle, varrni indult, de maga sem tudta, hogy unokatestvérei ruháit kezdé vizsgálgatni.

— Beh szép ruha, ha nekem ilyen volna! . . . Csak egy . . . Ha talán nem volna is ily szép, csak új lenne, egészen új, divat szerint. Eszti éppen olyan termetű, mint én. Az ő ruhája épen jó nekem. Felpróbálom. Miért ne? De ha az ember szépen felöltözik, úgy illik, hogy haját is hozzá alkalmazza. Persze! . . . Ugyan milyen lennék e szép ruhában? . . .

Máskép rendezte haját, felöltözött Eszti ruhájába, fejéket, csipkés ujjakat és gallért tett föl, melyek szintén az Esztiéi lehettek, mert csinosak és úriasak voltak. Mindez néhány pillanat műve volt. Úgy látszott, hogy a házi körülmények miatt egész második természetévé vált a hirtelen öltözködés, s e szokásáról most sem mondott le, midőn szépen és kényelmesen akart felöltözni, mint egy kisasszony, aki bálba készűl.

Úgy örült, midőn az új ruhában egy egészen más, egy csinos, vidám, valódi kisasszonyi alakot láthatott tükrében. Sokat igazított ruháján, hogy jobban álljon, mihez jól értett, mert unokatestvéreit rendesen ő szokta felöltöztetni. Itt egy redőt simított el, ott éppen redőbe szedte az egy kissé engedni nem akaró kelmét, emitt egy megtüremlett részt hozott rendbe, amott karján szépen kihúzogatta és késztette, hogy bugyokat vessen. Mi szép ruha volt, mi jól állott rajta! Az a szép fejék is egészen más alakot adott neki. Hogy mosolygott, örvendett ; sokkal boldogabb volt, mintha az övé lett volna a ruha. Mi sok ily szép ruhája volt Esztinek, mégis mi haragosan szokott öltözködni! Ha neki csak egyetlen ily ruhája volna!

— Istenem! ha Kálmán most látna, tudom, hogy még szivesebb volna hozzám. Most igazán szép vagyok. Éppen illik hozzám e kék szín. Ha így bálba mehetnék, hogy táncolnék! Oly rég nem táncoltam már, oly rég... Utoljára a bácsi nevenapján táncoltam ezelőtt egy évvel. A vacsora után egy kis táncot rendezett a fiatalság, de már csak a végére mehettem be. Nekem kellett ügyelni mindenre, mennyi bajom, dolgom volt. Istenem, mihelyt bementem, Kálmán mindjárt fölkért... kétszer táncolt velem. Oly barátságos, oly nyájas volt. Azt mondotta, hogy nagyon jól, nagyon szépen táncolok. Olyan könnyű vagyok, mint a pehely. Hogy röpített a polkában, hogy megforgatott a csárdásban. Kár, hogy csak rövid ideig tartott mindkét tánc. A vendégek már oszolni kezdettek, a zene elhallgatott, Kálmán is búcsut vett tőlem. Oly kedvesen mosolygott reám, még egyszer ismételte, hogy milyen jól, milyen szépen táncolok, olyan könnyű vagyok, mit a pehely... Most, ha látna, talán azt mondaná: szép is vagyok. Igazán, most oly szép vagyok.

Gyönyörködve nézegette magát, gyönyörrel néztem én is ott a szögletben, egy székhez támaszkodva. De az ő gyönyöre nem tartott oly soká, mint az enyém. Mélázni kezdett és lassanként elkomorodott. Egyszerre mintha égetné testét a ruha, csipkés ujj és gallér, letépett magáról mindent.

— Oh mi irígy, hálátlan, rossz teremtés vagyok én! — kiáltá zokogva. A más ruháját veszem magamra, irígykedem unokatestvéreimre, mert nekik szebb ruhájok van. Az igaz, rosszak hozzám, az Isten bocsássa meg nekik, a néni is zsémbes, a bácsi is egy kissé durva, sokat is kell dolgoznom, de mégis hálátlan vagyok. Mi lett volna belőlem nélkülök, a szegény árvából, kinek senkije sem volt a világon. Oh Kálmán, ne szeress engem; irígy, hálátlan, nagyravágyó vagyok. Mindenedet elpazarlanám, ruhára költeném, hijában szereznél, nem lenne láttatja, mindig szebbeket kivánnék, mindig a másét irígyleném, koldúsbotra juttatnálak. Jaj Istenem, ments meg a kísértettől!

Sirva ült le varróasztala mellé és varrni kezdett gyorsan, szenvedéllyel, mintha erőszakos munkával igyekeznék elnyomni föllázadt érzelmeit. Majd félénken az új ruha felé pillantott, melyet összegyűrve lökött az ágyra, ijedten szökött fel, odament és szépen összefogta, kiterítette. Újra varrni akart, de mintha valami eszébe jutott volna, hirtelen fejéhez kapott, levette a fejéket, helyére tette s a tükör elől szekrényébe rakott mindent, amit öltözésekor előszedett. A szoba egészen olyan volt, mint azelőtt, csak Katalin nem. Újra varrt, de most már nem olyan gyorsan, sőt néhány pillanatra félbe is hagyta és elgondolkozott. Egy-egy tiszta, fényes csepp lopózott szemébe, hijába törűlte le, megint egy új csillámlott föl. — Oh Istenem, mennyi könnybe kerűlt egypár vidám mosoly a tükör elött.

Jó Katalin, ne búsulj! Csak így tévedj mindig, csak ennyi bűnöd legyen az életben. Ha Kálmán látna, most szeretne igazán beléd. Ne hidd, hogy a férfiak mind oly hiúk és léhák. Bizonyosan Kálmán becsűl, szeret és nőül vesz. Szép és jó vagy, mi kell több egy valódi férfiúnak, oh még kevesebbel is megelégszik! Örvendj, hogy sokkal szebb arcod van, mint ruhád; hány nő cserélne veled, kinek szép ruhája van, de rút az arca! Örvendj, hogy megtanultál tűrni, szenvedni, annál több örömed lesz.

Ne tartsd magad míveletlennek. Ne búsulj, hogy nem tudod kínozni a zongorát, elegen teszik, igen is sokan, legalább minden ember panaszol, akinek egy kis hallása van. Ne bánd, hogy nem beszélsz annyiféle nyelven. Elég magyar nő van, ki sok nyelvet tanult, de tulajdonkép egyet sem tud s legkevésbbé a magyart. Aztán mi hasznát vennéd? Dícsérnéd, mint a többiek, Shakespeare-t és Miltont, Molière-t és Racin-et, Schillert és Goethet, kiket unnál, nem értenél, és rontanád magad Dumas-val, Paul de Kockkal és Sue-vel. Írnál francia leveleket tele hibával, fecsegnél németül, folyvást csak németül, bécsiesen s azt hinnéd, hogy mívelt hölgy vagy.

Oh maradj annak, ami vagy és légy boldog, szivemből kívánom!

III.

Szerettem volna mindezt fennhangon mondani, de nem tettem, megzavartam volna szegényt. De vajjon tehettem volna? Hiszen ha nem látott, hallani sem fogott volna. Nem lát, nem hall engem senki. Mi vagyok, élő lény vagy kísértet? Midőn kiléptem a szobából, éreztem a kilincs vasának hidegét, a konyha küszöbén éppen megbotlottam, tehát élek, de a kapu közt hijába kértem egy kis vizet a kútról jövő szolgálótól, hogy oltsam szomjamat, nem hogy felelt volna, még meg sem állott, pedig éppen mellettem ment el. Párisban vagyok-e vagy egy magyar kis városban, hol Katalin lakik? Hiszen ez Pest! Valóban Pest egyik utcáján lépdeltem. Nem értem, nem segíthetek rajta, nincs más mód, mint megnyugodnom benne, végre csak kifejlik belőle valami.

Az utcán emberek jöttek-mentek, de egy ismerős arcot sem találtam köztök. Csak a házak voltak a régiek. Aha, ez éppen egyik barátom lakása! Odafordultam és fölsiettem a lépcsőkön.

Az emeletre érve úgy tetszett, mitha nem jó helyen járnék. Sokkal csinosabb itt minden, mint azelőtt. Ez az előszoba legalább is nagyságos úri, pedig az én barátom csak tekintetes úr, sőt még neje sem engedi magát nagyságoltatni, pedig irodalmunkban már rég eldöntött kérdés, hogy minden valamirevaló nő nagyságos, mint az erdélyi fejedelemasszonyok. Furcsa egy divat biz' ez, de még furcsább az, hogy én nem tudom, hol járok. A házat nem véthettem el, azonban a háznak két udvara van ; lehet, hogy az alkony szürkületében a jobbfelőlibe léptem be s nem a balba, hol barátom lakik, lehet, hogy barátom azóta nagyságos úr lett s neje is eltűri a fejedelemasszonyi címet. Lehet . . . hisz velem ma minden lehetséges, csak az lehetetlen, hogy ébren legyek. Valóban nekem álmodnom kell. Már estefelé jár az idő, ma még egy falatot sem ettem, mégsem

vagyok éhes. Mindig máshova nyitok be, mint ahova akarnék, mintha láthatatlan kéz vezetne s játszanék velem, mint valami bábbal. Egypár óra alatt megjárom Párist és Pestet, még a vidékre is jut időm kirándulni, pedig tengerlépő bocskorral nem ajándékozott meg a mesebeli tündér. Mindig nőkkel kell találkoznom, látnom, hallanom őket a tükör előtt, mintha botrányvadászó ember volnék, pedig Isten látja lelkemet, annyi nyilvános botrányt láttam akaratlanúl is, hogy nincs kedvem vadászni a titkosokra. Ez nem lehet más, mint álom játéka, ily képtelenség még a magyar beszélyekben sem fordul elő. Legalább én nem olvastam. Úgy van, álomnak kell lenni. De hiszen nyitva a szemem, látok, hallok, érzek, minden arra mutat, hogy ébren kellene lennem. Mi lehet ez az én állapotom? Jaj csak erről ne! Ha gondolkozom felőle, úgy megfájul a fejem, oly zavarba vesz minden gondolatom, mintha épen a szép fogalmát akarnám meghatározni.

A szobából, a kissé nyitva hagyott ajtón, élénk beszélgetés hangzott ki. Mind női hang, egyik vastagabb, a másik vékonyabb, de mindenik hadar. Jól esett, hogy valami elvonta figyelmemet. Az embernek máskor sem jó sokat foglalkozni magával, hát még az én állapotomban. E közben mind előbbre léptem s egyszer csak a szobában találtam magamat. Minden fesz nélkül néztem körül, mert már megszoktam, hogy, Isten vagy ördög kegyelméből, nem tudom, mindent láthatok s hallhatok s engem senki.

Egyik nő a komorna lehetett, abból ismertem reá, mert viseltes, de cifra és drága ruha pompázott rajta, melyet hihetőleg úrnőjétől kapott ajándékba. Aztán érezte rangját, komolyabb és méltóságosb volt, mint a másik, kiben már szélességénél fogva is szobaleányt fedezett föl világismeretem.

— Még egyszer mondom, ez a cipő egy kissé bő; jó itthon, de estélyben! Menj, siess, hozz egy mást — mondá a harmadik, az úrnő.

— De nagyságos asszonyom, hiszen a múlt hónapban ilyenben ment volt . . .

— Mit fecsegsz, az Isten áldjon meg, csak ezt hagynád el. Ti mindent jobban akartok tudni, mint én, persze én nem tudom, milyen lábam van, ti jobban tudjátok. Csak ne fecsegnétek, az embert egész beteggé teszi ez a sok beszéd, még elkésem miattatok az estélyből. Csak ne fecsegnétek . . .

— Jól mondja a nagyságos asszony, — vágott közbe a szobaleány — nem is tudom, ez a Klári okosabb akar lenni az egész világnál.

A komorna egy megvető pillantást vetett a szobalányra.

— Küldjön engem nagysád, — folytatá a szobalány — hozok én éppen olyan picit, mint a nagysád lába, eszem azokat a pici lábakat.

— Te keztyűért mégy, — mondá az úrnő, bókjáért egy jóakaró pillantást vetve a kis szobalányra — hozz egy új tucetet, valamivel kisebb legyen, mint ez.

— Hiszen ez mind a nagysád száma, eddig mind ilyen keztyűket viselt, — szólt közbe a komorna.

— A nagysád száma, hogy is ne? Nemcsak a számról van itt szó, hanem finomabb kell, aztán valamivel kisebb is. Neked jól esik, ha az embert bosszantod. Klári ne bosszants, mert olyat teszek, hogy magam is megbánom. No hát mit álltok itt? Takarodjatok! De megállj Klári, megállj az Istenért, mit sietsz! Hát a fejék? Már elfeledted? Ha az ember nem mond meg mindent, semmi sem jut eszetekbe. Hiszen megmondtam már. Bizony még nem mehetek ma estélybe . . . Nem, nem, nem . . . onnan nem lehet elmaradnom. Mondd meg a divatárusnőnek, hogy nem ilyet rendeltem. Csak most az előbb vettem észre, hogy nem egészen olyan, amilyent Turkevyné visel. Hiszen megmondottam neked már az előbb is. Siess hát az Istenért! Ígérj kettős árt, hogy legszebb legyen az olyanformájúak közt. Talán ezt is kijavíthatja, talán kész is van olyan. Ha nincs kész, csinálјanak újat, másfél óra alatt megcsinálhatják. Még nincs hét óra. Hogy is nem néztem meg jobban, midőn tegnap reggel elhozták. Hijába, annyi a dolgom, a fejem is fáj bele! Siessetek, siessetek lelkeim, kér-

lek szépen: igazítsatok el mindent, nagy jót tesztek velem, megjutalmazlak benneteket. Siessetek. Megállj Julcsa! Mondd meg az inasnak, hogy tüstént jelentse, ha a nagyságos úr hazajő. Kilenc felé be legyen fogva. Mit álltok itt? Siessetek, hamar, hamar. .

A komorna és szobaleány kisiettek A már nagyjában felöltözött úrnő kimerülve ült le egy karszékre, mindamellett ügyelve arra, hogy pompás báli ruhája össze ne gyűrődjék. Kezébe hajtotta fejét, pihent, gondolkozott, álmodozott és búsult. Arcán zavar, szemében tétovázó tekintet s ajkai körül az izgatottság reszketegsége. Egy báli öltözék adna-e neki ennyi gondot? Igaz, nemcsak cipő, keztyű, hanem egy megtüremlett szalagocska is szerencsétlenné tehet némely nőt, de ez arcon több van a hiúság bosszús felindulásánál. Ő szenved szegény és szenvedése nem ma este kezdődik.

Már beléptemkor megismertem benne Matildot, a gazdag örököst, a nem szép, de kedves és ritka jószívű, a nem nagyon eszes, de mívelt hölgyet. Ezelőtt egy pár évvel ment férjhez, esküvőjén is ott voltam. Mi boldog volt az oltár előtt, talán kevély is lesz vala, ha tudja, mi a kevélység. Bezzeg anyja szomorú volt. Bár gyöngélkedettt, mégis eljött a templomba. Oly buzgón imádkozott szegény, sejtette, érezte, tudta, hogy e deli vőlegény, aki dísz-magyar ruhájában a lovag eszményképének tűnik föl, nem fogja boldogítani lyányát, de remélte, hinni akarta, hogy Isten elfordítja e csapást, megakadályozza a dolgok természetes folyamát. Matild atyja előkelő nemes és gazdag földbirtokos volt, aki rég meghalt, midőn ő még alig volt hat éves. Özvegy anyja azóta mindig falun lakott; nagy gonddal növeltette egyetlen lyányát, egy gouvernante s koronként egypár mester foglalkozott a kis Matild kiképzésével s a magányba vonult anyának minden öröme abban telt, hogy egy percre sem válik el lyányától s egészen neki él. Midőn lyánya betöltötte tizenhetedik évét, Pestre költözött, vontatva, kénytelen, aggódva. Búsult, hogy meg kell válni magányától s nemsokára talán lyányától is.

Oh ha egy derék jó ember venné el lyányát! Ő maga elbetegesedvén, egyik rokonára bízta Matild bevezetését a társaságba, aki igyekezett minél boldogabbá tenni a falun növekedett egyszerű leányt s hurcolta bálról bálra, estélyről estélyre. Mi boldog és boldogtalan volt Matild. Mennyire élvezte a fővárosi élet örömeit, s mennyire fájlalta, hogy ő nem kitűnő szép, kissé ügyetlen is s talán inkább vagyonáért udvarolnak neki, mint szépségéért vagy eszéért. Azonban e szenvedéseknek még emléke is kitörlődött szivéből, midőn Ödön lépett föl udvarlójaként, egy deli ifjú férfiú, kinek anyja grófi hölgy, ki jobban énekel, mint a szinház első tenora, táncol, vív, mint akármely tánc- vagy vívómester, a lovaglásban felülmulja a cirkusz angol lovarait, utazott Afrikában, Amerikában s még Isten tudja hol, a férfitársaság lelke, a nők kedvence, a főváros első gavallérja s e mellett éppen oly vagyonos, mint ő. Valóban, kivéve az utolsó pontot, mindez igaz volt Ödönről. Jószágaiból ugyan még keveset adott el, de folyvást nagy adósságokkal terhelte, kivált a legközelebbi években s éppen ezért nézett gazdag menyasszony után. A tőkepénzeseken és uzsorásokon kívül a világ ugyan mindenről kevesett tudott, de ha tudja vala, sem tartja azért még szegénynek Ödönt, mert egy öreg és gazdag nagybátyja volt, akiről szép örökség nézett rá. Csak Ödön tudta, hogy e vagyont nem fogja örökölni, mert nagybátyja engesztelhetlen haragszik reá s egy másik öccsének hagyja mindenét. Azért, mielőtt csőd alá jutna, sietett megkérni Matild kezét. Az anya nem volt hajlandó beleegyezni, egyszerűbb férjet óhajtott volna lyányának, de Matild halálosan beleszeretett a deli férfiúba. Az anyának engedni kellett, végre belenyugodott. Szegény, azután, hogy lyánya férjhez ment, nem sokáig élt. Míg az ifjú pár Olaszországban töltötte a telet, ő addig falun, az ősi kastély egyik szegletszobájában, hol annyiszor virrasztott Matild mellett, szép csöndesen elszunnyadt, a nélkül, hogy még utolszor megcsókolta, megáldhatta volna szeretett lyányát. Ez nagyon fájt szívé-

nek ; de mégis jobb, hogy nem láthatta őt, mintha így elbúsulva látta volna, mint ahogy most ül karszékén.

Matild hirtelen fölkelt s becsöngette az inast s tudakolta, hogy férje hazajött-e már ; megtudva, hogy nem, ingerülten járt föl s alá a szobában.

— Ödön most nem tartja meg úgy szavát, mint vőlegény korában, mint Olaszországban, Párisban. Ott Olaszországban ... Istenem, milyen szép élet volt az. Oh! ha még egyszer menyasszony lehetnék! ... Hátha nem is jő haza ma este, hátha egyedül kell mennem az estélybe? Ez csúnyaság, hazugság, hűtlenség volna, az, az, az ...

Az óra hetet ütött.

— Hiszen csak hét óra! — folytatá megkönnyebbedve — milyen gonosz, zsémbes, féltékeny asszony lettem. Szégyen! megérdemleném, hogy Ödön ne szeressen. Csak hét óra, bizony nem csoda, hogy még nem jött haza. Jobb is, ha később jő, mikor egészen föl vagyok öltözve. De ha nem jőne is haza, ha egyedül mennék az estélybe s ő majd később jőne is oda, az sem lenne valami nagy dolog. Nem, nem, az mégsem illik. A férj járjon nejével, mert különben megitélik, rágalmazzák. Egyébiránt én nem csodálkozom, ha ma elkésnék. Szegénynek annyi dolga van. Más férfinak a világért sincs félannyi is. Mennyi ismerőse, barátja! Most a kaszinóba kell menni, hogy egy fontos politikai ügyet közöljön egyik barátjával, ki hajdan miniszter volt, majd a lóversenyre kell készülni, vadászni menni, gyűlésekbe járni, mennyiféle gyűlés van, Isten tudja szerit-számát. Neki sehonnan sem szabad kimaradni ; azt mondanák, hogy a felesége nem engedi, otthon tarja. Isten mentsen! A peres ügyekkel, jószágainkkal is mennyi a vesződsége, hol ide, hol oda utazik ; csaknem azt kívánom, hogy bár szegényebbek volnánk. Szegény Ödönre az atyja sok adósságot hagyott, aztán Ödönt is megcsalta egy pár barátja Párisban ; érettök váltókat írt alá, nagy mennyiség pénzről. Most neki kell megfizetni. El kellett adni jószágai nagy részét, hogy adósság nélkül

lehessünk. Azt nagyon jól tette. Az egészen más, hogy az én jószágaimra sok pénzt vettünk fel, azt Ödön a gazdaság berendezésére fordítja. Azt mondja, kétannyi jövedelmünk lesz. Szegény anyám, mennyire örülne, ha látná, hogy Ödön mily jó gazda. Mégis mennyit rágalmazta előttem a minap az az Emma. Mind azt mondotta nekem, hogy ügyeljetek Ödönre, mert vesztegető, könnyelmű. Csak a rossz szivű és csúf szájú barátnőktől őrizkedjünk. Elhisz a szegény asszony nekik mindent, azután búsul és sír, amíg jó és okos férje fel nem világosítja. Hányszor hoztak ezek már engemet siróba. Flóra is Párisban mind azt beszélte nekem, hogy Ödön azt a szép énekesnőt szereti, pedig Ödön csak tisztelte művészi lelkesedésből. Természetes, mert Ödön szépen énekel, érti az operákat, nem úgy, mint az ő férje, az a medve. Flóra irígyli tőlem Ödönt, neje óhajtott volna lenni, szerette leánykorában, de Ödön engem szeretett, engem vett el. Ezért irígykedik reám, rágalmazza férjemet, ezért modotta nekem a múlt héten is, hogy Ödön Turkevynét szereti. Mindent rosszra magyaráz az a rossz Flóra. Gyűlölöm, utálom. Hát hiszen tehet-e róla szegény Ödön, hogy olyan eszes, mulatságos ember s örömest beszél vele Turkevyné? ... Oh én akár senkivel se beszéljek Ödönön kívül ... Lehet-e azért hibáztatni, hogyha fölkérik énekelni, Turkevyné oly szivesen énekel vele? ... Oh, ha én tudnék énekelni, mennyit énekelnénk együtt! ... Oka-e Ödön annak, hogy ha a városligetbe lovagol s történetesen találkozik Turkevynével, udvariasságból haza kell kísérnie? Oh én is megtanulok lovagolni, Ödön megtanít, megígérte, a jövő tavasszal együtt fogunk lovagolni. Akkor aztán még Flóra sem rágalmazhatja Ödönt. Azt hiszem, tökéletesen hiszem, hogy Turkevyné szereti Ödönt s el akarja tőlem csábítani. Ki ne szeretné Ödönt? Oly deli, jó, okos, gyöngéd. Oh én igazán csodálkozom, hogy ily férfiú engem szeret, engem, ki nem vagyok szép ...

Éppen a tükörnél ment el, egy pillanatra megállott, belenézett, mintha óhajtott volna szebbnek látszani,

azonban úgy tetszett neki, hogy életében talán most találja magát legkevésbbé szépnek. Elszomorodva fordult el tükrétől és gyorsan tovább sietett.

— Jaj, Turkevyné szép asszony, sokkal szebb, mint én. Oh ha Flórának igaza volna, ha megcsalna Ödön ... Jaj, megölném magamat, megölném abban a percben!

Oly erős, megrázó volt ez átvillanó gondolattól felköltött indulatroham, hogy tántorogva rogyott karszékébe s eszébe sem jutott kimélni ruháját. Kétségbeesve kulcsolta össze kezét s nyomta fejéhez, mintegy elnyomni akarva gondolatjait. Majd keze aláhullott mereven, mint egy darab fa, de arca égett, keble hullámzott! Idő telt belé, míg kisírta magát, míg enyhült. Mátkagyűrűjét forgatta ujján s oly jól esett, hogy a múlt édes emlékeihez menekülhet.

— Nem, nem lehet! Ez arc, e szem, ez ajak nem csalhatnak. Akkor semminek, senkinek nem lehetne hinni a világon. Oh, mikor Ödön megvallotta nekem szerelmét, e gyűrűt ujamra húzta, örök hűséget esküdött az oltárnál — Istenem! mennyi érzés rezgett hangjában, égett szemében! Most is, ha néha jobb kedvében reám tekint! ... Nem, nem lehet. Ő nem csalhat meg engemet. Igazán, vétettem ellene, hogy ilyesmit gondolok. Egész féltékeny lettem. Megbántottam Ödönt, nagyon megbántottam. Hogy örülne most Flóra, ha látna! Elbeszélné az egész világnak. Csak azért sem hiszem, csak azért sem, pedig nem csodálnám, ha Ödön egy kissé reám unna. Elhanyagolom a világot, magamat, mindig otthon ülök, mindig vele szeretnék lenni. Jól mondotta Ödön, hogy leljek több örömet a világban, járjak színházba, bálba, fogadjak vendégeket, költsek többet. Az ő jó szíve nem akarja, hogy pénzbeli szerencsétlenségeiért én szenvedjek, pedig éppen azért akartam takarékoskodni. Ő szeretné, hogy én legyek a világ legboldogabb asszonya. Oh kell-e annál nagyobb boldogság, hogy nőd vagyok? De igazad van, kedvesem. Tudom, mi a vágyad, bár nem mondod. Óhajtod, hogy én is ragyogjak a társaságokban, mint te, hogy ne csak

szerethess, hanem büszke is lehess reám. Jól értelek, tudom, mily öröm látni téged mindenkitől szeretve, bámulva. Úgy fogok tenni. Meglásd, feleséged nem lesz utolsó asszony, leánykorában sem volt az. Most már nem vagyok oly félénk is, mi régen kissé ügyetlenné tett. Még egypár udvarlóm is akad. Unni fogom őket, de érted szivesen eltűröm. Az lenne a furcsa, ha félteni kezdenél tőlök, mint én most téged Turkevynétől. Nem bánnám, de mihelyt észrevenném, többé sohasem szólanék hozzájok. Oh a mai estélyen meg fogsz elégedni velem, szép, vidor, beszédes és még egy kissé kacér is leszek, táncolni, vigadni fogok . . .

A tükörhöz szökellt, vidáman, mosolyogva, mintha nem is ő volna, ki az elébb kétségbeesve rogyott össze. Most szebbnek találta magát, mint valaha. Illegette ruháját, hajlongott, nézte magát, amint előre, hátra lép, mint egy szinésznő, aki szerepét próbálja.

— Ez a ruha csakugyan illik nekem. Szegény anyám mindig azt mondotta, hogy kerüljem a kiáltóbb színeket s a nagy pompát, mert az nekem nem nem jól áll, hozzám csak az egyszerű illik, ez tesz kedvessé, széppé. Egészen az ő ízlése szerint öltözködtem még asszonykoromban is. Ezután felhagyok vele. Oly férfiú nejének, mint Ödöné, illő, hogy divatban és pompában versenyezzen legalább Turkevynével, kinek bizony félannyija sincs, mint nekem. Ez a ruha valóban jól áll. Ebben méltóságosb, valódi asszony vagyok, hajdani ruháimban csak olyan leánynak nézhettek.

Azonban öröme nem tartott soká, valami megzavarta. Úgy látszott, hogy nem tartotta magát elég karcsúnak ; két kezét csípőjére téve, szorította derekát, ahogy csak tudta.

— Ah az a Klára nem fűzött be elég szorosan. Majd ha visszajő, segítünk rajta. De bizony arcom is halvány, nem illik ehhez a ruhához. Miért ne lehetne azon is segíteni? miért ne pirosítanám ki magamat egy kissé? Éppen itt van egy kis pirosító, ez a bolond Julcsa hozta a minap, azt gondolta, hogy olyan

vagyok, mint az ő grófnéja, ahol tavaly szolgált. Én nem hiúságból, tetszelgésből akarom használni, csak férjem kedveért, csak ma. Mi van abban vétek? Hányszor vagyunk képmutatók szóval, arccal, hányszor mosolygunk a szalonokban, midőn sírnunk kellene, hányszor rebegjük a szeretet szavait, midőn gyűlölünk, hányszor tagadjuk el az igazit érdekből, udvariasságból, rosszakaratból. Oh mindez nagyobb bűn, mintha arcunknak vissza kívánjuk adni azt a pirosságot, melyet lehervasztott róla a bánat.

Matild így megnyugtatva lelkiismeretét, kipirosítá arcát, sőt szemöldjét is megfeketítette egy kissé. Látszott, hogy nem tanulta be még a mesterséget, oly durván festette ki magát, hogy a gyakorlatlan szemet sem lett volna képes megcsalni. Úgy örült arcának, úgy élvezte magát, mint babáját a gyermek. Éppen azon percben hitte magát legszebbnek, midőn kivetkőzött majd minden bájából. Anyjának igaza volt; nem illettek hozzá a kiáltó színű és pompás ruhák. Kacérrá tették a kacérság bája nélkül s elrabolták tőle a kedvességet. Így felpiperézve, kifestve egészen elvesztette egyéniségét. Nem volt több, mint egy rosszul kifestett viaszbáb s oh! szép szeme, mely mosolyogni akarva is bánatos volt, oly visszataszítón hazudtolta meg arcának képmutatását.

Azalatt megérkezett a komorna, szobaleány; mindent hoztak, ami kellett s hozzáfogtak az öltöztetés befejezéséhez. Föltették fejékét, fölrakták ékszereit s mindent elkövettek, hogy asszonyuk különös szeszélyének eleget tegyenek. Matild szép, legszebb akart lenni a mai estélyen s egész erővel dolgozott azon, hogy ne lehessen az. Aggodalma, féltékenysége, fájdalma megzavarták józan eszét, ízlését. Másokat akart utánozni, mások szive, mestersége és szépsége nélkül.

A komorna mindent tűrt, nehogy a szobaleányt új diadalra juttassa, de midőn asszonya felpróbálta az újonnan hozott cipőt, nem tehette, hogy ismét ellent ne mondjon.

— Igen szűk ez, nagyságos asszonyom, szorítni fogja lábát, nem táncolhat.

— Éppen jó, éppen ilyet kívántam — erősíté Matild, próbakép egy lépést téve hol előre, hol hátra.

— Ez a Klára a maga lábáról ítél meg minden lábat — jegyzé meg a szobaleány, kapva az alkalmon, hogy a büszke komornát ismét bosszanthassa. Klára most sem szólt többet, de midőn azt parancsolta asszonya, hogy jobban fűzze be, megint ellentmondott e kívánságnak.

— No jó, hát hadd el, jer Julcsa, fűzz be te.

Julcsa egész diadallal fogott a fűzéshez s már azt hitte, hogy holnaptól fogva ő lesz a komorna. Nagy bosszúságára nem kedvezett neki a sors ; nem értette még eléggé ezt a különben nem bajos mesterséget, csak kínozta szegény asszonya derekát, mire aztán Klára meglehetős durván félrelökte s művészi kezével néhány perc alatt végrehajtotta az egész műtétet.

— Oh nekem, nagyságos asszonyom, mindegy, de azt hiszem, nem fogja kiállani sokáig ; ilyenkor könynyen el is ájulhat az ember, kivált ha táncközben felhevűl.

— Ej dehogy! . . . Ah most már jó minden — monda Matild, egész diadallal tekintve tükrébe s még egyszer szemlét tartva öltözéke felett. Elégűlt volt ; pici lába és karcsu dereka nagyon hasonlított a Turkevynééhez.

Semmi sem hiányzott, csak a férj ; már kilencet is elütötte s mégsem jött haza. Ez nagyon nyugtalanította Matildot. Keresésére küldötte a cselédeket : a legényt a kaszinóba, a komornát egyik, a szobaleányt másik barátjához.

— Oh ha nem jő el, ha nem tartja meg szavát! — kiáltá az aggodalom és szűk cipő, a féltékenység és a nagyon befűzött derék szorongatásai között. Egyedül kell mennem. Tudom, mindjárt kérdeni fogja Flóra, hol mulat Ödön. De ha az estélybe sem fog eljőni, ha Turkevyné sem lesz ott? Akkor tudni fogom, hogy megcsalt, hogy együtt vannak. Jaj! . . .

Megeredtek könnyei, sírt, zokogott majd egy negyed óráig. Végre léptek hallatszottak.

— Ez ő, ismerem lépteit. Édes Ödönöm! — sikoltá kitörő örömmel és sietett tükréhez, hogy még egyszer megnézze magát, igazítson valamit öltözékén s egész díszben fogadhassa férjét. De oh! mit kelle látnia tükrében! Könnyei felolvasztották arcfestékét, szemöldje feketéjét csipkeujjával homlokára törülte. Alig ismert magára, rút volt, mint egy kisértet. A szégyen és félelem elnémították, s a lelki és testi fájdalmak kimerültségében ájulva rogyott tükre elébe.

Miért kellett látnom még egyszer e nőt? Maradt volna lelkemben az a kép, melyet esküvőjén láttam. Vajjon ha még egyszer látandom, bálban fogom-e látni, pompás ruhában, vagy a templomban, szegényes öltözetben, megvénűlve még ifjan s imádkozva minden remény nélkül. Férje még sokáig fogja hitetni mézes-mázos beszédével, egész addig, míg vagyonát mind elpazarolja; barátnői még sokáig fogják ingerelni férje ellen, egész addig, míg férje el nem hagyja. Ő ma barátnőinek hiszen, holnap férjének, s örülve, szenvedve, ámítani fogja magát mindennap új reménnyel, új tervvel mindaddig, míg férje el nem szökik valamelyik szeretőjével. Ő még sokáig fogja játszani a gazdag és divatos nő szerepét, hogy szánalom és nevetség tárgya legyen, egész adddig, amíg egy reggel arra ébred föl, hogy semmije sincs, még az a párna sem az övé, melyen gondterhes feje nyugszik. Jó Matild, drágán fizetted meg, hogy a főváros legdelibb férfiának lehettél neje. Szegény anyádnak igaza volt. De ő is hibás, nagyon hibás, miért nem vitt magával a sírba.

IV.

Mindezt nem Matild szobájában gondoltam; midőn elájult, siettem ki a szobából s nem voltam kiváncsi: vajjon férjét lesujtja-e a bánat vagy örvendeni fog, hogy megszabadult egypár napra nejétől. Mentem gyorsan, gondolataimba mélyedve, nem tudva hová s egyszer csak egy sötét lépcsőzeten találtam magamat. Mintha az első vagy második emeleten járnék

valamely nem díszes utca dísztelen házában. Miféle háziúr lehet ez, aki ily sötét este sem gyujtat mécset? Lemenjek-e vagy fel? Kevesebb veszéllyel jár, ha fölfel megyek, lefelé könnyebben eleshetem. Talán találok valakit. Tapogatózva kapaszkodtam mind feljebb-feljebb. Egy ajtóhoz érve benyitottam, konyha volt, az asztalon mécs égett, a szolgáló aludt. Benyitottam a másik szobába is; ott is gyertya égett az asztalon, de senki sem volt a szobában. Mindegy. Ott az a kényelmes karszék, beleülök, úgy is elfáradtam azon az átkozott lépcsőn. Leültem s unalmamban vizsgáltam a szobát.

Megvallva az igazat, nem igen volt mit vizsgálnom. Egyszerű, de tisztességes szoba volt egy benyilóval, egyéb semmi. Azt hiszem, nem szükség leírnom a bútorokat, mindenki képzelheti, aki látott oly pamlagot, széket, asztalt, ruhaszekrényt, melyeket olcsó áron vehetni, a harmadrendű bútorraktárban. Az egész szobában leginkább magára vonta a figyelmet egy nagy, szép és tiszta tükör, mely a pamlag fölött trónolt, s az a tömérdek kép, melyekkel a fal sűrűn be volt aggatva. Vajjon kit, mit ábrázolnak e képek? tudakolta kíváncsiságom. Fölkeltem s rendre megnéztem. Mind Napoleon-kép volt: a tüzértiszt, a tábornok, a consul, a császár, a fogoly, a halott: a reichstadti herceg gyermek- és ifjúkorában; aztán az unokaöccs, mint elnök, mind diktátor, mind császár, lóháton, gyalog, ülve, polgári és egyenruhában, régibb és újabb kő-, réz- s acélmetszetben.

Mindjárt tudtam, hol vagyok. Ez az öreg francia nyelvmester szállása a Józsefvárosban, ki gyakorlatilag nagyon békés, jámbor ember, de elméletben nagy forradalmár, katona s mindenkivel összevesz, ki nem tiszteli a Napoleonokat. Neje, egy alföldi magyar asszony, számba sem veszi férje forradalmi és háborús szenvedélyét, hanem azért nagyon haragszik reá, hogy mindjárt-mindjárt egy-egy Napoleon- vagy csataképet vásárol, pedig már is olyan a szobájok, mint egy képárús bolt. Még más dolog miatt is összekoccannak néha, kivált a hónapok elején. Az

öreg úr szeret kávéházba járni, francia hírlapot olvasni, sakkozni, költ is, veszt is, ha nem is éppen sokat. E kiadások fedezése végett aztán a hónap elején, mikor leckéinek díját átadta feleségének, mindig kénytelen lehúzni belőle néhány forintot, sőt, amint egypárszor kisült, egy-két leckét még el is tagad. Egyszer magam is tanúja voltam egy ily összekoccanásnak. Heves egy összekoccanás volt, de az eset is rendkívüli vala. Valóságos cuop d'état-t követtek el az öreg úron, ő pedig ezt csak a Napoleonoknak engedi meg és senki másnak a világon. Tudniillik felesége arra a gondolatra vetemedett, hogy fortélyt fortéllyal kell visszatorolni, s egy este, amíg ő aludt, kimotozta zsebét s kivett belőle minden eltitkolt jövedelmet. Nagy veszekedés támadt köztök francia és magyar nyelven ; mert az öreg úr, bár harminc év óta lakik Pesten s oly nagy tisztelője a magyarnak, hogy keleti franciának nevezi, nagyon keveset beszél magyarul, neje pedig franciáúl nem tud, noha ő is meg van győződve, hogy a magyar után mindjárt a francia a legderekabb nemzet. Elég az hozzá, hogy dúltak-fúltak, egyik franciáúl, a másik magyarul, minek aztán minden furcsasága mellett megvolt az a jó oldala, hogy nem érthetvén és nem ingerelhetvén eléggé egymást, hamar kibékültek s az öreg úr visszakapta pénzének felét. Különben jól éltek, szerették s becsülték egymást. Volt is miért. Az öreg francia becsületes víg ember volt teljes életében, az öreg franciáné pedig egy zsémbes áldott asszony. Így nevezte és ismerte őket az egész Józsefváros, sőt azon túl is mindenki, aki leckét vett az öreg úrtól, vagy sakkozni járt hozzá, akik közé tartoztam egykor magam is.

Csodálatos, senki sincs itthon. Azt értem, hogy az öreg még nem tudott megválni kávéházától s még javában sakkozik vagy magasztalja Napoleont, de a felesége, az öreg franciáné, hol van? Csak nem ment színházba vagy bálba? Hiszen ő nem kap a világ bolondságain, s meg vagyok győződve, hogy húsz év óta mindig otthon találta a kilenc óra, csak hogy ne

fizessen a kapusnak, mikor a férje úgy is eleget fizet. Hátha meghalt? Lehet, sőt már bizonyos. Ha ő élne, az ablakközben nem pompáznának virágok, hanem befőttös üvegek, az ecetes üveg a kályháról nem vándorolt volna ki a konyhába, e tiszta, fényes tükör helyett most is a homályos, foltokkal tarkázott trónolna a pamlag fölött, a régiek helyét nem foglalták volna el ez ugyan olcsó, de mégis új vagy legalább újságot mutató bútorok. Úgy van, ő meghalt. Most leánya uralkodik e szobában, ki nemcsak a tisztaságot szereti, mint anyja, hanem a csínt is, s talán egy kis pompára is vágyakozik. Charlotte tehát, a virgonc kis állat, amint anyja nevezte, korlátlan úr a háznál. Csodálhatni, hogy azt a sok Napoleon-képet egy kissé meg nem dézsmálta. Bizonyosan erélyesen megvédte őket az öreg úr. Vajjon meg fogja-e őrizni, védeni Charlotte-ot is, e szebb képet minden Napoleon-képnél? Bizony félek, hogy az öreg franciánét nem pótolja ki az öreg francia, s hijában bámulja III. Napoleon mély belátását, ravasz politikáját, neki bajosan lesz annyi belátása és ravaszsága, hogy észrevegye a leányát környező veszélyeket.

Tovább nem elmélkedhettem, mert belépett Charlotte, maga előtt nógatva az álmos szolgálót. Amint szavából kivehettem, csak a velök egy emeleten lakó nőszabónál volt valami szabásmintáért. Pirongatta a szolgálót, hogy addig is elalszik, nem szégyenli; megvettette vele a másik szobában atyja ágyát, aztán feküнni küldte, maga pedig leült varrogatni.

Nézésébe merültem, hanem megérdemelte a bámulatot is. Charlotte szép leány volt, legszebb ismerőseim között. Kár, hogy egypár nyugodtabb pillantást sem vethettem reá, mert kopogtattak az ajtón s felköltötték. Újra a Napoleon-képeket kellett néznem. Azonban csakhamar visszatért, a házmestertől kisérve, ki egy levelet s egy csomagot hozott neki, engedelmet kérve, hogy csak most hozza föl, bizony dolga volt, nem ért rá.

Charlotte hirtelen átfutotta a levelet, alig rejthető felindulással kérdezvén, hogy ugyan ki hozhatta.

A házmester egy olyan inasforma emberről beszélt, kiről nem tudott semmi egyéb jellemzőt megjegyezni, mint azt, hogy dadog. Úgy látszott, hogy ez Charlotte-nak elég volt. Köszönte a házmester szivességét, s megnyugtatta, hogy mindent át fog adni atyjának, mert e levél ugyan neki szól, de a csomag atyját illeti.

— Béla írta! — kiáltá kitörő örömmel a hásmester távozása után, — az a dadogó inas az ő inasa, ismerem, sokszor izent tőle atyámnak, mikor dolgai akadályozzák a társalgólecke megtartásában. Ő írta. Hogy elváltoztatta írását, bizony erről sohasem ismertem volna reá. De mit is írt csak? — s itt újra elkezdé olvasni a levelet: «Fogadja a kisasszony születésnapján emlékűl ez ékszereket, atyja egyik régi barátjától, aki ismeretlen akar maradni.»...

Hangja lassan-lassan suttogásba halt, míg egészen elnémult. A heves örömön némi lehangoltság vett erőt; zavarba jött, s csak kíváncsisága volt még élénk, s öntudatlan-hevesen bontotta föl a bepecsételt csomagot s nyitotta ki a jól bepakolt szekrénykét, melyből drága nyakláne, fülbevaló, karperec s melltű csillogtak ki. Mohón, de sápadozva s reszketve nézegetett meg mindent. Szemrehányás, lelki vád kínozhatták. Egymással küzdő érzések közt hánykódott. Mintha szeretné felpróbálni legalább a nyakláncot, s nem volna hozzá ereje. Könnyekre fakadt, durván lökte félre a szekrényt s durcásan vetette magát a karszékbe.

— Ez szemtelenség! Miért küld nekem ékszert. Küldött volna egy bokrétát, írt volna melléje egy kis levelet s írta volna alá nevét, amint illik. Visszaküldöm neki, levelet írok, összeszidom, megmondom atyámnak, hogy ne adjon neki több társalgóleckét, tiltsa ki házából. Hadd szenvedjen vakmerőségeért, hadd boruljon sírva lábamhoz. Majd meglátom, megbocsáthatok-e neki.

Büszkén vetette hátra fejét, mintha Béla már lábához borult volna s neki gondolkodni kellene, hogy mit válaszoljon. Nemsoká azonban úgy látszott,

hogy valamennyire lágyul iránta. Arca szelídebb kifejezést váltott, mélább, álmodozóbb lőn.

— Az igaz, hogy szeretem, jó, szép, csinos fiú. Nem tudom, azokban az úrfiakban van valami, ami nincs meg más ember fiában. Azt meg kell adni, hogy még a csúf is csinos köztük. Szebben kötik nyakkendőjöket, jobban áll rajtok a ruha, jobban tudnak járni, ülni, beszélni, ha mindjárt ostobaságot beszélnek is. Béla kitünő köztük, különösen azt szeretem benne, hogy oly finom s oly nagy tisztelettel viseltetik irántam, mintha én is úri hölgy volnék. Oly szépen köszön, mikor belép a szobába, kalapját, mikor leűl is, mindig kezében tartja, nem mint ezek a magunkfélék, kik mindjárt lecsapják oda az asztalra. S mennyi mindent s mily kedvesen tud összebeszélni. Ezek a többi fiatalemberek, kik néha hozzám járnak, ha egy kissé szemérmesek, csak az időről, a Császárfürdőről s a Városligetről tudnak beszélni, akik pedig bátrabbak, még ingerkedni akarnak, sületlen vicceket mondanak — a pimaszok! . . . Láttam egypárszor lovagolni is, itt ablakunk alatt. Kinéztem. Mi módosan köszönt, egészen levette kalapját, más csak alig billenti meg, pedig nem is báró, mint az én Bélám. S mi gyöngéd édesatyámhoz is ; atyámnak kellene hozzá járni, hogy nála vagy az utcán sétálva egypár órát franciáúl társalogjanak, a helyett a legtöbbször ő maga jő el, sőt egy félórácskával előbb, talán hogy el ne késsék, talán hogy velem fecseghessen. Azt mondja, hogy tőlem többet tanul franciáúl, mint atyámtól. Bámulja, mi szépen beszélek, könyveket hoz olvasni, pompás kötésű szép könyveket. Ő gazdag, fényes születésű s mégsem büszke. Dícséri Franciaországot, hol egyenlőség uralkodik, magasztalja atyámmal együtt Napoleont, ki tüzértisztből lett császár, elkergette a régi urakat s érdemes polgárokat tett hercegekké, grófokká, bárókká . . . Bezzeg anyja nem olyan, mint ő. Büszke, nagyon büszke. Nem is tudom, ezek az úri asszonyok azt hiszik, hogy nincs a világon más asszony, csak ők, a többi mind komorna, szobaleány, szolgáló ; pedig bizony rendesen rútak,

csak a drága ruha és ékszer, ami rajtok szép. Ki nem állhatom őket! ... A minap is, mikor atyámmal a Városligetben sétáltunk s találkoztunk a Béla anyjával, mily büszkén nyujtotta nekem kezét csókra. Csak atyámért csókoltam meg, oly nagy leánynak, mint én, már nem kellene kezet csókolnom ; az lett volna az illendőség, hogy megöleljen, aztán nem bántam volna, ha meg kellett volna is csókolnom ráncos arcát. Ilyen hideg, büszke nő hogy lehet a Béla anyja? Nem hiszem, hogy szeressék egymást. Fogadni merném, hogy Béla engem százszor jobban szeret. De hát ha szeret, miért ostobáskodik, miért küld nekem ékszert? Hogy fogadjak el ily drága ajándékot? Nem ... nem ... nem lehet! Visszaküldöm, még holnap, jókor reggel, a házmestertől, levelet is írok, illemre tanítom. De hátha visszaküldi s azt mondja, hogy ő nem küldötte, hogy tévedek, atyámnak sok tanítványa van, valaki más küldhette, neki eszébe sem jutott. Erre nem gondoltam ...

Elkedvetlenedve kelt föl helyéről. Nagyon rosszul esett neki az a gondolat, hogy Béla nem fog lábához borulva bocsánatért esedezni, sőt talán megbosszulja magát s kigúnyolja az ő begyeskedését. Már most mit csináljon az ékszerrel? Így is, úgy is baj. Méregbe jött s oly heves kézmozdulattal nyúlt az ékszerhez, mintha ki akarná dobni az ablakon. De megsajnálta, s nem ok nélkül, mert valóban Béla nem rossz ízlésű ember, oly ékszert választott, mely éppen illik neki, finomat és egyszerűt, nem feltűnőt, de olyat, mely emelni fogja bájait. Nézegette, vizsgálgatta egyenként s nem tudott betelni nézésökkel. Különösen tetszett neki az a szép zöld smaragd, mely hol kisebb, hol nagyobb alakban oly kedvessé és drágává tett minden darabot. Sohasem látott ily közelről smaragdot, sohasem volt kezében ennyi kincs, soha életében nem volt módja így fölékítni magát.

— Igazán keményen itéltem meg szegény Bélát — suttogta, játszva hol a karpereccel, hol a nyaklánccal. Neki nincs semmi rossz szándéka. Ő csak egy kis örömet akart okozni nekem. Tudja, hogy bálba készü-

lök, a jogászbálba, hiszen ő küldötte a meghívó jegyet, ő negyedéves jogász, elnöke a bálrendező bizottságnak, ő mindenütt első. Szeretné, ha nemcsak csinosan felöltözve, hanem valóságos díszben jelennék meg, hogy minél szebb legyek, hogy büszke lehessen rám, hogy bámuljanak az emberek, midőn táncolni látnak vele.

Tudja azt is, hogy szegények vagyunk. Ajándékot nyiltan nem adhatott, nem akart megsérteni, ő finom ember, gondolta, hogy ha így titkon küldi, mint atyámnak régi barátja, nem érezhetem magam sértve, senki sem tudja meg. Valóban magam sem sejthettem volna, ha szolgája történetből nem dadog. De miért küldi szolgájától? Maga szegény csak nem hozhatta, idegenre pedig nem bízhatni ennyi kincset ... De mi ez? — kiáltott hirtelen a gyertyához emelve a karperecet — ide valami van írva, talán a nevem. Nem az ... «Aime celui qui t'aime, et sois heureuse en lui» ... Szép, nagyon szép. Ezt abból a könyvből írta ki, melyből a minap egy verset olvasott föl nekem. Mily lelkesen olvasta, hogy kiemelte e sort! Mintha most is hallanám, látnám, s hajának rózsaillata lengene körül. Oh édes Bélám, te soha sem céloztál szerelmedre, csak most vallod be, s mi gyöngéden. S én mégis vádollak. Bocsáss meg! Íme karomra húzom karperecedet. Mi jól áll ... Hát e fülbevalókat miért ne próbálnám föl? Ah beh fölséges, mi szép leszek a jogászbálban!

E végszavakat már tükre előtt mondta, a fényes, tiszta, nagy tükör előtt, mely gyönge világítás mellett is teljes szépségében sugározta vissza alakját. Megkönnyebbülve, szabadulva az önvádtól, egészen átadta magát a szerelem, hiúság és kiváncsiság felindulásának. Nem gondolt semmi egyébre, csak arra, hogy szép, hogy Béla szereti, s csak azzal törődött: vajjon nem volna-e jó báli ruhában próbálni fel az ékszereket. Legalább azt sejtettem minden mozdulatából. A fiókból fésűt és kefét, a szekrényből ruhát vett elő. Újonnan fésülte magát, egészen másképp rendezte fürteit s egyszerre csak szebb, ünnepélyesb,

úribb alakot váltott, inkább kiemelkedtek halántékának körvonalai s fehér, kerek nyakának szépsége. A báli s otthoni ruha közt csakugyan nagy különbség van. Alig lehetett Charlotte-ra ismerni ebben a szép virágkoszorús fehér ruhában, mely most van először rajta. Erre már illik az ékszer! Bátran letekinthet karjára, oly fehér, gömbölyű s oly szépen simul reá a smaragdos arany karperec ; bátran hajlonghat, a nyaklánc sárgazöldes fénye most élénkíti, majd enyhíti nyaka és válla szikrázó fehérségét s valami tündéri bájt kölcsönöz körvonalainak ; azok a fülbevalók mi kedvesen rezgenek, mint harmatcsöppes zöld levélkék, mintha édes titkokat susognának neki s a melltű alatt mi örömben dobog a szív, mintha az a melltű nem is volna egyéb, mint egy szívből nőtt virág.

Bohó ábrándjából és öröméből a folyosón hallszó léptek verték föl. Azt hitte, atyja ; hirtelen lecsatolta a karperecet, a nyakláncot is le akarta vetni. De abbanhagyta, a léptek elhangzottak. Nem atyja volt, hanem valamelyik lakó.

— S ha atyám így találna is? . . . Azt mondanám, ruhámat próbálom, az ékszert cserébe kaptam az aranyművestől anyám ékszereiért, persze pótolnom kellett sokkal, de gazdálkodtam, egy év alatt sokat meg lehet takarítani a konyhapénzből, meg sok másból. Atyám elhinné, de hazudnék. Ártatlan hazugság. Nem hazudtam-e még máskor is neki, mikor levertem egyik legkedvesebb képét s azt mondottam, hogy magától esett le ; mikor a minap nagyon fájt a fejem, nem mondtam-e, hogy nincs semmi bajom, ne hívjon orvost ; s nem hazudott neki édesanyám is halálos ágyán, mikor azt mondotta, hogy jobban van, pedig szegény már haldoklott? Az ilyen hazugság szabad. Így megnyugtatva magát, újra fölcsatolta a karperecet, újra a tükörbe nézett és mosolygott a tükörnek, arcának, mosolyának, boldogságának. Teljesen meg volt elégedve magával s kétszer-háromszor ismételve, suttogva : Aime celui qui t'aime, et sois heureuse en lui.

— Bizony senki sem lesz nálamnál szebb a jogász-

bálban. Hogy fogok illeni Bélához! Annát, azt a büszke leányt itt a szomszédban, enni fogja majd a méreg. Elbúhatik silány ékszereivel; mindig fitogtatja, magára rakja, még ha csak a Városligetbe megy is, pedig az ékszer csak bálra, estélyre, nagy társaságba való. Mit tudja ő, csak fűszerárus leány, csak commis-k udvarolnak neki. Nem is tudom, vajjon meghívják-e a jogászbálba. De ha nem jőne is el, lesz ott nekem elég ismerősöm, asszony, leány, férfi. Bámulni fogják, hogy amidőn belépek, Béla elémbe jő, üdvözöl, táncra kér. Nem is tudom, táncolok-e mással! Bámulni, irigyelni fognak, szent igaz, de rágalmazni is. Nem illik, hogy oly szegény lánynak báró úrfi udvaroljon, azt az ékszert is bizonyosan ő adta neki ajándékba, s így tovább. Jaj a gonosz nyelvűek!... De van benne valami igaz, van... van... Oh ha szegény jogász volna, mint más, de azért éppen oly szép, csinos, úri, mint most. Oh ha jövendőben, mikor végez, nem jószágait venné át, hanem valami hivatalba lépne, oly hivatalba, melyből tisztességes úri módon meg lehet élni. Akkor nem rágalmaznának, tudnák, hogy nőül vesz. Nem a bárót szeretem benne, nem akarok báróné lenni. De vajjon lehetnék-e?...

Eltűnt arcáról a mosoly, elfordult tükrétől, a karszékbe vetette magát. Bosszankodva, szenvedve gondolt arra, mi Bélának alkalmasint nem jutott eszébe, pedig negyedéves jogász, hallgatott polgári és egyházi jogot, filozofiát, morált. De kinek jut eszébe ilyesmi, mikor egy szép női arcra tekint? Mi szükség az észre, midőn a szív lángol? Melyik költő dicsőítette valaha az észt, mikor a szív vágyairól énekelt, s egy huszonkét éves úrfitól lehet-e rossz néven venni, hogy beleszeret mestere leányába és szerelmén kívül nem gondol egyébre? Jó ízlését senki sem tagadhatja, legkevésbbé az atya. Becsületében senki sem kételkedhetik, az egyetemen legjobban vív és lő, már kétszer volt párbaja. Semmi rossz szándéka nincs, legalább ő úgy hiszi, s ha nem állhat ellen szenvedélyének, melyet nem tanult korlátozni, az vessen

követ reá, ki sohasem tévedett. S ha baj történnék is, nincs-e ott okos és jó anyja, ki tanácsoljon neki, elfordítsa fejéről a vészt, nincs-e nemes szíve, sok pénze, mellyel még azt is kárpótolhatni, ami kárpótolhatlan. És Charlotte miért legyen okosabb nála? Ő sohasem hallgatott juris és philosophiae professzorokat, ő csak szeretni tanult. Mikor nem volt ez szabad? — Nincs törvénykönyv, mely eltiltaná.

E nyomorúságos gondolatok nekem jutottak eszembe és nem Charlotte-nak. Ő nem volt tréfás kedvében, sőt nagyon is gondolkozott, oly komolyan, hogy csak egypárszor pillantott föl a karszékével szemben levő tükörbe. De mi haszna a gondolkozásnak, ha csak arra használjuk, hogy tulajdonkép ne gondolkozzunk? Mi szükség az észre, ha mint egy béres zsurnaliszta, csak a szív tévedéseit igazolja? S miért az önvád szigora, ha oly könnyen megengesztelhetni, mint egy haragos gyermeket?

— Miért ne lehetnék bárónė — mondá először halkan, aztán mind hangosabban. — Miért ne? Nem tudok-e jobban franciáúl, mint akármelyik báróné? Nem szeret-e Béla, s mi lehetetlen a szerelemnek? Csoda volna-e? Két-három esetet tudok egypár év alatt ; miért ne lehetne az enyém a negyedik? Az igaz, itt Pesten nem kelhetünk össze. Béla anyja, az a dölyfös asszony, megakadályozná, atyámat felingerlenék, az egész világot fellármáznák. Mindennek titokban kell történni. Szó sincs róla, hogy Pesten tarthassuk esküvőnket, pedig kár. Mi szép volna együtt a sok kocsi a templom előtt, a sok nép a templomban. Hogy várnának, néznének bennünket, érkezünk-e már, díszmagyar ruhába öltözve. De mit tehet az ember róla? Majd külföldön fogunk összekelni. Az esti gyorsvonaton elutazunk, senki sem fogja tudni az egész városban, még atyám sem; másnap Bécsben vagyunk, nemsokára Párisban. Bécsből írok atyámnak, megnyugtatom. Az a dölyfös báróné dúlni-fúlni fog haragjában. Mit bánom... Nem hiszem, hogy Béla is szeresse, könnyen elbánik vele . . . Nem fogunk együtt lakni, a világért meg

nem engedném. Jó, hogy Bélának nincs atyja, attól, megvallom, félnék ... Egy év vagy legfeljebb másfél év mulva! ... hosszú idő ... Ej! a napok röpülnek, ha boldogok vagyunk.

Mintegy kifáradva hajtotta fejét a karszék oldalára. Álmodozott ébren, elmélkedett álmában. Folyvást a tükrön csüngött szeme, nem magában gyönyörködött többé, máshol jártak gondolatjai, de jól esett szemének a smaragd és arany fénye a gyertya és tükör fényébe olvadva. Mennyi fény ragyog körüle, de semmi sem oly fényes, mint lelkében a jövendő. Nem ügyelt semmire, csak gondolatjaival foglalkozott. Nem hallotta, hogy a falióra már tizenegyet ütött, nem aggódott, hogy atyja oly hosszasan késik, még azt sem vette észre, hogy a gyertyából már alig ég egy darabocska. Be-behúnyta szemét, elszúnnyadt, de folyvást álmodozott, ha felpillantott is. Mit érdekelte őt e két forintos órácska, e három krajcáros gyertya, sőt mindennél drágább öreg atyja is, mikor ő Párisban van, az oltár előtt örök hűséget esküszik Bélának; mikor az olasz operában szemcsövezi a császári udvart, a Champs Élysées-n kocsizik s a Trois-Frères Provenceaux-nál ebédel; midőn az ostende-i fürdőn van. Svájcban utazik s mindenki így szólítja meg: madame la baronne.

Gonosz álom, miért csábítod te is? Hiszen eléggé csábítja tükre, ékszere s a csinos báró úrfi, ki oly kedvesen köti nyakkendőjét, ki leülve is kezében tartja kalapját s nem csapja mindjárt az asztalra. Inkább mutatnál neki iszonyú képeket, a nyomor, gyalázat s kétségbeesés képeit, öreg atyját tépett hajával, könnyeit törűlve, őt magát halványon, elhagyatva s átkozva azt a fiatal piperkőcöt, ki egyszer azt képzelte volt, hogy beléje szerelmes. Sokért nem adnám, ha élne az öreg franciáné, ha most betoppanva letépné róla az ékszereket, ha összeszidná, ahogy csak tudja, pedig jól értett hozzá, sőt még azt sem bánnám, — bocsássa meg az Isten barbárságomat — ha felkapná azt a lineát ... Tudom meg-

tenné, — keze éppen oly gyorsan járt, mint nyelve — s talán elég sem volna. Hadd sirnál most szégyenedben s ne később, hadd haragudnál durva anyádra aki szeret, s ne kellene megátkoznod finom kedvesedet, aki megcsal. Ne álmodozzál, ébredj Charlotte! Féltelek, nagyon féltelek! . . .

V.

A gyertya véglobbot készült vetni, siettem ki a szobából. Az átkozott lépcsőzet természetesen most még sötétebb volt, mint mikor feljöttem. Két lépcsőn szerencsésen lehatoltam. De jó lesz megkeresnem a karfát. Keresni kezdém, de félrelépve elestem, s csaknem eszméletlenül gurúltam a felső lépcsőzet aljáig.

Nem tudtam fölkelni, mindössze is csak annyi erőm volt, hogy kezemmel a fejemen kapott ütést megtapogathattam. Vér-e vagy izzadság? Talán mind a kettő. Pokoli sötét volt, de pillanatokra mégis úgy tetszett, mintha egy kis fény világítaná meg a falat, az utcai lámpa fénye, mintha szobámban feküinném s a kandalló fölötti tükör egy darabocska tört fényét látnám. Némi utcai zajt is hallék. Segítségért kiáltottam. Újra pokoli sötét és mély csend lőn, csak koronként hangzott fel a távolból: «Allons enfants de la patrie!» Párisban vagyok-e újra, az utcáról hangzik-e a dal valami későn hazatérő francia ifjú ajkáról, vagy az én öreg franciám jő felfelé a lépcsőzeten kedves dalát dúdolva? Nem tudtam elhatározni, mert éles fájdalom nyilalott át agyamon, fejem kábulva hanyatlott hátra s egészen elvesztém eszméletemet.

Midőn ájulásomból vagy kimerültségem szúnyadásából magamhoz tértem, fényes nappal volt. Se szobámban nem voltam, se a lépcsőzet alján, hanem egy csinosan bebútorozott szobában, kényelmes pamlagon feküve. Tükröt is láttam, de nem az enyémet, nem is szemben, hanem oldalvást, egy nagy álló tükröt, az ének töredék helyett pedig toll

percegett, a könyvekkel elhalmozott íróasztalnál egy nő írt, hol az asztal fölötti kisded tükörbe tekintve, hol a félig beírt papirra; suttogott, mormolt, kiáltott, majd elnémult s amolyan átszellemültféle arccal fordult újra tükréhez, mintha ott keresné, mit le akart írni.

Ez Árpádina, a híres írónő, az újabb magyar lyra múzsája, amint elnevezte őt egyik divatlapunk, mit annyival inkább elhihetni, mert e lap, saját szavai szerint, a legjobb íróktól közöl műveket s a közönség osztatlan tetszésével dicsekszik. Tehát Árpádina itt lakik a József- s nem a Lipótvárosban? Tehát ő könyörült rajtam, ő hozatott fel a lépcsőzet aljáról, vett ápoló gondjai alá, szóval neki köszönhetem, hogy újra élek s jól érzem magamat? Nem, ez hihetetlen! Az igaz, nagyon érzékeny szívű aszszony, legalább verseiben annyi az érzés, amennyi hatnak is elég volna, de engem mégis bajosan szánna meg. Kiestem kegyéből; egyszer azt találtam volt mondani róla egyik barátnőjének, úgy titkon, egymás közt szólva, hogy bizony nem bánnám, ha Árpádina még kétszer rosszabb verseket írna is, csak tartaná egy kissé jobb rendben házát. Persze a jó barátnő besúgta neki. Megsértettem benne az író és nő hiúságát, e két hiúság pedig a legsebezhetőbb s legbosszúállóbb e földön. Éppen azért nem hiszem, hogy Árpádina hozatott volna föl szobájába. Ha valaki csakugyan jót tett velem, ha nem látatlan kéznek köszönöm e kényelmes pamlagot, akkor bizonyosan a férje szánt meg. Én is sokszor megszántam e derék becsületes embert, aki legjobb gazda volt megyéjében, mindent jól megfontolva cselekedett és csak akkor volt életében meggondolatlan, midőn Árpádinát nőül vette.

Valóban nem illettek össze. Árpádina, mihelyt férjhez ment, azon kezdette a dolgot, hogy férjéből híres embert akart faragni. Tüzelte, hogy tartson a megyegyűléseken beszédeket, választassa meg magát képviselőnek, írjon vezércikkeket. A férjnek semmi kedve sem volt ilyesmire, azt mondotta:

éljen minden ember a maga módja és tehetsége szerint ; a nélkül is tudja teljesíteni polgári kötelességét. Árpádina szerencsétlen volt. Panaszkodott, hogy férje nem érti, ő áldozat, s ily szellemtelen emberrel bajos kihúzni az életet. Szeretett volna híres ember neje lenni, s minthogy ez sehogysem sikerült, ő maga lett híres nő. Először a társadalmi téren lépett fel, minden rossz könyvre előfizetőt gyüjtött a vidéken, miért a divatlapok nagy honleánynak kiáltották ki ; a közel eső kis városban műkedvelői előadást rendezett, mindig maga játszta a főszerepet, s igen lelkes levél kiséretében küldötte föl Pestre a tiszta jövedelmet valamelyik lap szerkesztőjéhez ; jótékonycélú egyletet alakított, mely ugyan kevés jót tett, de a felhivás reá nagyon szépen volt írva, még Pesten is oly hatást tett, hogy Árpádina elhatározta az írói pályára lépést. Először egypár verset küldött föl, a szerkesztő megcsillagozta, megdicsérte, égig magasztalta. Nemsokára három-négy felhivást kapott más szerkesztőktől is. Majd minden lapban lehetett olvasni nevét, éppen azért minden lap dicsérte s így híres költő lett. Ez oknál fogva nem maradhatott falun, a fővárosba kellett mennie, hogy élvezze dicsőségét, megismerkedjék a szép szellemekkel s új lelkesülést merítsen a nagyobbszerű élet mozgalmaiból. Férje százszor is ellenmondott, de mind hijába. Legalább télre beköltöztek Pestre ; meglátogatták először a nős írókat, a nőtlenek és fiatalabbak eljöttek magok, a szerkesztők, tudniillik a divatlapszerkesztők, egymásnak adták az ajtót, sőt egy öreg költő és kritikus is meglátogatta, ki egy félszázad óta mindig a fiatal irodalommal tart s nincs egyetlen újabb tehetség, akit ne ő szentelt volna fel csókjával vagy ölelésével. Árpádinát is homlokon csókolta szép verseiért és tegezni kezdte. Ennyit nem remélt Árpádina, boldog volt, még aznap este egy szép verset írt az öreg úrhoz, két hét múlva pedig Pesten a legszebb házi sipkát vette meg s vitte el neki, mint saját keze kötötte emléket. Az öreg úr mosolygott, tudta, hogy az

írónők nem igen szoktak kötni és hímezni, de azért még egyszer megölelte és megcsókolta. Árpádina most már valóban fölkent lovagja volt a magyar költészetnek. Írt és olvasott, mintha robotból dolgoznék, sőt mulatságait is valami művészi vagy tudományos mázzal vonta be. Legtöbbször színházba járt, mert maga is meg akarta kisérelni erejét e téren, a bálokat leginkább azért látogatta, hogy tanulja a nagyvilágot s leírhassa műveiben. Nem táncolt, ott állott hidegen, büszkén, George Sand-féle fekete ruhában s mintegy lenézte a férfiakat és nőket, kik elég szellemtelenek örülni az életnek. Egyébiránt ő maga is adott estélyt, két hétben egyszer. Hanem az egészen más volt. Ide nem jöttek piperkőcök, kacér nők, csak tudós, író és művész jelent meg, s egypár írónő. Tánc és vígság helyett volt szavalás, felolvasás, vita, melyek nagyon unalmassá tették az estét. Legalább a férj így gondolkozott, ki jobb szeretett volna otthon vadászni, kevesebbet költeni s a jó szomszédokkal Isten igazában mulatni. Az is rosszul esett neki, hogy Zsuzsika, mióta Árpádina írói nevet vett fel, őt s gyermekeit egészen elhanyagolja s majd mindig oly tintás az ujja, mint valami diáknak. Azonban mindezt nagy nehezen csak eltűrte, hinni kezdte, hogy neje csakugyan nagy szellem, kit ő nem érthet ; néha hízelgett neki az a nagy tisztelet, melyben nejét a divatlapok részesítik, félteni pedig éppen nem féltette, hiszen az volt a baj, hogy Árpádina csupa szellem. Mindamellett négy dolgot sehogysem tudott megemészteni : először azt, hogy Árpádina rövid hajat kezd viselni, mely egész férfivá teszi ; másodszor, hogy rendetlen fölkelése- és lefekvésével egészen megrontja a házi rendet ; harmadszor, hogy sok a könyvárusi és nyomdai számla ; s végre, hogy szeretett felesége költeményeiben mindig szerencsétlennek és boldogtalannak mondja magát, mintha bizony ő rossz férj volna. Ezért sokszor összeszólalkoztak, kivált ez utóbbiért, ami leginkább zokon esett a szegény férjnek és sehogysem tudta megérteni neje magyará-

zatát, hogy tudniillik a költőnek mindig epedni kell valami elérhetlenért, eszményképért, szenvednie akkor is, ha boldog, különben nem írhat. Nem értvén a költészet ez elméletét, azt hitte, hogy éppen azért valami mély igazság; tűrt, nem panaszolt senkinek, de azt hiszem, hogy úgy titkon, mikor nem félt, hogy feleségének valamelyik tudós barátja kiolvashatja arcáról, mégis csak megvallotta magának, hogy egy írónő oly drága kincs, akire oly egyszerű falusi gazda, mint ő, teljesen méltatlan, kár is volt tőle megfosztani más méltóbb embert, de már megvan, nem lehet segíteni a dolgon, mert több a becsület, mint a boldogság.

A szomszéd szobából kihangzó gyermeksírás megzavarta mind az én elmélkedésemet, mind Árpádina írását.

— Miért sír az a gyermek? — kiáltott be boszúsan Árpádina a szomszéd szobába, melynek ajtaját hirtelen felnyitotta.

— Talán egy kis baja van, a gyomra fáj; elmúlik, tegnap is úgy volt, ne búsuljon a nagyságos asszony — felelt a szárazdajka, ölébe kapva a gyermeket.

— Jó, jó, de ne háborgassátok az embert, vigyétek a harmadik szobába, a sok sírástól nem csinálhatok semmit — pirongatódzott Árpádina, aztán becsapta az ajtót, ismét íróasztalához telepedve, fölvette dolgozatát s nagy pátosszal olvasni kezdte:

> Nem tudjátok, mi az anyaérzés:
> Örökös gond, aggodalom, féltés,
> Mégis a legnagyobb gyönyör a világon,
> Gyermekemben mennyországom' látom.

— Valóban ez szép költemény, kivált ez a versszak igazi gyöngy, mondhatom, ilyet még sohasem írtam, ez a legjobb munkám, fölülmultam magamat; ezt nem adom se a *Csillag*nak, se a *Szivárvány*, se a *Hölgyek lapjá*nak, az *Ibolyá*nak adom, szerkesztője leglelkesebben méltányol a szerkesztők közt. Neki adom, megérdemli. A rímek is jók, a caesura is megvan, pedig azt ritkán találom el,

egyébiránt az nem is olyan fontos. A vers lelke a szív, az érzés, a melegség, a gyöngédség ... Ebben mind megvan. Az *Ibolya* szerkesztője, tudom, nem hagyja csillag nélkül, remekműnek fogja nevezni, vasárnapra adja ki, hogy két napig olvashassák.

Kétszer-háromszor felolvasta még e versszakot, aztán a tükörbe nézett s beléveszett tekintete. Talán gyönyörködött lelkesült arcán, vagy pedig új versszakon gondolkozott, nem tudtam elhatározni, de úgy látszott, hogy az íróasztal fölötti tükör fontos szerepet játszik Árpádina költői munkásságában. A költők igen különcök dolgozás közben. Az egyik csak sétálva tud írni, a másik szivar nélkül nem is gondolkozik, a harmadik a feketekávétól veszi lelkesülését, a negyedik tollat rág, az ötödik botot fog kezébe, a hatodik, a karszékben hintázza magát, a hetedik kiabál, mint egy őrült, s így tovább: kiki úgy ír, ahogy szoktatta magát. Árpádina a tükörhöz szokott. Lehet-e ezt rossz néven venni egy nőtől? Bizonyára nem ; s abban, hogy az ember magát lelkesülve, elragadtatva, egészen átszellemülve látja, lehet valami, ami fokozza a lelkesülést.

Elég az hozzá, Árpádina költött és nézte magát a tükörben. Természetes, hogy folyvást nem törhette fejét a rímeken s egy-egy nyugpercben, változatosság kedvéért, megigazította nyakszalagját, kellemes balrendbe hozta fürteit, sőt futólag fogait is megvizsgálta: vajjon nem romlanak-e? Mindezt nem gyanusító szándékból mondom. Árpádina nem volt hiú, mint a többi nő, őt éppen abban állott büszkesége, hogy megvetette a cifra ruhát, a divat változandóságát, s a szellem örök szépségében keresett gyönyört, de mint költőnőnek természetesen öltözékén is föl kellett tüntetnie bizonyos esztétikai irányt. Gondolatot akart kifejezni benne, mit nem találhatni meg a sztereotip divatképeken. A bánatot, a világ megvetését, a női emancipációt, a fentköltséget, a szellemességet igyekezett megérzékíteni magán és oly módon, hogy mindez emelje természetes bájait. Minthogy pedig reggelenként nem sok

időt áldozhatott az öltözködésre, öltözékének legfeljebb csak alaprajzát vázolta le s a költői munkásság idejére hagyta az árnyalást és befejezést, mit szintén oly kevéssé lehet rossz néven venni tőle mint Byrontól, hogy sötét kedélye mellett is nagy gondot fordított nyakkendője rendetlen megkötésére s igen őrizkedett a meghízástól.

— Nagyságos asszonyom, — szólalt meg a belépő inas — a piktor ideizent, hogy várja nagyságodat tizenkettőtől háromig.

— Jól van, mondd meg, hogy elmegyek. Ejnye,— folytatá az inas távozta után — nem is gondoltam, hogy az *Ibolya* annyira siet arcképem kiadásával. A szerkesztőnek igaza van, a feledség örvényébe kell sülyesztenünk azt a tavalyi rossz képet, mely a *Szivárvány*ban jött ki. Oly rossz képet soha életemben nem láttam. Semmi, de semmi kifejezés rajta ; olyan vagyok éppen, mint egy vénülő gouvernante. — Természetes, mert egy rossz fotográfképről rajzolták. Ez újabbnak jól kell sikerülnie . . . De még nem is gondolkoztam róla, hogy mily ruhában és állásban vétessem le magamat.

Most már nem az íróasztal fölötti kisded tükörhöz fordult Árpádina, hanem a nagy állóhoz.

Elébe állott, nézegette magat, némi színpadi állást vett s késztette kezét, arcát szemét, hogy valami gondolatot fejezzenek ki.

— Nem, ebben a francia ruhában nem fogom levétetni magam. A multkor is nagy hiba volt, hogy nem magyarban rajzoltak le. Jól jegyezte meg a *Csillag* szerkesztője, hogy oly honleányt, ki szóval és tettel, dallal és könnyel oly szívéből áldozott nemzetének, nemzeti ruhában óhajtottuk volna látni. Ez nagyon szépen van mondva . . . De melyik magyar ruhámat válasszam? Az egyszerűbbet természetesen, a múzsákhoz nem illik a csillogás, s jól mondja egyik költőtársam, hogy a csalogány kopott fakó ruhát hord. Az a csinos kis dolmányka nyakig begombolva, vékony vörös zsinórra, apró ezüst gombokkal éppen illeni fog nekem. Nem tudom, kal-

pagocskát tegyek-e fejemre? Az némi hősies, némi amazon színezetet adna alakomnak, mi éppen nem árt; fejkötőt semmiesetre sem teszek, az oly prózai, aztán nem is illik a rövid hajhoz. Karomra jó lesz a rabláncos karperec. Arcom búskomoly, szemem fájdalmas mélába merül, mintha sírni akarna, vagy már sírt volna, ajkam körül és homlokomon büszkeség és dac vonulnak el... Nagyon jó lesz! Hazafi fájdalmat fogok kifejezni s a kezemben levő egyik könyv lapjára vagy az asztalon előttem fekvő papirra éppen jól találnak egyik versemnek e sorai:

> Oh Istenem, oh Istenem! miért,
> Hogy a nőszív nem adhat drága vért,
> Csak könnyeket, hazám, szerelmedért?!

Megörült e gondolatnak és sietett azt jobban kidolgozni. Egy kis asztalkát tett a tükörhöz, melléje állott s reá támaszkodva próbálgatta az arc búskomolyságát, a szemek fájdalmas méláját, az alak és a homlok büszkeségét. Nem volt megelégedve magával, széket hozott s ülő helyzetben törekedett nemzeti fájdalomra. Azonban nem hajthatta végre, mert a belépő szobaleány figyelmeztetni merte, hogy a szakácsnő kéri a nagyságos asszonyt, méltóztassék kijőni s kiadni holmit az éléskamrából a mai ebédre.

— Mindig háborgattok! — kiáltá Arnádina felugorva, s mélyen érzett bosszúsággal, minőt csak a jogtalanság szülhet, odadobta az éléskamra kulcsát, aztán föl és alá járt a szobában, mintegy várva, míg a nyomorult világi bajok miatti felindulása lecsendesül és eszméit rendbeszedheti.

— Mégsem lesz jó — folytatá, lehangoltságában némi birálati ösztön ébredvén fel benne. Így a rendőrség lefoglalhatja arcképemet, senkit sem üldöznek annyira, mint engemet. Verseim közül is a legjobbaknak kell fiókom börtönében szenvedni. S ezek a kritikusok még támogatják a hatóságot, beszélnek üres hazafi frázisokról, szememre vetik, hogy nőietlen dolgokat írok, költészetemnek nincs földje, nagy szenvedélyekkel birkózom s dagályba

fakadok ki. Éppen ezen szavakkal. A rosszakaratú, irígy és goromba emberek! Csak az vígasztal, hogy mindezt csak egyetlen lap teszi, egy unalmas, pedáns lap, melynek, szerencsére, nincsenek előfizetői. Ah, mily tövises az írói pálya, mennyi mindennek ki van téve egy szegény nő! De vajjon George Sandot nem támadták-e meg? Bátorság Árpádina, talpad alá szeged e vipera-fajzatot.

Erős, szilárd léptekkel folytatta szobai sétáját, mintha mind kritikus fejeket tapodna. Éppen íróasztala mellett ment el s reá esett szeme az imént bevégzett költeményre.

— Vajjon ez a szép versszak nem jobban illenék-e arcképemnez? Persze, akkor egészen mást kellene kifejezni alakomnak: az anyai érzést. Kert lehetne a kép háttere, őszi lombok, hervadó virágok, melyek mintegy jelképeznék letarolt belvilágomat. Hiszen ki nem látja rajtam, hogy nem vagyok boldog? Becsülöm férjemet, hű vagyok hozzá, de szerethetek-e olyan embert, ki engem nem képes felfogni? Ki tehet erőszakot a szíven? Ki oly elvetemedett, hogy a nőt szerelemre kényszerítse? S valóban nem szeretném, ha a világ azt hinné, hogy boldog vagyok, hogy magasröptű szellememet kielégítheti e prózai ember. Igen, körülem sárguló lombok, hervadó virágok, arcomon bánatos rezignáció, de amelyet valamennyire földerít az anyai érzés. Angyalias mosollyal tekintenék le gyermemekemre ,ki lábamnál játszik, kezemben könyv s benne e versszak: «Nem tudjátok, mi az anyaérzés!» Ez ellen még a kritikusok sem szólhatnak, nem mondhatják, hogy nőietlen, a rendőrség sem foglalhatja le. Éppen jó lesz.

Ment a nagy tükörhöz s elpróbálta az anyai érzést, de reám nézve kevés hatással, alkalmasint azért, mert a háttérben se sárguló lombokat, se hervadó virágokat nem láttam s a kis gyermek sem játszott a fűben.

Maga a költőnő is elégedetlen volt kompoziciójával s lehangolva fordult el tükrétől.

— Ez sem jó, — kiáltá ingerülten — sem kő-,

sem acélmetszeten nem fejezhetni ki jól a sárguló lombot, a hervadó virágokat, e mellett kis fiamnak is éppen oly prózai arca van, mint atyjának. Ez megrontaná a hatást. Aztán igen családias, nem közönség elébe való. Csak a kritikusoknak tetszenék, azt hiszem, egyik sem venné észre benne azt a hibát, amely nekem eszembe jutott. Mind igaz, de hát ugyan hogy rajzoltassam le magamat? Nemsokára mennem kell. Hogy nem gondolkoztam róla elébb? Újra el fogják rontani képemet. Szörnyűség!

A nagy tükörtől íróasztalához sietett, vagy jobban mondva a kis tükörhöz, azonban most az egyszer csakugyan nem kis tükréből akart meríteni lelkesülést. Néhány albumot hányt föl s egy záros kis könyvben tisztába írt verseit lapozgatta, szóval kereste az asztalon arcképe eszméjét.

— Megvan! Ez éppen jó lesz. Fölséges vers, mély értelmű és magas szárnyalású:

> Oh nem ért meg ez a világ,
> Meg nem érthet engemet!
> Megvetettem ami földi,
> Szállok a felhők felett.
> Az eszmények mennyországa
> Szenvedő lelkem világa.

Ez a vers igazán kifejez mindent, költészetem, életem, arcom egész szellemét. Mily jól fog ehhez illeni a bánatos arc, ég felé emelt szemekkel, amint egy tört oszlophoz dülök, kezemben könyv s a könyvben e vers. Ez még a legjobb gondolat. Így fogom lerajzoltatni magam.

S ezzel szaladt, mintha csakugyan felhők felett szállana, hogy a kis tükörnél született gondolatját a nagy tükörben megtestesítse, de nem végezhette be, mert újra belépett a szobaleány s jelentette, hogy itt a varrónő, hazahozta a gyermekek ruháját, itt van a mosónő is és ki kell fizetni.

— Mégis csak szemtelenség, nem hagytok az embernek egy percnyi nyugtot sem — csattant föl Árpádina éppen nem eszményi arccal és hangon —

itt ez a tízforintos, fizesd ki mindkettőt. Takarodjál! Ah! — folytatta a szobalány távozta után — csodálkozom, hogy a sok házi gond, törődés és háborgatás közt ki nem aludt bennem a költészet égi szikrája. Újra a nagy tükörhöz sietett és ismét hozzáfogott az eszmény után sovárgó szenvedő lélek megteremtéséhez, de megint nem végezhette be, mert a szobaleány újra bejött és kérte tőle a mosócédulát. Árpádina oly ideges lett, hogy ha a szobalyány mellette van, aligha meg nem legyinti eszményi kezecskéjével. De a szobaleány, úgy látszik, eddigi tapasztalásán okulva, ily magasztos percekben nem igen mert közeledni úrnőjéhez s csak az ajtóban maradt. Azért Árpádinának nem volt egyebet mit tenni, mint dühvel rohanni a nagy tükörtől a kis tükörhöz, az íróasztalon keresni s meg nem találni a mosócédulát.

— Talán abban a záros könyvben lesz, nagyságos asszonyom — jegyzé meg a mind beljebb lépő szobaleány.

— Ostoba! Én ott éppen afféle haszontalanságot tartok. Takarodjál, vegyétek számba a fehérneműt, ahogy lehet. Nektek tudni kellene, mennyit vitt el a mosónő. Ez a ti dolgotok, mindennel csak engem akartok terhelni.

Végre eltávozott a szobaleány, végre megteremtette Árpádina az *Ibolya* közönsége számára arcképét. Az asztalka tört szoborként szerepelt, a könyv ott volt kezében in natura, éppen az idézett helyre nyitva, s a kékre festett szoba boltozata elég illuzióval helyettesítette az eget. Mindamellett Árpádina mégsem volt megelégedve, nem annyira a gondolattal, mint a kidolgozással. Közelebb hajlott a tükörhöz s egész kritikusi szemmel vizsgálgatta hol arcát, hol termetét.

— Nem tudom, hogy és mikor, de meghíztam, arcom sokkal teltebb, mintsem illjék e költeményhez: elég karcsú sem vagyok; mindez pedig nagyon megrontja az illuziót. Emlékszem, egy igen gyöngéd költő iránt kialudt minden rokonszenvem, midőn

láttam arcképén, hogy oly vastag, mint egy mészáros. Ah így teljességgel nem lehet lerajzoltatnom magam! Aztán ehhez a gondolathoz egy egészen más ruhát kell kigondolnom, eszményi jelentőségűt, némi magyaros színezettel. Azzal nem lehet oly hamar elkészülni. Szó sincs róla, hogy a jövő hónapban kijöhessen arcképem. De az *Ibolya* újévi első száma mellett akarja szétküldeni. Már életrajzom kész, a minap maga a szerkesztő olvasta föl nekem. Eh mit bánom! Csúffá csak nem tehetem magam másodszor is. Egy hónap nem sok, addig a ruhát is kigondolom, soványabb és karcsúbb is leszek. Hadd várjon az *Ibolya*, úgy is az egész arckép az én költségemen fog megjelenni. De a szerkesztő előfizetőket vár tőle ; szegény ember, mennyit fut-fárad, a nemzetiség, az irodalom, a művészet, a haza érdekében. Inkább előfizetek száz példányra, de magamat csúffá nem tehetem, hiú nem vagyok, megvetem a kacér asszonyokat, de egy költőnő arcképe csak nem lehet költőietlen ; költészete szellemét kell kifejeznie. Nem, ma a világért sem rajzoltatom le magam . . .

Becsengette az inast, elküldötte a képíróhoz tudtára adni, hogy ma nem fog ülni neki, csak a jövő hónapban, majd megizeni mikor ; aztán az íróasztala előtti karszékre vetette magát hanyagon, elfáradva s elmélázott.

— Jaj, hogy elfáradtam! — sohajtá egy pár pillantást vetve a kis tükörbe — a sok írás, házi gond s ez a sietős arckép! . . . Oh, ha ilyenkor egy enyhe kéz simítaná meg forró homlokom, s egy gyöngéd hang susogná : «Barátnőm, te szenvedsz!» Hiú vágy. Elkapott levél vagyok, melyet szélvész hajt sivatagokon át, bujdosó csillag, mely társára nem talál, szerencsétlen asszony, kinek szenvedéseiről kell dalolnia, míg szíve meg nem reped. Oh ha föltalálhatnám eszményképemet, egy férfiút, ki szellemi vágyakkal szeret, titkon, szenvedve, önfeláldozón, ki kisér látatlanul, mint védangyalom 's egyetlen fájdalma könnyem, egyetlen boldogsága mosolyom : oh akkor mily örömest tűrném a súlyos házigondokat, zsarnok

férjemet, költői pályám keserűségeit, mily boldog volnék, tudnám, hogy dobog egy szív, mely engem megért!

Ah nem ért meg ez a világ,
Meg nem érthet engemet.

Még sokáig beszélt boldogtalanságáról, melyhez nincs fogható, a társadalom zsarnokságáról, mely megigázta a nőt, a férfiak nyomorúltságáról, kik nem tudnak szeretni, a tömegről, mely tapsaival üldözi, a dicsőség hideg fényéről, mely nem melegíti a szívet s több ezekhez hasonló költői témákról, melyeket, azt hiszem, rímbe is fog szedni. De bizony szóról-szóra nagyon bajos volna elmondanom, mert mint az elfáradt vadász a mormoló patak mellett, lassan-lassan csöndes szúnyadásba merültem.

VI.

Mintegy másfél óráig szúnyadhattam s éppen azért csodálatosnak tetszett előttem, hogy ébredtemkor is tükre előtt állt Árpádina. Mi ez? Talán csak nem ment el az esze, hogy menyasszonynak öltözve rajzoltassa le magát! Ki lehet az, aki öltözteti? Nem szobaleány, nagyon is úri asszony, mintha ismerném hangjáról. Mindkettő háttal lévén felém fordulva, arcát egyiknek sem láthattam, azért fölkelve a pamlagról lábujjhegyen feléjök közeledtem.

Ah ez a tükör nem az íróasztal, hanem az öltözőasztal fölött sugárzik, ez a szoba is egészen más! Többé nem Árpádinánál vagyok. A menyasszony Etelka, aki pedig öltözteti, anyja, a híres orvosné, ki leányát bároknak, grófoknak, hercegeknek szánta. Beh kár, hogy a derék orvos-tudor még akkor meghalt, midőn Etelka alig volt tizenkét éves; beh kár, hogy annyi vagyont hagyott hátra, amennyiből Pesten öt-hat évig valóságos nagyúri életet lehet élni; beh kár, hogy mint híres orvosnak annyi úri ismeretsége volt, hogy az orvosné azt hitte, féligmeddig ő is az arisztokráciához tartozik. Férje halála

után mindent elkövetett, hogy egészen is odatartozzék. Nagy házat tartott, bőven költött, utánozta az arisztokráciát. Leányát úgy neveltette, hogy beilljék akár hercegnőnek is. S valóban Etelka, ha születésére nem is, de öltözékére, míveltségére, szokásaira, szépségére, modorára nézve egész hercegi nő volt. Hogy többet ne említsek, oly szépen és jól lovagolt, ahogy polgári hölgy még soha Magyarországon. A fiatal urak belebolondultak. Hogy is ne? Egy szép hölgy és egy szép ló, a fiatal urak e két eszménye, egészen egyesültek Etelkában, midőn a Városligetben tüzes paripája hátán tovalebegett a fasorok közt. Járt is a házhoz majd minden fiatal úr, ki a jó társaságban némi szerepet játszott. A bálokban, lóversenyen, színházban mindenütt megkülönböztették Etelkát. A nők irígykedtek, a férfiak bosszankodtak, az orvos régi barátjai pedig éppen szemrehányást tettek az anyának. Szóval a város majd minden körében csak ez újdonsült grófnőkről folyt a pletyka. Az orvosné keveset hajtott reá, boldog volt s boldogsága teljességéből csak az hiányzott, hogy őket a nagyúri estélyekbe és bálokba is meghívják. Fájdalom, ez nem történt meg. Egész nagyszerű pályájok alatt nem vihették többre, mint hogy egy öreg gróf, kinek az orvos megmentette volt életét, hálából mindig szívesen látta őket kisebb, úgyszólva csak az atyafiság tagjaiból álló estélyein s egy párszor jószágaira is meghítta látogatóba. De azért az orvosné nem hagyott föl a reménnyel, idővel többre vehetni szerencséjét, azt pedig szentül hitte, hogy valamelyik ifjú báró, gróf, vagy főnemes, kik házukhoz járnak s már onnan kitoltak mindennemű canaille-t, el fogja venni leányát; éppen azért kiváncsi voltam: betölt-e vágyok s Etelka bárónak, grófnak vagy éppen hercegnek menyasszonya-e? A gazdag ruházat arra mutatott, de a kedvetlen arc mást sejtetett.

— Miért vagy oly kedvetlen, édes lyányom, hiszen az elébb még elég jó kedved volt? — kérdé az anya, mintegy gondolatomat tolmácsolva, aztán föltette rá az utolsó darab ékszert is.

— Oh anyám, még talán visszaküldhetnők a gyűrűt — sóhajtá Etelka önkénytelenül, mintegy bánva, hogy szól, mintha maga sem hinné lehetőségét annak, amit mondott.

— Ugyan, édes lyányom mit gondolsz?

— Nem tudom, de minél inkább közeledik a perc, annál jobban gyűlölöm Izidort, s az a gondolat, hogy egypár óra mulva neje leszek, beteggé tesz, megöl.

— Hiszen tudod, magam sem kedvelem — mondá az anya szintén elkedvetlenedve — nincs születése, csak kocsigyártó fia, az igaz, hogy most igen gazdag bankár, de mégsem úri ember, nem is ifjú, aztán nagyon unalmas, atyafisága pedig éppen kiállhatatlan. Senki sem sajnál úgy, édes lyányom, mint én, jobban is gyűlölöm őt náladnál. Istenem, ha meggondolom, hogy te, aki olyan szép, úri, királyi vagy, egy bankár neje léssz — jaj elfut a méreg és szeretném letörni Izidor karját, mellyel az oltárhoz vezet; de mit csináljak, édes lyányom, ha lelkemet teszem is ki, ha megölöm is magamat, mit csináljak? Egy pár hét alatt csőd alá jutunk, nem lesz semmink. Isten látja lelkemet, magamra nem költöttem semmit, rád költöttem, édes lyányom, apád egész vagyonát, hogy szerencsés, boldog lehess. Tehetek-e róla, hogy azok a gyáva mágnások, kik halálosan szerelmesek beléd, apjok, anyjok, vagy nagybátyjok miatt nem mernek szakítani a családi előítélettel? De nem is foghatom meg, miért ne illenél te hozzájok születésre nézve is? Atyád régi nemes családból való, régibből, mint aminő az övék, hiszen szegény boldogult nagybátyám mondotta volt, hogy Albert báró őse csak ügyvéd volt, csak a Mária Terézia idejében kapott elébb nemességet, azután báróságot, Jenő gróf őse pedig közkatonából lett tábornok és gróf a burkus háború idejében. No bizony van miért büszkélkedni. De mit tehetek róla, édes lyányom, tönkrejutottunk, csak nem mehetünk koldulni. Tudod-e, mit teszen: nem lesz mit ennünk.

Ezzel az anya sírni kezdett s lyányára borúlt. Etelka nem tett ellenvetést, hallgatott s megcsókolta

anyját, mit ez csöndesülésnek, sőt belenyugvásnak vévén, félig felderülve fölemelkedett és szörnyen sajnálkodott, hogy reáborulásával kissé rendetlenségbe hozta leánya öltözékét.

— Mindjárt helyrehozom, így ni ...... most már semmi sem hiányzik, csak a menyasszonyi koszorú, fél óra mulva az is itt lesz. Jaj beh jól fog állani! Nem hiszem, hogy valaha szebb menyasszony lett volna Pesten. Így ni, ne búsulj édes lyányom, légy vidám. Ha jól meggondoljuk, nem is olyan nagy szerencsétlenség egész férjhezmeneteled. A legjobb és legokosabb, amit tehetünk. Izidor gazdag, bizony nem ifjú már, talán nem is él sokáig; szép, fiatal és gazdag özvegy lehetsz, édes lyányom. Aztán, ha nem élhetnél vele, ha el kellene válnotok is, van annak okos módja, majd eligazítom én, csak bízd reám . . . Ejnye be illik neked ez az ékszer! . . . Azt meg kell adni Izidornak, jó ízlése van, magam sem válogathattam volna ki számodra szebb és drágább ékszert. Bútorzata, kocsija mind drága, választékos. Csak magatartásán, beszédén, környezetén vehetni észre. hogy nem úri ember, nem jó társaságban növekedett. Azt szeretem benne, hogy nem kímél semmi költséget, csak hogy kielégíthesse igényeidet. Valóságos jó férj lesz belőle. Ha majd a mágnások látni fogják fényes háztartástokat, hogy fognak bosszankodni; bizony némelyiknek felényi jövedelme sincs, mint Izidornak. Hanem, édes lyányom, most már mennem kell, nagyon sok dolgom van, sohasem volt annyi. Mindjárt jőnek a vendégek. Menyasszonyi koszorúdat tüstént behozom, mihelyt megérkezik. Én teszem föl fejedre, én akarom először látni, mily szép vagy menyasszonynak. Isten veled, édes lyányom! légy vidám.

Etelka most is hallgatott, csak egy pillantást vetett távozó anyja után, de ebben aztán eddig elnyomta felindulása egész erővel tört ki. Volt e pillantásban vád, megvetés és harag, de mindenik fájdalomba veszve. Mintha most érezné először igazán és mélyen, hogy anyja tette szerencsétlenné, mintha fájna, hogy anyját nem becsülheti, vádolnia kell azt az egyetlen

lényt, aki egyedül szerette a világon, ha nem okosan is.

Oly kellemetlen hatott reám e jelenet. Gyermeket szülővel, szülőt gyermekkel, testvért testvérrel, mint ellenfélt látni szemben, gyűlölet, harag vagy megvetés felindulásai közt, már természetlenségénél fogva is föllázasztja érzelmeinket. S mégis Etelka iránt, e kellemetlen benyomások között, ébredt szívemben valami olyas, mit részvétnek nevezhetek. Eddig csak a kiváncsiság részvétével viseltettem iránta, szemcsöveztem a színházban hideg, büszke arcát, bámultam öltözékét, szép termetét, lovaglását, s ha néha valamelyik társaságban hozzám leereszkedni méltóztatott, feleltem oly közönyösen, mintha nem is a főváros egyik leghíresebb szépségével beszélnék. Most szántam, s azt hiszem, hogy velem együtt szánta volna az sok nő is, kik úgy irígyelték sorsát, melyben nem volt semmi irígylésre méltó, kik most is irígylik tőle a gazdag vőlegényt, ki annyira szerencsétlenné teszi. A szerencsétlenségben mindig van valami, ami engesztel, nemcsak azért, mert a szenvedés mindig rokonszenvet kelt, még ha megérdemelt is, hanem mert a szenvedőben majd mindig fölkelt egy-egy szúnyadó nemesb érzelmet. Etelka talán most volt legjobb egész életében. A csapások alatt meglágyult kemény szíve mélyebben kezdett érezni. Nem tisztelte többé anyját, sőt megvetette s mégis volt benne iránta annyi kegyelet, hogy mindezt ki ne mutassa ; mélyen meg volt sebezve hiúsága, de e fájdalomnál egy sokkal élesebbet érzett, érezte azt, hogy alig van nyomorúbb lény, mint egy nő, ki szerelem nélkül megy férjhez, legfeljebb csak az a férfi nyomorúbb, ki ezt tudja vagy sejti s mégis nőül veszi.

De nemcsak én szántam Etelkát, hanem tükre is ; ez pedig mindig hízelgett hiúságának, táplálta reményeit s most nevetnie kellene szerencsétlenségén, mint ahogy a hízelgők és csábítók szoktak. Azonban a jó tükör éppen nem nevetett, sőt amint úrnője öltöző-asztalánál ülve maradt és elgondolkozott, igyekezett együttérezni vele s minél fájdalmasabban

adni vissza arcát, mint a jó képíró, ki nem csak másol, hanem eszményítve, lelkéből is tesz hozzá valamit. Annyi sajnálattal rajzolta le szép szemét, amely sírni szeretne s melynek ma mégis oly sokat kell mosolyognia, finom és bájos arcát, amely akkor legkétségbeesettebb, midőn legderültebbnek kellene lennie, méltóságos termetét, karcsú derekát, amelyet ma egy gyűlölt férfi fog átölelni, pompás, gazdag ruháját, amely fényes gyászpompaként övedzi halálra sebzett szívét, szóval mindazt, ami rajta bús és szép volt, hogy Etelka ijedten fordult el tőle, a karosszék hátára hajtotta fejét s a földre nézett. De a tükör ott is folyvást rajzolgatta. Most mélábban emelte ki vonásait, kevesebb fájdalommal, de több bánattal s némi alig észrevehető gúnnyal ajka körül. Tudta, hogy úrnője a múltakra emlékszik, s ki ismerte volna ezt jobban nálánál. Hány estélyre, bálra készült előtte, mennyit fecsegett, anyjával néha össze is zördült, hogy melyik ruhát válassza. Akár elő számlálja is legszebb ruháit, hiszen mindeniket ő tanácsolta, hagyta helyben, sőt arra a páratlan lovagló-öltönyre is ő biztatta s vele együtt mosolygott, midőn ebben legbájosb volt minden ruhái közt. S nemcsak öltözéke történetét tudta ő, hanem szívének titkait is; jól emlékezett, hogy midőn Etelka egyszer hazajött a lovaglásból, mily kipirult arccal állott meg előtte, mennyivel hosszabban nézte magát benne, mint máskor s mily boldogan sóhajtotta : Jenő! E nevet most is elsóhajtja, de minő különbség akkor és most! Ó, a tükör, azt legjobban tudja, érzi, éppen azért mélyen elkomorult s egész búskomolyságát elöntötte az újonnan lerajzolt képen.

— Oh Jenő! — kiáltá Etelka, mintha nem bírhatná már némán gondolatjai súlyát — még csak egy órám van hátra, ha te meg nem mentesz, örökre elvesztem. Mindenből azt kelle hinnem, hogy szeretsz. Vártalak sokáig, te késtél, négy hónapja már, hogy nem láttalak. Oh ne vess meg! Lehet, hogy először a grófot szerettem benned, hiú, léha nő voltam, de most szerencsétlen vagyok, lehet, hogy nem vol-

tam érdemes szerelmedre, de Isten a bizonyságom, hogy szeretlek, jobban, mint ahogy te volnál képes. Dobd el címeredet, vagyonodat, jőj magad, ragadj ki innen, ments meg. Mi örömest elfeledném érted és veled a nagy világ minden hiú örömét, mi boldog lennék karjaid között, elfeledve, a tömeg közé vegyülve, az élet ezer apró bajaival küzdve, mint akármelyik utolsó polgárnő. Oh Jenő, csak érted, másért senkiért!

E kitörés megenyhítette s arca szelídebb kifejezést vőn. A jó tükör örvendett rajta, hogy némi méla örömtől áthatottan sugározhatja vissza arcát. Mintha Etelka e sötét órában néhány percre egy idilli jelenetet álmodnék át távol a nagy világ zajától, lemondva mindenről, de boldogan Jenő karjai közt, ki többé nem gróf, hanem egyszerű polgár, ki egész nap családjáért dolgozik s egész lelkéből szereti nejét. S vajon ki tudja, nem vonult-e át lelkén e kép? A halálra itélt nem reméli-e egész végpercig, hogy kegyelmet nyer? S ha egyszer már kétségbeestünk, semmiben sem hiszünk, nem természetes-e, hogy pillanatokra jól esik hinnünk a lehetetlenben?

Azonban ezen ábrándkép hamar szétfoszolhatott, s Jenő polgári alakját hamar háttérbe tolta a deli arisztokrata, legalább Etelka, mintha előtte állana, egész szenvedéllyel szórta ellene vádjait.

— Szégyen, gyalázat! Oh, Jenő, mily lovagiatlan voltál, kitüntettél mindenütt, kisértél lovaglásomban, udvaroltál nekem s örömest tűrted, ha a világ azt beszélte, hogy szeretsz és szeretlek. Mindennapos voltál házunknál, nélkülem nem volt egy jó órád, bókkal, gyöngédséggel halmoztál el s jogos reményeket ébresztettél bennem. Igaz, nem omlottál lábamhoz szerelmedet megvallani, nem igérted, hogy nőül vessz, de minden szónál, ígéretnél többet beszélt arcod, szemed, tetted s a felőlünk való hír, melyet nem igyekeztél még jókori visszavonulásoddal megcáfolni. S neked mindez szórakozás, mulatság volt. Untad magad és szükséged volt valamivel szellemibb felindulásra, mint aminő a lóverseny és vadászat. Mert divatban voltam, szükséged volt szerelmemre,

mint a legutolsó divatszerinti ruhára. Nem becsültél többre, mint gyémántos tűdet; ékszered voltam, oh hisz elég szép voltam ahhoz! Gyalázat! Oh Jenő, te sokkal bűnösebb vagy, mint én. Én csak asszony vagyok, te férfiú, én csak magamat tettem szerencsétlenné s nem mást is, én csak nagyravágyó, hiú, fényűző voltam, de te nyomorúlt vagy. Oh Istenem, ha szeretni tudnám Izidort, ha mondhatnám, hogy megvetlek, Jenő, mert megútáltalak, mert egy becsületes férfiúhoz megyek nőül, kit szeretni tanultam; oh ha mint nőt meglátogatva lábamhoz borulnál, ha a büszke gróf az egyszerű bankárt megtisztelné házibarátságával, hogy elcsábítsa nejét: mily megvető gúnnyal tipornálak össze, hogy kacagnék ostoba arckifejezéseden, amint csodálkozol, hogy aki egykor annyira szerelmes volt beléd, most nem akar szeretőddé válni. Oh Isten! add, hogy szeressem Izidort, engedd élveznem a bosszúnak csak egyetlen pillanatát s vedd el életemet.

A tükör egypár pillanatra megelevenedett Etelka villámló szemétől, kihívó arcától, fölmagasadó termetétől. De mindez nem tartott soká, a tükörnek ismét szomorú arcot, megtört alakot kellett rajzolnia, amint visszahanyatlik székére.

— S én akarnék büszke, boldog lenni, én mernék bosszút állani? — Én? oh Istenem! a legtehetetlenebb, legnyomorúltabb lény a világon, ki hogy a koldulás elől meneküljön, eladja szívét a többet ígérőnek. Akármelyik koldúsasszony megszégyenít, mert az legalább nem rabszolganő, csak szenvedő szerencsétlen, ki más alamizsnájából él ugyan, de nem alázza le magát a hazugság- és képmutatásig. Méltán gyűlöl a világ, méltán vetsz meg Jenő; te ha megcsaltál is, becsületesebb vagy, sohasem adtad el magadat. Ime Etelka szerelmét megvásárolja a bankár, mint a börzepapirt; ime Etelka ma hazudni fog az oltárnál; ime Etelka arra számít, hogy férje már nem ifjú, nemsokára meghal, s így ő hamar gazdag özvegy lehet, aki majd kénye-kedvére fog élni; ime Etelkának nincs annyi lelkiereje és becsü-

letérzése, mint az utolsó konyhaszolgálónak, akit ha nagyon megsért a szakácsnő, odahagyja a házat, világgá bujdosik s nem fél, hogy meghal éhen. De hát én miért féljek az éhhaláltól, nincs-e két kezem, nem tudok-e dolgozni? Inkább varróleány, szolgáló leszek, mint Izidor neje. Úgy ... úgy ... Etelka nem adja el magát, nem fog hazudni az oltárnál, nem lesi férje halálát s megszégyeníti rágalmazóit. Oh Istenem! erősíts meg jó szándékomban, eltűrök mindent, csak ments meg Izidortól. Nem... nem ... sohasem leszek neje. El veletek csalfa ragyogványok, letéplek gyémántos ékszer, — oh e szabad lehelet, mely most keblemet emeli, ez éltető tűz, mely ereimben forr, ez édes megelégedés, mely lelkemen elárad, minden örömnél többet ér, melyet csak valaha nyujtottál nekem hívságos világ!

Az öltöző-asztalra dobta ékszereit s úgy örült a jó tükörrel együtt kiderült arcának. Valóban Etelka most volt legszebb egész életében. Szemében most sem hiányzott a büszkeség, de ez egészen másnemű büszkeség volt, mint amellyel lovaglási és báli diadalairól hajdan haza szokott volt térni. Némi erkölcsi fönség egészen megnemesítette. Vidámságában is a gondatlan, pajzán kifejezést a bánat és öröm vegyületének ama csendes derültsége váltotta fel, melyet csak az erős küzdelem utáni önérző nyugalom kölcsönözhet. Azonban ma se Etelkának, se tükrének nem volt meg az a szerencséje, hogy sokáig örülhessenek egy-egy derültebb felindulásnak. Alig határozta el Etelka, hogy nem lesz Izidor neje, már megijedt e nagy lépés következményeitől. Kétségek kínozták és sivár gondolatokba mélyedve könyökölt öltözőasztalára.

Vajjon miről gondolkozhatott? Arról, miről igen sokan gondolkoznak az életben s rendesen oly sikerrel, mint talán Etelka fog. Ki ne ismert volna közülünk büszke fiatal embert, ki nagy tehetséggel, politikai erős meggyőződéssel lépett a világba, de szerette a fényűzést, élveket, nem tudott lemondani rólok, adósságba merült s midőn tolláért vagy szó-

noklatáért drága bért igértek, nagy felindulások között határozta el, hogy visszautasítja, bármi történjék, oly jól érezte magát, egy szabadságdalt dúdolva feküdt le, mégis aztán egypár nap múlva félve gondolt a nyomorra, és elgondolkozott, mint Etelka. Miért mondjak több példát? Mindnyájan ismerjük a viszonyok kényszerűségét, amelyeket ha egyszer elfogadtuk, ragadtatunk általok, vagy ha ellenök akarunk állani, ki akarjuk vas karjaikból szakítni magunkat, több kell hozzá, mint egy izgatott pillanat felbuzdulása, oly erkölcsi erő, melyet nem egy nap alatt szerezhetni meg s nem egypár olcsó sóhaj és könny árán.

Etelka is talán a varróleányra gondolt, ki néha nálok is dolgozott, ki jó reggeltől késő estig varrt, mégis alig tudott annyit szerezni, hogy vak anyjával együtt eltengődjék és utóljára is a kórházban halt meg. Eszébe juthatott a szolgáló is, akinek oly kevés bére van s akit a kapu között a kocsis, ha lehet, mindig megölel, midőn a kútról vizet hoz, pedig szegény lány eleget szabadkozik, sőt néha nyakon is önti kelletlen udvarlóját. Oh, hogy állhatná ki ezt Etelka! Nem is hiszem, hogy komolyan gondolkozzék róla. Más egyébről gondolkozhatott, hozzá illőbb életmódról, de amint arcáról látszik, nem sok vígasztaló volt gondolataiban. Talán leckét adhatna zongorából, rajzból, francia nyelvből növendék leányoknak, Csak az a baj, hogy egész Pest ismeri őt, mint úrhölgyet. Hogyan léphetné át mint tanítónő a polgárnők küszöbét, akiket eddig lenézett ; hogyan forduljon az arisztokrácia hölgyeihez, akikkel eddig vetélkedett? Nem . . nem . . . Pestet ide kell hagynia és örökre. Talán külföldön szerezhetné meg kenyerét. De hogy vigye oda anyját, aki Pesten kívül nem tudna megélni? S vajon akár itthon, akár külföldön szerezhetne-e annyit, amennyiből ketten tisztességesen megéljenek? Ő még megélne, de anyját fossza meg megszokott kényelmétől? Sok lehetőséget elképzelhetett, de mindenütt a szükség, szegénység, nyomor képei inthettek feléje, hogy lefor-

rázzák lelkesülését, kihűtsék szívét. S mint olyan, ki mindig bőségben élt, kétszeresen iszonyúbbnak gondolta azt, amit nem ismert. Gyönge idegeit szörnyű látományok izgathatták. Látta a terhes munkát, melyhez nem szokott, a megaláztatást, amelyet nem tűrhet, a szennyet, amelytől undorodik. S anyja alakja is ott állhatott, láthatta, amint elájul, mert nem utcai és szegényes szobába költöztek, amint átkozódik, mert nem járhat kocsin, amint éhezik, mert oly ételekhez kell ülnie, melyeket egy rongyos szolgáló főzött.

— Oh! vége . . . vége mindennek, ments meg Izidor a nyomortól, tied vagyok! — kiáltá zokogva s oda borult tükre aljára s keserves könnyekkel áldozott hiúsága oltárán, amely sok ideig csak mosolyainak és diadalainak volt tanúja.

Az ajtó felől léptek hallatszottak. — Etelka hirtelen felugrott, bezárta az ajtót, hogy senki se lephesse meg könnyei közt.

— Édes lyányom! — hangzott kívülről — megérkezett menyasszonyi koszorúd. Izidor is már várakozik reád a szalonban, sok vendégünk van. De miért zártad be? Nyisd ki! Talán rosszúl vagy.

— Nem, csak a ruhámmal történt egy kis baj, le kellett vetnem, mindjárt kész vagyok.

Ezzel felkapta az asztalról ékszereit, magára rakta, egy kis finom kendővel letörölte könnyeit, rendbehozta öltözékét s igyekezett mosolyt hazudni arcára. A szegény jó tükör úgy elijedt úrnőjétől, ilyen mosolyt sohasem látott rajta, s éppen igyekezett szebben visszaadni. S csakugyan egy kis megerőltetés után az ő segítségével sikerült is Etelkának visszakapni régi arcát. Szemében újra büszkeség égett, arca gondatlan vidám lőn, csak az ajkai körüli rángás mutatta, hogy szenved.

— Mosolyogni, nevetni, kacagni fogok, senki sem fog gyönyörködni kínaimon! susogta, bevégezvén terhes szerepének próbáját.

— Édes lyányom, nyisd ki már! Itt van Róza barátnőd, látni kíván.

Etelka kinyitotta az ajtót s anyjával mintegy öt darab Róza lépett be üdvözölni a menyasszonyt. Föltették fejére a koszorút: az anya elmondta, hogy soha sem volt Pesten olyan menyasszony, mint lyánya, mit helyeseltek ugyan a jó barátnők, de arcok oly fintorgatásával, mintha azt akarnák mondani: Wie abgeschmackt! Etelka élénk beszélgetésbe ereszkedett barátnőivel, egy hang, egy mozdulat sem árúlta el szenvedését; egész erejét összeszedte, hogy senki káröröménck ne szolgáltasson táplálékot. Valóban nagy lelkierőt fejtett ki! Oh ha ez erővel csak felényire is tudta volna fékezni nagyravágyását, hiúságát, fényűzését, nem kell vala átkoznia Jenő grófot, készülnie varróleánynak s végre férjhez mennie Izidorhoz.

De ki az az Izidor? Kiváncsi vagyok reá. A távozó nők után kell sietnem a szalonba. Hadd lássam, csakugyan oly vén-e Izidor, oly hamar özvegyasszony lehet-e Etelka?

VII.

Kinyitottam az ajtót és egy más szobába léptem, melyről azt hittem, hogy a szalonba vezet. Benyitottam ide is, s nagy csodálkozásomra már senki sem volt benne. Oly hamar elmentek volna-e templomba? Ily egyszerű volna-e Etelka szalonja? Nem lehet. Ez más szoba. Oh Istenem, hisz jól ismerem e szobát, ez az ő nappali szobája, a Marié, kit kedvesemnek neveznék, ha rá feljogosítva érzeném magamat csak azért, mert szeretem őt, bár tudom, nem viszonozza-e szerelmemet. Mindegy. Itt nem hallja senki, nem tűnhetek föl dicsekvőnek, nem sérthetem meg őt, különben is magamban mindig kedvesemnek neveztem, már akkor is, midőn először láttam s annak fogom, ha többé nem láthatom, ha örökre elvesztem is. Hiszen halottaink is csak névben élnek, mégis magunkéinak nevezzük, s mikor mondott le a száműzött hazájáról, habár az hálátlan is hozzá?

Hadd maradj. hadd nevezzelek kedvesemnek s

bocsásd meg, ha nem tudlak úgy dicsőíteni, amint egy igazi szerelmeshez illik. Oh nem te vagy az asszonyok legdicsőbbike, sokan vannak, kiket náladnál szebbnek, szellemesebbnek, derekabbnak tart a világ. Termeted nem oly sugár, mint a nádszál, nyakad nem a hattyúé, hajad nem ébenfekete s kibontva nem omolhatnék bársonypalástként sarkadig. Arcszíned nem hótetőn piruló hajnal s idomaid és vonásaid sem oly szabályosak, hogy a képírók és szobrászok eszményének beillhetnél. De szép vagy, nekem legszebb a világon. Mély tüzű szemedből annyi érzés és jóság sugárzik, vidám, nemes arcodon annyi derű mosolyog, amennyi egész életemre elég volna vigasz- és áldásnak.

Az öltözködésben nem tűnsz ki. Azt a két selyemruhát, melyeket már évek óta viselsz, nem az első szabó csinálta s annyit alkalmazod az újabb divathoz, hogy már látszani kezd rajtok némi erőltetés, mint a vénülő nőkön, akik erőnek erejével ifjak akarnak lenni. De egyszerű rózsaszín vagy zöldes viselő ruhádban oly csinos, oly kedves vagy, hogy nem tudok betelni nézéseddel s mindig előttem állsz, bárhová megyek. Látlak mindenütt, magányos szobámban, az utcai tömeg között, álmomban, ébren, s mindig fürteid között képzelem azt a kis kék virágot, melyet egy párszor odatűztél, mi annyira megtetszett nekem, hogy hangos dicséretre fakadtam s életemben az első bókot intéztem hozzád.

A szellemességben is sokan felülmúlnak. Oh Magyarországon annyi a szellemes nő, hogy fele is elég volna. Te nem használod Jósika új szavait, nem tanultad meg Jókai regényeiből a fantasztikus érzelmességet, nem halásztad ki Eötvös *Karthausi*jából a gondolat-gyöngyöket. Te nem tudsz politizálni s magadra aggatni vezércikkeink és szónokaink sallangjait. Szegény fejed, kevés szolgálatot tudna tenni a politikai, irodalmi és művészeti pártoknak; oly kevéssé szeretsz vitatkozni, mint valami elmést mondani s annyira nem ragyogtatod elméd, hogy egyetlen szónok, író és művész sem

vadászná tetszésedet. Ugyan mi okosat és szépet tudhatnál te nekik mondani, mikor nem vagy képes jól-rosszúl ismételni, kellemesen összezavarni mindazt, amit ők magokról vagy mások rólok már elmondottak? Hogyan nevezhetne valaki szellemesnek, midőn a leghaszontalanabb regény-, szín- vagy dalműről sem mered kimondani itéletedet, mert félsz, hogy talán nem mondasz helyest? Nincs bátorságod, e nélkül pedig semmire sem mehetni, ez az első lépcső, a többit a gyakorlat adja meg.

Valóban nagyon is hallgatag vagy a zajos társaságok közepett, hol annyi alkalmad volna fényleni, feltárni olvasottságodat, kacérkodni gondolataiddal. Fogadni merném, naplót sem viszesz, nem jegyzed ki a könyvekből a szebb frázisokat, melyeket oly jól lehet alkalmazni levélben és társalgásban egyaránt. Ezért talán némelyek együgyűnek gondolnak, pedig Istenemre, otthon, midőn ketten vagy hárman vagyunk, oly szépen és okosan tudsz beszélni, hogy akár reggelig elhallgassalak. Megvallom gyöngeségemet, örömestebb hallgatlak, mint olvasok sok híres magyar könyvet, sőt némely klasszikust is irodalmunk aranykorából. Mindenesetre jobban és szebben beszélsz magyarul; csevegésed fölér egy tucat szonettet, tréfád egy kötet epigrammát, mosolyod egy egész csoport lírikust.

Ha már ennyiben van, ne is légy szellemes, maradj okos és szeretetre méltónak. Én csak szeretlek s nem akarok büszkélkedni veled a világ előtt. Éppen azért azt sem bánom, hogy nem váltál híres zongorajátszóvá s tartózkodol még a kevésbbé műértők előtt is kimutatni, hogy mit tudsz. Bizonyosan megtapsolna a társaság, megdícsérnének udvariasságból még a művészek is, de szívökben talán unnák magokat, amíg végigküzdöd Beethoven valamelyik nehéz szonátáját.

Játsszál te csak nekem s azt az egyszerű méla dallamot, amely annyira szívemre hatott. Emlékszel-e, most egy éve? Késő este volt, a gyertyák már csaknem leégtek, atyád elszúnyadt karszéké-

ben, én itt ültem, ahol most, te ott játszottál s hangjegy sem volt előtted. Mintha emlékeimből játszottál, szívemből vetted volna a hangot. Mennyi minden eszembe jutott, gyermekségem és ifjúságom napjai, a remények és csalódások hosszú sora, a szerelem emléke, melynek csak kínjait ismertem, s midőn ezek is elviharzottak, egy rideg, sívár közönyt, minden kínnál kínosabbat. Oly boldogtalannak éreztem magam, úgy szerettem volna egy pillanatra boldog lenni, aztán meghalni. Ellágyulva lábadhoz akartam borulni, hogy megköszönjem ezt az enyhítő, régóta első könnyet, mely szemembe tólult, de nem volt hozzá erőm, a helyett ráborultam a szék karjára s elmerülésemben nem vettem észre, hogy már nem játszol, hanem felém tekintesz, s engem is elszúnyadtnak hivén, nevetsz rajta, hogy zongorád mindnyájunkat oly szépen elaltatott. Jó, hogy átyád is fölébredt s tréfára fordult a beszéd. Talán könnyezve vallottam volna meg szerelmemet, mi igen regényes, igen színpadias lesz vala s legfeljebb csak azt nyertem volna vele, hogy többé nem léphetem át küszöbödet s nem lesz helyem a világon, ahol megpihenhessek. Jól teszed, hogy nem tartod magad nagy zongoraművésznőnek. Ily nagy hatást zongorád csak reám tehetett, ki nem sokat értek a zenéhez, de annál mélyebben szeretlek.

Nincs kétség benne, hogy sok nő szebben zongoráz, mint te, sőt sok másban is túltesz rajtad. Nem hiszem, hogy a gazdasszonyoknak eszményképe légy. Alkalmasint nem tudnál nagyobbszerű háztartást kormányozni s fényes estélyeket s bálokat adni, mert nem szereted a zajos társaságot. A cselédekkel sem tudsz pörleni s nem vonsz meg tőlük egyetmást, hogy egyébre inkább teljék. Azt sem vettem észre, hogy sokkal olcsóbban vettnek tudnád hirdetni mindazt, amit éppen oly drágán vettél, mint akárki más. A bőköltéshez sem igen volt módod hozzászokni, pedig a híres gazdasszonyság, akárhogy csűrjük-csavarjuk, sok pénzbe kerül. Például, van-e híres gazdasszony, akinek nincs sok és jó befőttje? S nem

kerül-e ez sokba, ha csak a cukrot számítjuk is? Ki látott híres gazdasszonyt, kinek asztaláról hiányzik, ami jó? S vajjon csak a készítéstől függ-e a valódi jó étel s nem egyszersmind valami olyantól is, mi drága pénzbe kerül? Mennyi mindent kell bevásárolni egy híres gazdasszonynak s annál többet, minél híresebb. S vajjon azt a sok mindent ingyen adják-e? Oh a híres gazdasszonyság sok pénzbe kerül. Te kedvesem, nem fogsz híres gazdasszony lenni. Nem lesz nagy háztartásunk, nem fogunk adni estélyeket, ebédeket, s éppen nem szokhatod meg a bő költést, ha mindjárt vágynál is reá, mert nem lesz miből. Egyébiránt nem baj, ha asztalunkon kevés is lesz a sok jóból ; a vendéglőben sem szoktam összeveszni pincérrel, hogy nem adja elömbe a legjobb ételt. Miért vesznék össze veled? Legfeljebb csak sajnálkozni fogok, hogy nem vagy híres gazdasszony, s a *Nemzet gazdasszonyai* című egyesület bajosan vesz be bizottsági tagjai közé.

De hová tévedtem? Úgy beszélek róla, mintha vőlegénye volnék, csak az esküvőt várnám, sőt mintha már nőül vettem volna s háztartásunkat rendeznők. Hová jut az ember, ha a szavakkal játszik, nemcsak a politikában, hanem a szerelemben is. Megengedtem magamnak, hogy kedvesemnek nevezzem s im már menyasszonyommá, nőmmé változott. Csúnyaság! Hiszen azt sem tudom, vajjon szeret-e, csak annyit tudok, hogy jó indulatú irántam, örömest tűr körében és szeret elbeszélgetni velem. Igaz, midőn elbúcsúztam tőle, oly részvéttől sugárzó tekintetet vetett reám, oly megindulva nyújtotta jobbját! Miért ezt mindjárt szerelemre magyarázni? Hiú, dicsekvő, léha vagyok. Oh suttogó függönyök, csevegő madárka ott a kalitkában, s ti nyíló virágok asztalán, nehogy megsúgjátok neki badar beszédemet, megsértve érezhetné magát, rossz órát okozhatnék neki és sohasem bocsátanám meg magamnak. Legyetek okosabbak, mint én s inkább az ő titkait súgjátok meg nekem. Mondjátok el : nem volt-e beteg, mióta elhagytam, jó kedve

volt-e mindig, emlegetett-e néha? Ha csak egy párszor is mondotta volna: beh kár, hogy nincs itt, mi jól elbeszélgetnénk, szegény, ki tudja, hol jár most; ha elsóhajtva nevemet, mélán tekintett volna a távolba: oh akkor megáldanálak benneteket, azt kivánnám neked jó függöny, sokáig, nagyon sokáig élj s érezd kezének lágy nyomát; neked madárka, hogy mindig kezéből nyerj cukrot, s nektek nyíló virágok, hogy fürtei között hervadjatok el. Kivánhatok-e ennél többet, nagyobb áldást? De akár emlegetett, akár nem, csak hogy itt vagyok, csak hogy e szobába vezetett angyal vagy ördög, nem... nem... angyal, hisz hozzá vezetett, hisz csak azért tárta föl előttem néhány boldogtalan nő titkát, hogy inkább örülhessek jó szívének, ártatlan lelkének, s kétszerte jobban szerethessem. Varázs vagy álom, angyal vagy ördög, bárki légy, csak hogy visszaadtad nekem e szobát, e pamlag előtti karosszéket! Vajha jóságodat még azzal tetéznéd, hogy ide a pamlagra varázsolnád őt magát is, hadd beszélgetnénk el egy órácskát, aztán nem bánom, vigy vissza Párisba, fektess betegágyamra, itass meg velem újra egy rakás keserű orvosságot. Ez óra öröméből erőt fogok meríteni egy egész évre.

Mi ez? Mintha a másik szobából a Mari hangját hallanám. Természetes. Hiszen reggel van, eddig hálószobájában felöltözködött s mindjárt ide fog jönni. Valóban, nemsokára belépett egyszerű zöldes ruhájában, pirosan, derülten, mosolyogva. Hogy örvendettem, hogy nem látott meg s hogy szerettem volna mégis, ha a viszontlátás örömében elsikoltja magát s karjaim közé omlik. Megint elbíztam magamat, azért igazán megérdemeltem, hogy nem ült zongorájához azt a méla dallamot játszani, sem azt a kis kék virágot nem szakította le s tűzte fürtei közé, hanem szörnyűködve a különben éppen nem poros bútorokon, hirtelen törlőrongyot fogott s egész prózailag elkezdett törülgetni. Jó, hogy útjába esett a madárkalitka, legalább egy kissé megpihent madárkájával csevegni; jó, hogy virágait sem mel-

lőzhette, s félbehagyva a törlést, gondosan megöntözte őket. De aztán ismét fölvette azt a csúnya törlőrongyot, letörölte a zongorát, a pamlag és székek karfáját, a tükrös asztalkát s magát a tükröt. A tükör hálából mosolygott reá s oly szépen sugározta vissza alakját, hogy nem könnyen válhatott meg tőle. Letette a törlőrongyot, úgysem volt már mit törülnie, megállott a tükör előtt s nézte magát benne.

— Ez a ruha igazán jól áll — szólalt meg méla enyelgéssel — éppen az a szín, az a szövet, mint a régié. Az új selyemruhámat akartam fölvenni, melyet atyám a minap csináltatott nevem napjára; bizony ideje is volt, mert az a régi eleget szolgált. De mégis ezt vettem föl, abban az új selyemruhámban oly méltóságosan nézek ki, mint egy kompolti kisasszony, sohasem volt oly nehéz selyemruhám, nem tudom, mi jutott eszébe atyámnak, hogy ilyennel lepett meg. Ez sokkal jobban áll nekem, tudom, neki is inkább fogok tetszeni benne. De honnan tudom?... sohasem mondta. Csak úgy gondolom, sejtem, mert ismerem őt ... Alig várom, hogy lássam ... Az este kellett megérkeznie, legalább azt írta egyik barátjának. Ma délelőtt bizonyosan meglátogat, bár jőne ebéd felé, atyám talán itt marasztaná, ebéd után is egypár óráig itt maradna, talán egész estig, elkísérne a szinházba, ma úgyis új darab van, s ő már egy egész év óta nem látott magyar előadást....

Rólam van-e itt szó, vagy másról? Ki az az ő, ki az este megérkezett? Azonban tünődésemet nem fűzhettem odább, mert néhány percnyi szünet után újra megszólalt.

— Így ni, — folytatá, még egy kissé csinosítva magát, mintegy utána pótolva, mit öltöző-asztalánál elfeledett — mindjárt kész vagyok, most már jöhet. Oh, ha még ma délelőtt eljőne! De vajjon eljő-e, emlékszik-e reám, jutottam-e néha eszébe? Ha egy kis emléket hozott volna nekem Párisból, valami semmiséget, mi alig ér egypár fillért, beh híven megőrizném! De mi jogom van mindehhez?...

Mily hiszékeny és önhitt vagyok. Azt hiszem róla, hogy udvarlóm, szerelmes belém, csak azért, mert szíves néha meglátogatni, örömest beszélget velem, egypár könyvet hoz, vagy ajánl olvasni, s mindig köszön még messziről is, midőn alig veszem észre. S mindezt én már szerelemre magyarázom, mintegy követelem, hogy engem látogasson meg először, emléket hozzon nekem Párisból, egész napját nálam töltse. Ez rút, nagyon rút. Ugyan micsoda orcával fogadhatnék el tőle emléket? Jó, hogy nem tudhatja meg, amit gondolok, alkalmasint megvetne, többé nem jőne hozzánk ... De meg nem foghatom, eddig is miért járt ide, olyan okos ember nem jobban elmulathatna-e másutt, mint nálam szegény együgyű leánynál? ... Jól mondom, igazán együgyű vagyok, kivált ma; van egy hónapja, hogy ennyi bohóságot nem gondoltam össze ...

Vajon én volnék-e az a nagyon okos ember? Igaz, hogy én mindig örömest látogattam s beszélgettem vele, könyveket is vittem neki, messziről is köszöntem mindig, s Párisból csakugyan vissza kell térnem valaha. De vajon nem lehet más is ily ember, magamra vegyem-e mindezt? Oh kedvesem, mondd ki nevemet, aztán némúlj el s engedj lábadhoz borúlnom! De ő nem értette meg néma vágyamat, folyvást hallgatott, elkedvetlenedve fordult el a tükörtől s az ablak felé lépett. Virágaihoz érve egy kissé felvidúlt. Ki is ne vidúlna fel azokra a kis virágokra tekintve, melyek a zöld lombok közt fehér pettyes kék szemeikkel oly vidáman mosolyognak, mintha lelkök volna? Gyönyörködve nézte őket, velök mosolygott, aztán leszakított egy párt belőlök, a tükörhöz szaladt és fürtei közé tűzte.

— Nagyon illik nekem, így! E virágot tűzve hajamba, valóban szép vagyok, legalább ő így tart szépnek. Ezt nemcsak sejtem, hanem tudom. Ő mondotta, nem is mondott több bókot soha, éppen azért nem szabad elfelednem s e kedvenc kék virágával kell fogadnom; délutánig csak nem hervad el, s ha elhervadna, mást szakítok, mert az lehetetlen, hogy

el ne jöjön ; ha délben nem jő, eljő délután, ha délután sem, eljő este. El kell jőnie, örülni fog, ha meglátja hajamban a kék virágot s megint azt mondja — oh Istenem, arra nem is gondoltam — mást is mondhat, azt mondhatja magában, hogy kacérkodom vele. Ez nem illenék hozzá, mert nem volna igaz ; de igaz, hiszen semmi által nem adta jelét, hogy szeret. Hát én adtam-e, s mégis szeretem őt? Ő legalább azt mondotta, illik hajamba a kék virág s így vagyok legszebb. Miért mondotta? Csak azért, hogy aztán megítéljen, ha követem ízlését ; ha megítél : nem szeret s akkor — nem, nem — kitépem hajamból a virágot, pedig kár érte, szegény virágok hasztalan hervadnak el. Csak legalább le ne szakítottam volna... Én bizony feltűzöm, bármi történjék. Isten látja lelkemet, nem vagyok kacér, csak szeretek, csak szeretem őt.

Újra feltűzte a már egyszer levett kék virágot, aztán ismét levette, megint föltette s kétszer-háromszor elsuttogta : én bizony feltüzöm. Aztán mintha véget akarna vetni minden okoskodásnak, mintha félne a további küzdelemtől, a feltűzött virággal fürtei közt elszaladt a tükörtől, zongorájához ült s játszani kezdte azt az egyszerű méla dallamot, amely engemet egykor annyira meghatott volt.

Oh most nem éreztem magam boldogtalannak, nem kívántam boldog lenni, boldog voltam s lábához borúlva ölébe hajtám fejem.

— Szeretlek! — rebegtem, hozzá emelve karjaim : könnyebe borúlt szemeink egy átható pillantásában összeolvadt lelkünk, s ím egyszerre elsötétült előttem minden, karja lágy ölelése helyett két markos kéz durva rázását éreztem, édes suttogás helyett valami éles, mérges hangot — fölébredtem, most az egyszer és utoljára igazán, többé nem álmomban, hanem valósággal.

Ott feküdtem újra a kandalló előtti karszéken, szemembe a reggeli napfény sütött, előttem a hotel fehér nyakkendős orvosa állott, ki csak az elébb szabadíthatta ki magát lázasan ölelő karjaim közűl. No hiszen

volt drága dolgom. Az orvos szörnyen megdorgált, tüstént lefektetett. Azt mondotta, hogy ismét visszaestem lázamba ; hogy, ha nem engedelmeskedem parancsainak, nem áll jót értem, sohasem gyógyulok meg. Három üveg orvosságot rendelt, de azt hiszem, nem attól a sok fekete, sárga és piros zagyvaléktól gyógyultam meg. Meg vagyok győződve, hogy lázálmam gyógyította meg lázamat egész homœopathice.

Még aznap csendes, nyugodt és derült lettem. Egy pár nap múlva már kimehettem a szobából. Oly jó kedvem volt, oly szépnek tűnt fel előttem minden : mindenütt ott láttam őt, egyszerű zöldes ruhájában, kék virággal fürtei közt, mindegyre fülembe csengett az a méla dallam s mintha hallanám az ő édes suttogását is : «Csak szeretek, csak szeretem őt!»

Oh édes Marim!

A VÉN SZINÉSZ

(1851)

I.

A színpad! . . . a színpad! . . .

Ti nem tudjátok, mi az. Csak én tudom, én, aki éltem, örültem, szenvedtem rajta.

Hogy is tudnátok! Hisz kik vagytok ti?

Te kicsapott diák, aki sohasem forgattad Sophoklest. Te sírásó, aki csak a katasztrofa után jelensz meg, midőn a lehulló függöny már elfödte a tragédiát. Te asztalos, aki a színpad deszkáit gyalulva, távolról sem sejted, hogy kínpadot készítesz — s minő kínpadot! — Nevetnie kell a sírónak, és sírnia, akinek szive örömében majd kipattan ; s a sírás és nevetés e torzvonásain, mint gladiátor-tusán, szemtelen tomboló közönség mulatja magát. Te csaplárleány, ki ugyan fested magad s könnyen cseréled szeretőidet, mint bármely jeles színésznő, de nem hiszed el, ha mondom, hogy ez arccal a szende, ártatlan Juliát is eljátszhatni. Te korcsmáros, aki megvigasztalod az embereket, bort tészsz eléjök, jó szót adsz hozzá, s biztatod, hogy ürítsék ki utolsó cseppig, ami még öröm lehet a világon, s vágják földhöz a kiivott pohárral együtt az élet bolond fájdalmát, az eszmélet éber nyomorúságát ; de még nem is álmodod, hogy van egy más bor is, melynek poharát ha ajkainkkal érintjük, varázsos mámor száll meg ragyogó istenálmakkal.

Korhely diák, mogorva sírásó, szurtos asztalos, kimázolt csaplárleány, elhízott korcsmáros . . . No ugyan szép társaságba jutottam. És e rongyos csárda? Félrevágott kalapjával majd eldűl, mint a részeg ember, s oly nagyokat lélekzik, hogy gyertyánkat is ki-kioltja.

Ha! ha! ha! Én itt köztetek, én, aki után annyi úri nő bolondult, annyi szép leány epedett. Én, aki koszorúk párnáján aludtam, szerelmes levelek illatát

szívtam, s uralkodtam az embereken, mint egy király, hogy omlottak könnyeik. Hajh! rég volt az már, s talán nem is igaz! Sokszor magam is azt hiszem, hogy csak álmodtam, álmomban megőrültem, s most nem tudom, melyek őrjöngő, melyek világos perceim. Nem csoda. A vén Dávidot elfeledte a világ, mikép a vén Dávid megfeledkezett a világról. Pedig nekünk egymásra emlékeznünk kellene. De a színész végzete nem a szőlővesszőé, melynek nedve maradékról-maradékra száll, hogy élvezzék és lelkesítsen, hanem a virágé, mely egy rövid tavasz után elhervad s illatát sem éli túl.

Igaz, én még élek; de minő élet ez? Van-e élet a színpadon kívül? Oh, mit nem rejtenek e vászonfüggönyök! Minő tündérvilágot varázsol elő a csengetyű egyszerű hangja! Mily öröm átélni az életet a legnagyobb költők gondolataiban! Engem elűzött róla a sors, szerepeimet másoknak osztá, nekem csak egyet hagyott — a szegény Tamásét. Hideg van, fázik szegény Tamás!

Hanem jobb így, elfeledve, eltemetve. Én gyűlölöm a világot. Átok a közönségre, mely nem érti Shaksperet s csak a szép színésznőkért jár színházba; átok a közönségre, mely dicsőséget adott s elrablá boldogságomat; átok a közönségre, mely gyilkosnak kiált, mert megöltem Desdemonát, mint egy becsületes Othellóhoz illik.

Ti elég vagytok nekem. Szeretitek a vén Dávidot; oltalmazzátok, mikor az utcagyermekek sárral dobálják; kenyeret adtok, ha éhezik, s viharos időben ajtót nyittok, tűzhöz ültetitek, hogy megmelegedjék, igyék és beszéljen a tarka-barka életről.

Temetésemre nem fog majd eljönni a nép, mely tapsolt és magasztalt; síromon nem emelkedik márványoszlop; fejemhez, hogy minden tavasszal megújuló koszorú övezze, nem ültetnek virágot a nők, kik velem ábrándoztak. Jobb is. A zaj bosszantana, a márványoszlop nyomná szivemet; a virágok tavaszról, szerelemről, dicsőségről susognának, én pedig alunni akarok, mélyen, álom nélkül, örökre.

Itt vagytok ti. Te asztalos, koporsót készítesz; te leány, szemfedőt varrsz; ti ketten kivisztek, eltakartok és emlékezni fogtok mindnyájan reám. Ha az utcagyermekeknek nem lesz többé kivel mulatni; ha, midőn kinn szél zúg, nem kopogtat senki; ha a hosszas téli estéken nem hallgathatjátok többé szomorú dalaimat, furcsa regéimet, — fel fogtok sóhajtani: a vén Dávid aluszik, — Isten nyugtassa meg!

Ide azt a kancsót. Töltsétek meg, hadd igyam, hadd sírjak, hadd beszéljek.

Éljen a barátság!

De ama másik testvért, a szerelmet, ne emlegessétek. Indulatba jövök, s haragban, kínban reszketek. Shakspere őrjöngésben írta *Romeo és Juliát*; Petrarca nyomorult ábrándozó, s én — egy bolond, vén komédiás.

Nevettek? Jobb is. Inkább szeretem, mint ha könnyeznétek. A víg ember őszintébb, mint a szomorú, s legigazabb, midőn ittas. De én nem leszek se víg, se ittas, — maradok szomorúnak; mert az én vígságom szomorúbb a búbánatnál, vadabb a haragnál, ijesztőbb a kétségbeesésnél. Aztán ma ünnep is van, a vén Dávid nagypéntek napja. Ezelőtt mintegy harminc évvel, e napon tapodtam utólszor a színpadot. Ezóta bujdoklom, — ekkor keresztelt meg a vihar vén komédiásnak, bolond Dávidnak.

Tudni akarjátok életemet? Ám legyen. Emlékeztek-e, hogy mennyit firkálgattam azon az asztalon, mikor beteges voltam? Életemből jegyeztem le egyetmást. Olvasok nektek belőle valamit.

Ünnepem van; hadd tartsak egy ríkató prédikációt! De el ne mondjátok másnak. Egy kóbor költő meghallhatja, rímekbe szedi, s még sírni fog rajt' a közönség, mint sír, midőn a színpadon koldust lát — s otthon elűzi ajtaja elől. Hah, e krokodil-könnyek! Hogy félek tőlök.

Az én életem rövid, szomorú és elmés, mint egy sírkő epigrammja. — De minő badarságot beszélek? — Az én életem egy összefércelt tragédia, melynek kontár szerzője meglopta Shaksperet; mert én szerettem,

mint Romeo; szenvedtem, mint Othello; bolyongok, mint Lear; s nyomomban mindenütt az emlékezet, e hű, e gúnyos, e kegyetlen bohóc!

II.

A vén Dávid élénk, vidám gyermek volt, s anyjának egyetlen öröme, — anyjának, mondom, mert atyám még kétéves koromban meghalt.

Aki elment házunk előtt, ama szűk és sáros utcában, melyet csúfságból *Boszorkány-sor*nak neveztek, s látta anyámat egy nyomorult ház majdnem földig süppedt ablakában jó reggeltől késő estig varrni, és látott engemet rongyos ruhában elkényszeredve csatangolni fel s alá: szánakozhatott vagy nevethetett kedve szerint, mert a nyomorban kómikum is van, éppen, mint a gazdagságban tragikum.

Pedig mi nem voltunk boldogtalanok. Az Isten, az árvák és özvegyek atyja, megvigasztal, ád munkát és hozzá türelmet; ád jó kedvet s mellé reményt. Volt mindig kenyerünk s nem koldultunk soha, sőt sátoros ünnepeken, néha még vasárnap is, anyám töltött káposztát főzhetett s egy-egy új ruhát aggathatott reám, melyet ugyan még aznap letéptek rólam pajtásaim, de szegénynek megvolt az az öröme, hogy fiát legalább reggel az úrfiakhoz hasonlíthatta, akiknek ruháján soha sincs folt, de akiket én sohasem irígylettem, mert betegesek, halványak voltak s oly gyöngék, hogy közülök félkezemmel akár tízet is földhöz vágtam.

Ördöngős gyermek voltam én. Nélkülem semmi tréfa, semmi csiny nem eshetett meg. Ha! ha! ha! amidőn reájok emlékszem, úgy kacagok, hogy szinte könnyezem belé. Ki az ördög gondolta volna, hogy később a sors oly szomorú arccal tesz csúffá, mint aminőket azokon a borzasztó históriákat ábrázoló vásznakon láthatni, melyeket vásárkor pénzért mutogatnak és magyaráznak. Hanem Gombos András uram — ha! ha! ha! a vén iskolamester, ugyan megjárta. Mintha most is látnám. Nagy hasa volt s kurta

lába, vörös orrot s hosszú sárga kabátot viselt. Délután majd mindig ittasan jött be, s könyv nélkül, pedig se délelőtt, se délután nem tudott tanítani. Ha szép idő volt s játszani akartunk, valami szolgálat ürügye alatt belopóztam szobájába, asztaláról elloptam egész tudományát, minek aztán az lett a vége, hogy aznap nem taníthatott. Mi diadallal rohantunk a rétre s a nap hőse én voltam. Különben Gombos András uramtól az olvasáson kívül még sok szépet tanultam. Például, a földrajzból: csak két nevezetes ország van: Magyarország és mennyország; a vallásból: tisztelni kell az Istent s mest' uramnak pontosan megfizetni, amivel tartozunk; a históriából: Ádám és Éva magyar emberek voltak, valamint Nabugodonozor is, mely annyit tesz: ne bolondozzon az úr.

Tizenkét éves koromban az úgynevezett kollégiumba küldött anyám, s tudtomra adta, hogy pappá kell lennem. Ez neki, mint kálvinista pap leányának, kedvenc eszméje volt. Esténként mindig erről beszél. Elmondta, hogy akkor majd idehagyjuk ezt a sáros és szűk utcát, falura megyünk, s ott házunk egy kis dombocskán fog emelkedni sugár jegenyékkel környezve, nem messze a templomtól. Az istállóban lovak, tehenek lesznek, az udvaron asztagok és majorság, a pincében bor. Minden vasárnap töltött káposztát eszünk, s túrós lepényt. Fényes fekete posztóból csináltatja ruhámat és selyem kalapot vesz. A falu népe nagy tisztelettel fog viseltetni irántunk; az öregek levett kalappal üdvözölnek bennünket, az ifjak kezet csókolnak neki, valamint nekem is, s a jobb gazdák ünnepeken ajándékkal becsülik meg házunkat. Én áhitattal hallgattam, aztán kérve kértem, hogy akkor a töltött káposztába tegyen több húst, a lepénybe több túrót.

— Minden meglesz, kedves gyermekem — mondá anyám, megölelvén — még fánkot, kürtős kalácsot is sütök, csak tanulj jól; most pedig imádkozzál s aludjál el, hogy jókor fölkelhess. Gyertyánk ugyan elfogyott, de csizmadia szomszédunk már négy órakor fölkel; ő jó keresztyén s megszenved műhelyében.

Az Isten meghallgatta anyám kivánságát. Pappá lettem, csakhogy Shakspere lőn bibliám, boldogság helyett dicsőséget adott, s áldásul egy féktelen szenvedély átkát.

S mindezt egy hegedű okozta, egy vén muzsikus hegedűje, ki velünk egy házban lakott. Nem hiába sirt az a hegedű oly szomorúan, nem hiába sirtam én is vele együtt, mikor a vén muzsikus jó kedvében a legbúsabb nótákat húzta. Ketten sirattuk a jövendőt. Eddig rég néma, összetörte az idő, mint a vén Dávidot, aki nemsoká utána megy. Hajh, felettök senki sem fog sírni a multért!

A vén muzsikus víg, tréfás ember volt, s engem nagyon szeretett. Midőn lakodalomból vagy bálból jött haza, mindig hozott számomra valami csemegét. Ilyenkor ingerkedni szeretett. Szokása volt kitaláltatni velem: melyik zsebében van a nekem szánt valami. Én mindjárt tudtam, hogy a balban; mert a jobból rendesen egy-egy lúd- vagy csirkecomb kandikált ki, melyet a maga számára tett el a jó öreg.

Egy reggel vígan toppant be anyám szobájába. Én mindjárt sejtettem, hogy most valami készül.

— No, Kató asszony, ma fiának egy kis mulatságot szerzek. Komédiások érkeztek városunkba s az orchesteren én is muzsikálni fogok. Ha Dávid elhozza hegedűmet, végignézheti az egész előadást. Te kópé, tudom, el fogod tátni a szádat, csak el ne aludjál, mert bajuszt festek az orrod alá. He! he! he!

Anyám elbocsátott s én estefelé egész büszkeséggel cepeltem a vén muzsikus hegedűjét. Előbb ki akartak vetni, de a vén muzsikus megvédett, — hatalmas ember volt ő ott — a színpadtól alig két lépésnyire, egy nagy gordontok mellé helyezett el. Schiller *Haramjáit* adták. Mintha csak tegnap történt volna, oly jól emlékszem reá. Moor Károly vöröses öltözetben jelent meg, Ferenc feketében, az öreg lepedőbe burkolódzott. Még most is fülembe csengenek a tüzesebb magán- és párbeszédek, s a fordítás kifacsart nyakú magyarsága, a melyet szintén megbámultam. Valamelyik színházi szolga rám nyomta a gordon-

tokot, de én nem éreztem fájdalmat, magamon kívül voltam. Önkénytelen, a nélkül, hogy értettem volna a drámát, Károllyal szenvedtem, Ferenccel ármánykodtam s atyjokkal átkozódtam. Ösztönszerű, rejtélyes sejtelem nyílott lelkemben, s kedvem lett volna a színpadra ugrani, beszélni, mint ezek a bemázolt emberek, de nagyobb tűzzel, merészebb mozdulattal, hogy a közönség sirjon, nevessen, tapsoljon, mint egy eszeveszett.

Otthon elbeszéltem anyámnak a darab meséjét. A vén muzsikus nevetett s megcsipkedte orcámat, anyám pedig örült, hogy oly eszes gyermek vagyok. A kollégiumban sem tudtam egyebet beszélni ; majd félrehívtam jobb barátaimat s eljátszottam nekik az egész darabot : Károlyt, Ferencet, Amáliát, a haramjákat egy személyben. Ezóta komédiás Dávid lett a nevem, melyhez tanítóim később a korhely nevet ragasztották, mert többé nem a latin nyelvtant tanultam, hanem a szerepeket és stílgyakorlat helyett színműveket másoltam. Ácsorogtam az utcákon, futkostam a színészek és színésznők után, a kik előttem félistenek voltak ; szívszakadva vártam az estét, s csak akkor vettem észre, hogy tanítómra kellene figyelnem, midőn nyakonütött.

Anyám eltiltott a színháztól, én elszöktem ; anyám fenyegetett, én dacoltam vele ; anyám megvert, kemány bottal ütött, s velem együtt sirt, de nekem nem a bot fájt, hanem könnyei s hogy inkább szeretem a színpadot, mint őt. Olyan voltam, mint a szerelmes ifjonc, aki először csókol leányt : elveszti nyugalmát, mind sóvárabb, emésztőbb vágyak kelnek szívében, míg csak az undor nem nyujtja mérges gyógyszerét. Rám nézve az idő sokáig késett e gyógyszerrel, s még most sem érzem erejét. Nem élveztem eleget. Adjátok vissza a színpadot. Ide Romeo köpenyét, Othello tőrét, Coriolan kardját! Még egyszer ifjú, boldog akarok lenni! Hadd ragyogjak, hadd uralkodjam, hadd haljak meg a közönség tapsai és szitkai közt.

Anyámat mindinkább emésztette a bánat. Sokszor félbe kellett hagynia a varrást, mert a könnyek el-

homályosíták szemüvegét. Keze között megázott a gyolcs, s e sóhajtással szárította: szemfedőmet fehérítem. Én sötéten, elmerülve állottam mellette s nem mertem vigasztalni. Többé nem valék vidám gyermek. Arcomon egy különös sötét vonás, Kain-bélyeg kezdett feltűnni. Nézzetek arcomra, most ez a vonás uralkodik rajta, megölte többi testvéreit, az Ábeleket, dacolt Istennel, gyermekeket nemzett: a fájdalmat és bűnt.

Anyám, édes anyám!

Oh, midőn e szomorú, jámbor arc felém fordúlt, hasadozni éreztem szívemet! Oh, midőn megeredtek könnyei, s elcsuklott szava, megátkoztam a színpadot! Oh, midőn a bánat ágyba szögezte s imáimmal és könnyeimmel nem tudtam visszatartani mármár elszálló lelkét: megesküdtem, hogy sohasem lépek többé szinházba, s ájultan rogytam ágya elébe.

Évek teltek el.

Anyám vidáman varrt az alacsony ablakban, bár napról-napra vénült és betegeskedett, én szomoruan tapodtam a kollégium küszöbét, bár erős, s amint mondani szokták, csinos fiatalemberré fejlődtem. Beköszöntött hozzám is a remények és vágyak, a barátság és szerelem kora. Én messze kerültem a leányokat. Kopott, egyszerű ruhámban minő társaságban is jelenhettem volna meg? Gyermekkori barátaim, a város ünnepelt ifjai, akik halálra táncolták magokat, órákig öltözködtek, víg poharazás között, zeneszó mellett virradtak meg, nem érthettek engem. A bort pénzért mérik, csak a forrás nyujtja ingyen italát; a zene ezüst visszhangot követel, csak a madár nem fizetteti meg énekét; a társadalom nem nap, amely a legkopárabb bércekre is elküldi melegét, fényét, mosolyát, s én szegény, nagyon szegény voltam s e mellett élhetetlen, ábrándozó. De azért voltak örömeim. Nyitva állott előttem Shakspere és a természet; itt föltaláltam mindent: reményt, barátságot, szerelmet, boldogságot. Halhatatlan művei mellett aludtam el, szerepeket tanúlva, s a hajnallal ébredtem. Ismert a völgy, tudott rólam az erdő, túl-

kiáltottam a vízesés harsogását, beszéltem a virágokkal, dalaimmal felköltöttem az alvó visszhangot, kergettem pillangókat, pihentem hegyi folyamok partján, elaludtam a fáradt madarakkal. Gyakran az alkony óráiban, midőn az elboruló homály, s a már rég lehanyatlott nap még földerengő visszfénye sötétkék lepelbe burkolja a völgyeket, az égen alig mutatkozik néhány félénk csillag, a lombokon elhal a lég bolygó hangja, s a természet csöndes merengésbe látszik merülni: kifejezhetetlen érzések, különös látványok leptek meg. Megjelentek előttem a vérző Julius Cæsar, a halvány Cassius, a sötét Macbeth, az ősz haját tépő Lear, az epedő Romeo, a dühös Othello, a kétkedő Hamlet. Árnyaik rajzolódtak a levegőbe, hangjok suttogott a meg-megingó lombokon. Majd elmosódtak a feljövő holdfényen, de hangjok még mindig suttogott, de én még mindig sirtam, s a kiderült csillagok hidegen mosolyogtak reám. Ha ilyenkor kimerült testtel, de költészettől ittas lélekkel elaludtam, fényes, ragyogó színpadon találtam magamat. Felöltöttem az árnyak alakját; én voltam Romeo, Othello, Hamlet; küzdöttem, átszenvedtem életöket, míg végre egy tapsviharból alakúlt felleg, s függönnyé vált koszorú mindent elfödött szemem elől. Midőn ébredtem, harsogott a patak, zúgott a völgy, mint egy ingerült közönség; fejemnél virágok koszorúi nyiltak; a nap, mint lángoló dicsőség, vakítóan sütött szemembe; de a vén sziklák szeszélyes arcaikkal gúnyolni látszottak, s mögülök a visszhang baljóslón kiáltá: miért késnél tovább?! — Bódult voltam, azt sem tudtam, hogy e szókat én kiáltottam el.

Színész leszek! El, el! a színpadra!

Ez elhatározás mind mélyebb-mélyebb gyökeret vert bennem. Kezdettem tisztába jőni magammal, s nyugodtabb lettem. Éreztem hogy a művészet egész lelket kíván, minden szenvedélyével, egész életet, minden boldogságával; sejtém, hogy közelg a pillanat, amely tettre hív, s amelyet egy örökkévalóság sem ad vissza; tudtam, hogy egy szerető szívet török

össze, — de már rögeszmémmé kezdett válni, hogy nekem nincs anyám, én a múzsák gyermeke vagyok. Összeszedve minden erőm, megkeményítettem magamat, s beléptem anyámhoz.

— Már három napja, hogy nem láttalak fiam!

— Krisztus hetekig készült, mielőtt pályájára lépett volna.

— Isten nevét hiába föl ne vedd fiam. Te nem vagy istenfélő. Oh, gyermek! mennyi bút hoztál fejemre.

Megcsókoltam kezét.

— No, mégsem vagy oly rossz. Hát mit csináltál azóta? Tanultál, úgy-é? Hiszen te már nemsoká végezni fogod tanulásodat. Falura megyünk. Minő derék pap lesz belőled. Majd keresek számodra egy jó, kedves feleséget. Hanem faluról veszünk. Lásd, engem is onnan hozott apád.

Én nem tudtam szólani.

— Miért vagy oly szomorú? Talán kevés a kereseted? Az elég rossz, fiam. Én nem sokat dolgozhatom már, mert gyengülök minden nap. Hanem mégis csak megélünk valahogy. Ki enni ád az ég madarainak, felöltözteti a mezők liliomát, gondot visel reánk is.

— Anyám, én holnap indulok.

— Hová, gyermekem? Talán valami állásod akadt? Nevelőség vagy káplánság? Oh be jó, oh be szép! majd szerzesz egy kis pénzecskét, beleverjük valamibe, az enyémet is hozzáteszem, s nekikezdünk az életnek.

— Színész leszek, anyám! — kiáltám, eltökélt lelkem egész erejéből.

— Komédiás! komédiás! — sikoltott felugorva anyám — kivájom szemedet, kitépem nyelvedet, elpusztítlak. Ezért ápoltalak, ezért növeltelek, mint egy úrfit, hogy csavargó, naplopó, kötéltáncos, Istentől elrugaszkodott szemfényvesztő légy? Apád anyai részről nemes ember volt, én pap leánya. Komédiás, komédiás! Én Istenem, ne vigy kisértetbe. Kitagadlak mindenemből.

— Egypár év alatt híres ember leszek, dicsőséget, vagyont teszek lábaihoz, édes anyám!

— Elment az eszed? Szép dicsőség: bemázolni az embernek magát s ugrándozni, hogy röhögjenek a vásott diákok. Szép gazdagság: koplalni, rongyosan járni, mint egy ágról szakadt. Komédiás, komédiás! oh, hogy nem fojtottalak meg, midőn még kicsiny voltál!

— Anyám, édes anyám! — kiáltám elkeseredve s egy percig mély gyűlöletet éreztem iránta.

Ekkor anyám — talán fájdalmamtól meghatva — reám borúlt, megölelt, megcsókolt, könnyeivel áztatott.

— Oh, fiam, kedves fiam! Úgy-e, neked is fáj, nagyon fáj? Te jó fiú vagy, te el nem hagyhatod anyádat. Úgy-e, szeretsz engem?

— Igen, édes anyám — mondám, heves öleléseit megegyezésnek véve — minden második hónapban meglátogatom, aztán elviszem magammal, s többé nem válunk el. Hanem egy kérésem van — folytatám fölbátorodva — adjon nekem abból az ötszáz forintból, amelyet nemrég bátyjától örökölt, kétszázat. Így sikeresebben kezdhetnék pályámhoz. Egy év alatt, ha mindjárt koldulom is, visszafizetem. Úgy-e, nem tagadja meg, édes anyám?

Anyám a végszavakig nem tudta, mit beszélek, csak szám mozgását nézte, csak hangomban gyönyörködött; hanem akkor fölrezzent és szekrényéhez rohant.

— Tolvaj! — kiáltott, szekrényében kutatva; — de mégsem, mind megvan. Egy fillért sem adok, takarodjál szemem elől.

— Adjon százat.

— Elmész!

— Adjon ötvenet.

— Ha éhen vesznél, sem adok.

— Adjon hát tizet, ötöt vagy csak egyet, erre a hosszú útra egyetlen fiának.

— Nekem nincs gyermekem.

— Legalább áldását!

— Átkomat! — kiáltá, fölemelve kezét s mint

egy kőszobor, meredten állva meg. Kitántorogtam, mentem egyenesen a kollégiumba.

Nem kellett sokáig készülődnöm. Egy-két könyv, kevés irat, néhány zsibvásárról került ruha: ennyiből állott mindenem. Midőn rendben valék, még egyszer hátratekintettem: nem hagyok-e ott valamit. Hát botom még ott állott a szögletben. Kezembe véve, felsóhajtottam: jó lesz koldusbotnak. Társaim nevettek, elménckedtek, hogy tán valamely szerepből tartok próbát.

Megindulás nélkül hagytam oda a szobát, léptem át a kapu küszöbét, sőt úgy éreztem magam, mint a rab, midőn fölnyitják börtönajtaját. Hanem mikor az utcaszögletnél be kellett fordulnom, nem állhattam meg, hogy a kollégium felé még egyszer visszafordulva, föl ne kiáltsak: tehát nem fogom többé hallgatni e nagy férfiakat, kik oly fontosan tanítják, mit magok sem igen tudnak; tehát már senki nem lesz, aki őrködjék erkölcsöm felett. Oh, tudós és erényes férfiak! Oh, ostoba és istentelen Dávid.

A város végén is megállottam, de más érzelmek között. Sokáig őgyelegtem ott, mintha nem tudnék megválni szülőföldemtől. Oh szülőföldem, édes szülőföldem! Mennyi emlék, mennyi érzés támadt föl lelkemben! Hiszen e fát, amely alatt éppen állok, egykor madárfészekért másztam meg; e völgyben pillangókat kergettem; e kis patakra gátot, malmot építgeték. Hát a városban amott az a bádogos torony, melyet az elhunyó nap megaranyoz, — ott kanyarodnak be abba az utcába, hol anyám lakik. Elgondolkoztam: mit csinálhat ő most? Sír szegény, s nincs ki letörölje könnyeit; várja fiát, sokan mennek el ablaka alatt, de Dávid nincs köztök; Dávid rossz fiú. Talán éppen most sóhajtja: sohasem fogom látni fiamat. Sír egész éjjel, s csak hajnal felé alszik el ruhájában. E gondolat folyvást kisért, lassította lépteimet, megállított. Már jó messze haladtam, rég a hegyek mögé tüntek a város tornyai, de még mind előttem lebegett anyám halvány, könnyes arca.

Vissza, vissza, ha este van is! Még egyszer látnom kell őt. Átok helyett áldása kísérjen.

Visszatértem. Ismert a házőrző eb, átugrottam a kerítésen, tudtam a járást, s hogy mint kell fölemelni a kilincstelen ajtót. Lábujjhegyen léptem be anyám szobájába, ágya elé feküdtem, s nemsoká elaludtam. Hajnalban, midőn fölébredtem, még minden csöndes volt, pedig anyám e tájban szokott fölkelni. Ágyára tekintek: mozdulatlan fekszik; ráborulok: hideg, élettelen; édes szavakkal ébresztem, könnyeimmel öntözöm: néma, halott.

Lássátok, azért tapsolt meg engem a közönség zajosabban, mint máskor, ha a színpadon halottra borultam. Anyám s a fájdalom tanították be első szerepemet. De az átok alól senki sem oldozott föl.

Mi az ördög! Hát az a sírásó elaludt? Hejh, kelj föl, áss sírt! Anyámat temetem.

III.

Néhány napig sírtam és vezekeltem; lesújtott a bánat, furdalt a lelkiismeret. De a fiatal szív sokat megbír, s hamar megenyhül. Végre megnyugodtam sorsomban és nyakamba vettem a világot. Most nem állottam meg a város végén; a temető felé sem tekintettem, a hol anyám nyugszik; a bádogos torony felé sem, melynek árnyában bölcsőm ringott. Csak mentem, gyorsan mentem, mintha féltem volna, hogy valami láthatatlan kezek visszahúznak.

Szemem ragyogott, de nem a könnytől; mellem dagadt, de nem a sóhajtól. Szökeltem, daloltam, mint a fölöttem lebegő pacsirta. Minden bánat, minden bús emlék a városban maradt; előttem csak öröm, remény nyílott mint útitársam, a vidor patak mentében, virág.

Szabad vagyok! — E gondolat szárnyakat adott lelkemnek, és szállott velem a jövendő végtelenjén, — elfáradt a taps zajában, s megnyugodt a dicsőség koszorúján. Akkor láttátok volna a vén Dávidot! Ha életunt találkozik velem, még egyszer megkívánja az

életet, — a kétségbeesett eldobja öngyilkos fegyverét, — a szerencsétlen mosolyog és remél. Félisten voltam, ifjú, szép, ragyogó, bátor.

Másnap elértem azt a kis várost, hová szándékoztam. Itt egy vándor színésztársaság működött, s én köztök akartam megkisérleni szerencsémet ; igen, mert az állandó társaságok ezek jeleseiből szoktak ujonczozni. Különben az állandó társaságok csak anynyiban voltak állandók, amennyiben egy évben csak kétszer szedték föl a sátorfát, s talán többször jólláktak, mint mi.

Közel a piachoz egy vendéglőt pillantottam meg, mely egyszersmind kávéház is volt. Amidőn közelébe értem, egy férfiú lépett ki ajtaján. E férfiú különös férfiú volt. Hasonlított azokhoz a páncélos vitézekhez, akiket némely cifrább korcsmák falaira szokás festeni. Aztán volt valami benne tanáraimból, sőt szemöldét éppen úgy szedte ráncba, mint Gombos András uram. De bezzeg máskép mozdult : úgy hányta-vetette tagjait, mintha nem is hozzá tartoznának, — nyakát pedig alkalmasint valami gipsz macskától kérte kölcsön. Egyébiránt vörös gallérú fehér köpeny volt nyakába vetve, mely egészen elfödvén, csak sárga csizmáit láttatá, e figyelemreméltó sárga csizmákat, melyek ha nem Mátyás király, akkor alkalmasint Rákóczi Ferenc idejében lehettek divatban.

Elébb rábámultam, aztán megszólítám.

— Nem szíveskednék-e megmondani, merre van a városi tánczterem?

— Talán az úrnak is Thalia szent temploma felé tetszik irányozni lépteit?

— Oda.

— Nekem is. Mily különös — s ha szabad magamat így kifejezni — csodálatos összetalálkozás!

Én elbámultam e nagy pátosszal mondott szavakon, s csodámban hirtelen azt találtam mondani :

— Abba bizony nincs semmi csodálatos.

— Már nekem, hallja az úr, mindegy, akár találja csodálatosnak, akár nem. Én annak találom s azzal vége.

Mindezt olyan emelt hangon és méltóságos arcjátékkal ejté ki, hogy megijedtem, s hibámat mintegy jóvátevőleg mondám :

— Kihez legyen szerencsém?

— Még azt kérdi az úr? Alkalmasint — de nem! bizonyosan csak most került ki az iskolából, s nem járt még az élet, az emberi társaság, a nagy világ kigyódzó labyrinthjain s nem emelkedett azon magasztos principiumokra, melyek ariadnei fonalként vezethessék. Szerencsétlen fiatalember! Az úr nem tanult physionomikát, s annál kevésbbé pszichológiát. Hogy kihez legyen szerncséje? Meghiszem. Nem látja-e arcomon azt a kiválóan különös kifejezést, szememben azt a megdöbbentő fénysugárt, a melyről a nagy római lantos, az én kedves Flaccusom, így zengedez : quem semel Melpomene nascentem . . . Föltekintém, de két sebhelyen s néhány kék folton kívül alig láttam egyebet.

— Nem veszi-e észre e termeten, e magatartáson, e mozdulatokon, egy bizonyos nemét a méltóságosnak, nagyszerűnek, bájolónak? Nem jut-e önkénytelen eszébe : e férfiú Cæsarok, Romeók, Hamletek, Don Carlosok, Mortimerek, Ferdinándok, Abellinók, Rollák ábrázolására alkottatott?

Újra föltekintém, de a taglejtés közben kinyílt köpeny nyílásánál csak egy potrohos hasat, s holmi bizonytalan színű ruhadarabot láttam.

— Nem hallja-e, hogy nem oly kulináris stílusban beszélek, mint a közönséges emberek, kikhez alkalmasint az úr is tartozik? Fölfogja-e azon különös akcentust, hanghordozást, mely könnyekre fakaszt, mint a panaszosan suttogó szellő, — mosolyt csalt ki, mint a vihar dörgedelmes hangja, hanem azért mindig meghatja, elragadja az embert, mert úgy van teremtve, mert úgy akarom.

S csakugyan igaza volt ; mert ily hangokat még sohasem hallottam.

— Én Thalia helybeli templomának főpapja vagyok, vámospircsi Bodáki Pál úr. Első auktor, egyszersmind direktor, kinek több nemes megyétől, sőt

magától a fönséges nádortól is oklevelei vannak; ki társalgott főispánokkal, nem egyszer ebédelt alispánokkal s egyszersmind hált úri palotákban; kihez nemzeti kultúránk előmozdítója, tekintetes Döbrentei Gábor úr külföldi színjátékait egy sajátkezűleg írt levél kíséretében küldé meg; kihez egy másik, amaz ossiani lantos, így írt: halad a kor s te még állasz tölgyfaként a színpadon; ki egyébiránt maga is auktor, s egy szomorújátékot irt ily cím alatt: *Hunyady László lefejeztetése, vagy vérpad és trón*, mely több helytt osztatlan tetszéssel adatott s Kassán nemsoká meg is fog jelenni tekintetes Burián Pál költségén, Werfer Károly úr nyomdájában.

Itt elhallgatott; én pedig nem tudtam szólani. Hisz ez a direktor, akit én keresek. Reszkettem előtte, mint hajdan Gombos uram előtt, s kezdettem hinni, hogy különc, de zseniális, szurtos, de nagy férfiú, s én ostoba diák, ki nem emelkedett magasztos principiumokra, nem tanult physionomikát, s annál kevésbbé pszichológiát.

— Ezer bocsánat! Nem volt szándékom sérteni. Oh, de hogy is lett volna, tisztelt direktor úr! Lássa, én színész akarok lenni s éppen társaságában. Ezer bocsánat!

— Mit, színész? — kiáltá még méltóságosabb állásba helyezve magát. — Hát olvasta-e Aristotelest, Quintiliant, Blair Hugót, Lessinget? Tudja-e, ki volt a nagy Roscius, az isteni Garrick, a halhatatlan Talma? Hallott-e valamit Shakspere-ről, Schillerről, Kotzebue-ról, Iflandról, Kisfaludyról, s másokról, kiket most nincs időm elősorolni. Tudja, mi a mimika, gesztus, deklamáció.

Mondani akartam valamit, de nem engedett szóhoz jutnom.

— Nem olyan könnyű dolog az, mint sokan s respektive az úr hiszi. Oh, sok kell oda, sok, sőt azt mondom, még a soknál is több, s amit én mondok, az igaz. Igen, úgy van, valóban igaz. Elég patrióta-e, hogy elszánja magát a honi kultúra e sivatag mezején heroikus elszántsággal vívni? De ha elég is, érez-e

magában talentumot, zsenít, vénát? Tudja-e, mi a talentum, zsení, véna? Hallott-e valamit a pszichológiáról, igen, még egyszer mondom a pszichológiáról? Lássa, én egész életemben ezt tanultam. A világ, a profanum vulgus, korhelynek nevez, hah, a nyomorú Zoilusok! pedig én csak művész vagyok. Korcsmába járok, kártyázom, dorbézolok, verekedem is néha, mert tanulnom kell az életet. Így tett Kean is, ama britt színész, s így tesz vámospircsi Bodáki Pál úr is ; mert tudja meg az úr, hogy én nemes ember is vagyok, minő Kean nem volt. Jusson csak eszébe találkozásunk első pillanata. Én mindjárt megmondám, hogy különös, csodálatos összetalálkozás. Az úr tagadni merte, pedig nem úgy van-e? Az úr színész akar lenni s én direktor vagyok. És minő direktor! Éppen éji studiumomat végzem, s azon szomorú elmélyedés lep meg : vajjon ki fogja helyemet pótolni, ha az öregség fölteszi fejemre a halál hálósipkáját? Levonjam-e a következményt? ért-e engem az úr, veszi-e észre, fölfogott-e?

— Föl, tisztelt direktor úr!

— Igen helyes. Az úrból, lelkes vezetés mellett, még lehet valami. Majd meglássuk. Most követhet.

Menetközben egy szót sem szólott, s én nem mertem megzavarni. Nemsoká elértük a városi tánctermet, s megtelepedtünk Terpsichore és Thalia közös templomában, amint Bodáki úr kifejezte magát.

A toronyban kilencet ütött az óra, s Bodáki úr lármázni kezdett.

— Kilenc óra már elmult, itt a próba ideje, s a korhely gazemberek még sem jőnek. No, jól van, s mikor én azt mondom : jól van, az azt teszi : rosszúl van, azaz rájok nézve, — lehúzom fizetésöket.

Ezzel leült egy aranyos papirral beragasztott karosszékbe, amely különben trón helyett szolgált. Engem nem ültetett le. Ott állottam előtte, mint egy eklézsiakövető, s feleltem kérdéseire, amelyek kifogyhatatlanok voltak, s bámultam a diszítményeket, amelyek a dísz tulajdonságával éppen nem dicsekedhettek.

Kitudakolta körülményeimet, aztán így szólt :

— Tehát az úr e pillanattól fogva társaságom tagja. Először próbahónapot tölt, azután szerződünk. A próbahónap alatt nem kap fizetést, csak ajándékot, azaz sonkát, sajtot, kenyeret, szóval élelmiszert, a szerint, amint mæcenásaink küldeni kegyeskednek. Ha jól játszik, egyszer-másszor egy-egy huszast sem fogok sajnálni. Mégpedig a legfényesebbiket kapja, mi a kasszába bejön. Hanem kötelességét pontosan teljesítse. Érti-e, mit tesz az, fiatalember? Játszani fog minden szerepet, ír színcédulát, s midőn nem játszik, szed bilétet, az úribb házakhoz az előadás napján rekvizitumokért megy. Társaságomnál ez mindig a legfiatalabb színész kötelessége. Holnap a *Haramják*at adjuk, te Károlyt fogod játszani, — igen te, mert én ifjabb színészeimet tegezni szoktam. Első szerelmesemet adóssága és gorombasága miatt éppen tegnap csukták be, — én inkább az éltesebb hősöket játszom már, aztán most kedvem sincs; azért Károlyt fogod játszani. Tudod-e a szerepet?

— Tudom.

— Ezt már szeretem. A zseniális embernek mindent kell tudnia.

Alig mondá ki e szavakat, midőn három férfiú lépett be. A három különböző alak, de annyiban mindegyik egyező, hogy hajuk ki volt fodorítva, s különben megviselt ruházatjokon megakadt egy-egy kevésbbé megviselt is, azaz, akinek jó volt a csizmája, annak a kabátja gyöngélkedett.

Bodáki úr szidalommal üdvözlé őket, mégpedig szavalva.

A három férfiú hidegen állott meg előtte s mindegyik, bár különbözően, elhúzta száját és szemével bosszantóan hunyorított.

— Hát bolond az úr? — suttogta az egyik.

— Hát részeg az úr? — mormogta a másik.

— Hát megveszett az úr? — ordította a harmadik.

Bodáki úr dühbe jött, még jobban szitkozódott, még emeltebb hangon szavalt. A három férfiú éppen nem maradt adós se szitok-, se szavalatban. Ebből roppant zaj, perpatvar támadt, mert az igazgató,

alkalmasint miattam, inkább fenn akarta tartani tekintélyét, mint talán máskor. Valószinűen ütlegre kerül a dolog, ha egy tollas kalapú asszonyság be nem lép.

— Minő cigányvásár ez? — szólt méltósággal. — Bodáki, te nem kiméled magadat ; Bodáki, téged megemészt a méreg ; az urak pedig legalább engem kimélhetnének.

— De kincsem — felelt a direktor valamennyire szelidülve — az iszonyú, rettenetes, borzasztó, amit ezek az emberek mívelnek. A próbának órájára nem jelennek meg pontosan, a studiumnak éjeit elkorhelykedik. Kártyáznak, isznak — hah — kártyáznak, isznak. Nézd, most is mámorosak. Fogadni merném, tegnap kiadott fizetésöket már elkártyázták, a nélkül, hogy adósságaikat megfizették volna s még gorombáskodnak. Majd be fogják őket csukni, mint különben derék és tehetséges Romeónkat, s aztán én egyedül maradok, mint Marius Karthago romjain ; egyedül veled, édes Elizám — folytatá érzékenyen, megfogva neje kezét — te számkivetett angyal, te bolyongó csillag hazai művészetünk egén, te pályalombja küzdelmeimnek, te egyetlen virág életem szomorúan sivatag térein. Aztán játszhatunk-e ketten? Írt-e költő kétszemélyű drámát, avagy megcsonkíthatni-e az ötszemélyűt is ennyire? Az Isten szerelméért, feleljenek, szóljanak, beszéljenek!

— Hát a direktor úr nem kártyázott-e egész éjjel? — kiáltott fel egyik színész. — Én is fogadni merném, az egész tegnapi jövedelmet elvesztette, s a hónap elején majd azzal áll elő : nincs jövedelem. Pedig tegnap is zsúfolva a színház.

— Hallgasson az úr! — riadt rá a direktor.

— Hallgasson az úr! — ordított mind a három.

— De hallgassanak az urak! — mondá Eliza — nem látják, hogy idegen van köztünk. Kompromittálják a társaságot.

Itt felém fordulva, azt kérdé férjétől, hogy ki vagyok.

— Ez egy becsületes fiatalember, akiből különb szinészt fogunk nevelni, mint minők e korhely gaz-

emberek. Holnap a *Haramják*at fogjuk adni, ő Károlyt játssza, s te Amáliát.

— Mit! hát az úr megbolondult? — csattant föl Eliza, ki férjét, ha haragudott rá, urazni szokta. — Egy kezdővel játsszam? Majd ha fagy. Abból az úr nem eszik. Hisz legjobb jelenetemet elrontaná. Én nem fogok játszani.

— De édes Elizám!

— Nem fogok játszani. Hát nem értett az úr, siket az úr?

— Angyali Elizám!

Eliza nem szólott, hanem felém fordult, aki majdnem könnyekre fakadtam, s oly fürkésző pillantással méregetett tetőtől talpig, hogy vérem arcomba szökkent.

— No — mondá kacéran szemembe tekintve — mégis tán meggondolkozom. Nagyon fiatal, lehet belőle valami. Meglássuk. — Ezzel kezét nyujtá, melyet nekem férje intésére meg kelle csókolnom.

Ezalatt lassan-lassan gyülekeztek a társaság többi tagjai. Megjelent két nő is, kiknek egyike Eliza tensasszony körül némi szobaleányi kötelességet teljesített, s egyszersmind a színpadon is e szerepeket játszta. Néhány színész velök enyelgett, többen reggeliztek. Egy nagy fa árnyában Jago iddogált itcés pálinkás üvegéből, egy várromon Brutus szürcsölte tejét, egy hajó orrán Wallenstein küzködött egy nagy darab szalonnával. Mások szerepet tanultak. Bodáki úr a dekorátorral vitázott, mi különben veszekedésnek is beillett, neje pedig velem váltogatott néhány kegyes szót.

Ekkor belép a súgó, egy cigány külsejű kis ember, ki miatt el nem kezdődhetett a próba.

— Hát az úr mikor állott be grófnak? — kérdé mérgesen a direktor — csoda, hogy nem tíz óra után kel föl! Hanem mennydörgős menykő! csak most jut eszembe, hogy tegnap az úr nagyon cudarul viselte magát. Száz frank helyett száz frakkot sugott. Legjobb jelenetemet elrontotta.

— Engem is csúffá tett a minap! — kiáltá fel-

ugorva Jago a fa árnyából — ahogy szerepemet, épen oly hangon súgja e szavakat is: leesett a bajusza. Én utána mondom, a közönség kacagni kezd s rám kiált: le bíz'a, vegye föl. A kinnvastól fosztott meg.

— És nekem — zúgá Brutus a romokról — Eliza tensasszony szerepét súgta, s így ezt kelle mondanom a tensasszonynak: «ön férjem!» Meg akarja buktatni a társaságot. Le vele!

A kis súgó mindezt türelemmel hallgatta végig, aztán komoly arccal és súgva, mert mint régi súgó elvesztette beszédhangját, megszólalt:

— Ha oly emberek lennének az urak, mint amilyeknek hiszik magokat, bizony derék emberek volnának.

— Meg gúnyolódik az úr?

— Ha meg csak ennyi volna! de nem is súgok, míg az úr ki nem fizet. Egy huszasom még hátra van, s már két hete, hogy biztat.

— Becsukatom.

— Mégsem súgok.

— Ez botrány! — kiálták többen.

— El kell csapni! — sikoltá egyik nőszemély.

— Még sem súgok! — állítá a rettenhetetlen súgó.

— No jól van — mondá szomorúan a direktor, mely, amint tudjuk, nála annyit tett, mint rosszul van, s ez egyszer épen nem másra nézve, — im, itt van nyomorult huszasa. Látszik, hogy nem isteni szikrától lángoló művész, hanem csak hitvány, pimasz súgó. Nem hazafiságból, dicsőségért áldozik Thalia oltárán, hanem néhány nyomorú krajcárért. Hah, szégyelje magát!

— Most már súgok — mondá ez rá sem hallgatva, s beült teknőszerű, s talán épen teknőből rögtönzött rekeszébe.

A próba elkezdődött, azaz legelébb is újra meghúzogatták a már eléggé meghúzott darabot, s egy óranegyedig veszekedtek egypár szerepcsere miatt.

Én el sem játszhattam első jelenetemet, midőn Bodaki úr fontos képpel félbeszakította a próbát.

— Fiatalember, az úr szerencsétlen, az úr nem

tud semmit, úgy játszik, úgy beszél, mint ahogy rendesen minden ember szokott. Ez nem ér semmit, ez nem művészet. Idealizálni kell. Tudja-e, mi az idealizálás? Megvetni a rút életet, a vad természetet, és szállani a képzelet szárnyán az ábrándok honába, s ott egy új világot, egy szebb természetet alkotni. Mert a közönség nem azért jár színházba, hogy olyat lásson, amit otthon is láthat, hanem azért, hogy olyat lásson, a mit sehol sem láthat. Ez az idealizálás. Károly dühöngjön, mint ember nem dühöng, Amália szeressen, mint nő nem szerethet. Ez a nagy titok. Ért-e engem, fölfogott-e? Kiáltson egész erejéből: ez a pátosz: a szók közepét és végét itt-ott kapja fel, s nyújtsa el érzékenyen: ez a szentimentalizmus; szegezze földre szemét s dobbantson lábával, hogy szakadjon be a színpad, vagy emelje égre szemét s kinyujtott reszkető kézzel tántorogjon vissza: ez a tragikai momentum. Így ni!...

És szavalt és játszott. Én igyekeztem úgy tenni, mint ő. Új hibákon kapott, megjavítottam; ekkor mások támadtak meg, én engedtem mindenben, sőt alázatosan meg is köszöntem. Még a súgó is elkezdett egyet-mást javasolni, azt is elfogadtam, s talán a színházi szolgáéit is követtem volna. Nem voltam eszemen, egész őrjöngő voltam. Azt sem tudtam már: Moor Károly vagyok-e, vagy Dávid. Amáliát lázasan szorítám magamhoz, mi különben nagyon is ínyére volt; Spiegelberget meg akartam fojtani, s majdnem kivertem az egész személyzetet, miért aztán néhány ütleget is kaptam.

— Bravo, bravissimo! — kiáltá próba végével a direktor — csak ne pazarold el előre erődet. A legerősebb hangot gazdálkodd meg mindig az utolsó nagy jelenetre. Tanuld meg, hogy az első és az utolsó jelenet szokta eldönteni a sikert. Az első jelenetnek nyugodtnak kell lenni, az utolsónak erősnek, szörnyűnek, hangosnak, s te már is berekedtél.

— E csókkal művésszé avatlak — mondá Eliza, ki heves öleléseim óta fölötte nyájas lett irántam és most egész hévvel megcsókolt.

Színésztársaim gúnyosan nevettek, de alkalmasint nem dühöngésemen, mert ők még jobban dühöngöttek, hanem egyeben, Eliza tensasszony gyöngédségén, amelyet még akkor nem tudtam megérteni. A világ legnevetségesebb embere lehettem, de boldog voltam. Mit bántam, mi történik körülem, hogy mint kiáltok, mint hányom-vetem tagjaimat, csak hogy kiönthettem egyszer lelkemet. E söpredék nép gyalázata, e kontárok lármája, e nevetséges-szomorú helyzet nem hathattak lelkemre. Vágyaim révében voltam, tapodtam a színpadot, s keblemben a géniusz mozdulatát érezve, kimondhatatlan gyönyörben úsztam.

Oh, szép napok! oh drágalátos tudatlanság! oh lelkem ifjúsága, szívem szűziessége! Nincs könnyem, hogy megsirassalak benneteket, csak átkaim vannak azok ellen, kik tőlem mindezt elrabolták, egy útszéli koldus alig hallható átkai, melyeket az alamizsnát nyujtó tömeg áldásnak vél.

IV.

Eljött az est. Oh, hogy vártam, oh, hogy féltem tőle! A félelem és remény ez idegrázó küzdelme, a gyermekies félénkség és vakmerő önbizalom közt hullámzó hevületek, a lelkesülés és hiúság e nagyszerű pillanatai majdnem ájulásba ejtettek.

Mily szép lehet ilyenkor a halál, s minő álmok a sírban! Meghalni a pálya küszöbén, melyről még minden szépet hiszünk, elaludni a lelkesülés szent perceiben csalódás és kiábrándulás, gyűlölet és cinizmus nélkül. Nem hordani egy tévesztett élet keserű emlékét ; nem érezni, hogy az ég áldása korlátoltságunk miatt átokká fajult ; nem kérdeni : miért élünk, midőn már úgy is meghaltunk. Oh, mert ritka az a művész, aki az életet a művészettel összhangba olvasztva, éppen oly nagy művész tud lenni, mint boldog ember. Rendesen feláldozzuk az egyiket a másiknak.

Ki tudná elbeszélni érzéseimet, midőn nevem elő-

ször pillantám meg az utcaszögletek színlapjain? Ki mondja meg, mi zsibongott agyam idegszálain, hallva a gyülekező közönség zúgását? Mi voltam én akkor, midőn megzendült az első csöngetyűhang?

Ott állottam a színfalak között mozdulatlanul, merőn, de égve, lobogva, mint egy lángoszlop.

A közönség tapsokkal fogadott, — hiszen csinos ifjú voltam és frissebb erővel dühöngöttem, mint Bodáki, — hiszen hánytam-vetettem magam, mint kötéltáncos — hiszen az elragadtatás, a műértőkön kívül, kit nem ragad magával! Mit bántam én, hogy ez együgyű kisvárosi közönség egy karcsú, jól nőtt termetet, csinos öltözetben, többre becsül bármily művészi mozdulatnál és egy nagy pátosszal elszavalt üres frázis kedvesebb előtte, mint a jól felfogott s ábrázolt jellem. Elég volt, hogy tapsot hallhattam s éreztem démoni erejét, mint Faust, midőn a bűnös, de égő és ifjú szenvedélyek angyalával alkura lép.

Ti nem tudjátok, mi a színésznek a taps. Az, a mi a kártyásnak a mámoros izgatottság, ingerlő hevület, rettentő felindulás, amely a játék gyászos asztalához láncolja; ami a hadvezérnek a csata, a haldoklók jajai, s az élők tomboló diadaléneke; ami a bor, zene, és élvsovár nők nevető hangja annak, aki élni, élvezni akar, néhány napban egy egész életet. Istene, álma, ördöge, kedvese, költészete. A pályabér, amelyért küzd, amelyet megnyerve megvet, s elvesztve nem kíván élni; a varázsos balzsamcsepp, amely egész fájdalomtengert megédesít; egyetlen és egész dicsősége, mert nem költő, szobrász vagy képíró, hogy jelen hálátlan gúnyait feledtessék a jövendő koszorúi — legalább a síron. Ő néhány évhez, egy városhoz, egy házhoz van kötve. Azontúl senki sem emlékszik reá, azon kívül alig tudják, hogy él. A közönségnek, melyet majd imádnia kell, majd megvetnie, királya, egyszersmind rabszolgája. Ritkán emelheti magához, többször hajlik lába alá. Oh hányszor kell lemondani eszméiről, meggyalázni lángeszét, hogy el ne veszítse ez ingatag kegyet, e szeszélyes jutalmat, hogy érez-

hesse azt a felindulást, mámort, mely élteti, fenntartja, bódítja, megemészti.

A második felvonásban még inkább tombolt a sokaság, s egy virágbokréta repült lábamhoz. Furcsa bolond történet ez, de reám száz kritikus dicséreténél lelkesítőbben hatott. A színpadtól alig tíz lépésnyi távolságra egy szende, ártatlan leányka ült. Egész előadás alatt a legnagyobb figyelemmel csüngött a színpadon. Némely félelmes perceimben könnyei adták vissza bátorságomat, tapsai lelkesítettek. Ő volt az is, ki művészetem, vagy Moor Károly szenvedéseitől meghatva, virágbokrétáját majdnem öntudatlan a színpadra dobta. E bokrétát most is szívemen hordom, mint őt magát szívemben. Szegény szende, ártatlan leányka. Csak szárnyai hiányoztak, hogy égbe repüljön. Angyal volt ő, de Byron égből földre szállt angyalai közül. Homlokán mennyei fénykör, amelyet Istentől nyert, szívében bűn, amelyet a Kainok maradékaitól tanul. Hah, a szép asszony, a csalfa asszony! Miért szerettem én úgy? Miért félek most tőle! Éjfelenként el-eljön hozzám, fehér éji ruhában zilált hajjal, s kezét összekulcsolva sír: ölj meg holnap, hagyj még ma élni. Ilyenkor megmozdul szívemen a bokréta, szúr, mint a tövis, fojt, mint a mérges növények illata ... Vegyétek el a gyertya hamvát. A szellemek sötétet szeretnek, futnak a világosságtól. Így van megírva, valamelyik szerepemben ... Adjatok bort, mert elfáradtam, mert félek, mert reszketek.

Hol is hagytam csak el? Úgy ... Ebből nagy história, roppant zaj kerekedett. Az anyák reá s anyjára támadtak, hogy elhárítsák azt a gyanút, mintha a bokrétát leányaik hajították volna. Ki volt az? Nem szégyelli! Egész közönség szeme láttára? Én Istenem, mily romlott a mostani világ! hangzott mindenfelől. Az anyák sápítoztak, a leányok sugdostak, a férfiak nevettek, — szóval: a közönség játszott, s mi nézők lettünk.

Alig áll helyre a csend, alig hevülök újra szerepembe, s ime ujabb intermezzo! Legkedveltebb jelenetemet játszom, s a düh legmagasb pontján kiáltva:

«Bosszú, bosszú, bosszú, oh meggyalázott, megszentségtelenített öreg, így tépem szét örökre a testvéri köteléket!» egyszersmind a vállamra szélesen kihajló galléromhoz kapok, hogy utasításom szerint széttépjem. Ekkor az igazgató a színfalak mögül reám kiált: — Nehogy elszaggassa! a nótáriusné tensasszonytól kértük kölcsön, nehogy elszaggassa, megfizeti. — Én elvesztem lélekjelenlétem, merőn, szótlan nézek körül, — a közönség zúgni kezd, s már-már a bukás pontján állok, midőn a szende, ártatlan leánykára esik szemem. Nem tudom, mosolygott-e, sírt-e, intett-e, — csak azt tudom, hogy Amáliának képzeltem, ki megérdemli, hogy folytassam az átkozódást és széttépjem a nótáriusné gallérát. A közönség tapsolni kezd, győzelmem kétségtelen. Többi jeleneteim még jobban sikerülnek. Számtalanszor megtapsolnak, kihívnak. Társaim irígy szemmel néznek ; Eliza egy második csókkal szentel művésszé ; Bodáki pedig, kinek különben nem egészen tetszett e roppant dicsőség, méltósággal így nyilatkozik : — Hat év mulva remélheted, hogy talán még engem is meg fogsz közelíteni.

Nemsoká híres ember lettem! Ismert az egész város, beszélt rólam a vármegye. Igaz, azon túl azt sem tudta a világ, hogy élek-e ; de hát én tudtam-e róla? Miért is tudtam volna? A nélkül is nagy férfiú lehettem, hisz erre úgy sem kell egyéb, mint sokat hinni magunkról, mert mindig találkoznak emberek, akik ezt éppen úgy elhiszik, sőt még jobban. Büszke is voltam ám! Azt hittem, hogy az utcán minden ember engem néz, a társaságokban csak rólam beszélnek. Volt is okom rá. Hívtak ide, hívtak oda, most ebédre, majd bálba. Mennyi bók, mennyi szerelmes pillantás! Húsz szeretőm is lehetett volna! Hát még mennyi ajándékot kaptam ismert és ismeretlen kézből. Félrevágtam a kalapom, s vígan énekeltem : Az ég alatt, a föld színén, nincs oly derék legény mint én. Mindemellett a nők iránt érzéketlen maradtam. Hadd epedjenek, majd inkább tapsolnak ; hadd maradjak távol tőlök, annál több idejök marad koszorú-

kat fűzni. Szép, fényes élet volt ez, mint a szivárvány, mint a páva farka. Kár, igen kár, hogy oly kevés ideig tartott. Jól mondják, hogy az ember élete hasonlít a vadász álmához, ki verőfényes napon alszik el és zivatarban ébred! Miért is szerettem én jobban a művészetet, mint egy becsületes komédiáshoz illik?

Elfáradtam a dicsőségtől, meguntam a zajt. Modorom szerényebb, lelkem büszkébb lőn. Később a büszkeség is fájdalomba veszett ; elégedetlen voltam magammal. Ez idő óta többször fölkerestem a magányt, a természetet. Az alkony óráiban újra meglepett az álmodozás, eljöttek látományaim, éppen oly ingerlőn, éppen oly bódítón, mint hajdan. De az ébredés kínosabb volt. A könnyek most nem enyhítettek, hanem égettek, a fejemnél nyiló koszorú megalázott, a patakzúgás bosszantott, a vén sziklák gúnyosabban néztek le rám, s mögülök ördögien hangzott : vajon oly nagy művész vagy-e te, Dávid, mint magad hiszed?

Nem volt többé nyugalmam ; oh a színpad kínpaddá vált. Utáltam magamat, mert kontár vagyok, gyűlöltem a közönséget, mert ostoba. A legzajosb tapsviharban is éreztem, hogy ha a költő jelen volna, lekorbácsolna a színpadról, a műértő pedig ezt kiáltaná : menj szántani, fiam, szántani menj! Egyik leghíresb magyar színész játéka éppen kétségbeejtett. Ez átutazóban egypár vendégszerepben lépett föl társaságunknál. Szép alakja, mozgékony arca, s nagy terjedelmű hangja volt, de én leginkább azt bámultam benne, hogy minden magyar színész között leginkább tudta játékában egyesíteni úgy a fönségest, mint a nevetségest, az egyéniesen jellemzővel. Vizsgálni kezdettem magamat őszintén, kérlelhetetlenűl, s minden nap újabb gyötrelmeket termett. Ha ittas szerepet játszottam, valamelyik tagom mindig józan volt ; mint Romeo, csak hangommal voltam szerelmes ; Brutus helyett Petur bánt személyesítettem ; ó- vagy jelenkor mindegy volt nekem, éppen úgy, mint a szalmás kunyhó, vagy a szalon. Mindegyikben szavaltam, dühöngtem, amint Bodáki megtanított. Ezek

után mihamar észre kellett vennem, hogy egyetlen egyént sem tudok ábrázolni. Minden szerelmest, hőst, ármánykodót egykép játszom. E modort még szörnyebbé teszi a nagy pátosz, amely nélkül lélekzeni sem tudok, a sohasem nyugvó arcjáték, melyet megtapsol a karzat, az édeskésen szerelmes és mesterkélten hősies mozdulatok, amelyekben a nőknek kedve telik.

S rtam, kétségbeestem, majd reméltem, s az akadályok új erőt öntöttek belém. Figyeltem az emberekre, vizsgáltam az életet, tanulmányoztam Shaksperet. Oh mi mást olvastam ki most soraiból, mint hajdan, mikor néhány merész kép, vagy szenvedélyes kitörés, egy-két hatásos jelenet volt minden, ami megkapott. Megnyilatkozott előttem a szenvedély változatos természetessége, a jellemrajz mesteri ereje s a tragikai és kómikai küzdelem nagyszerű költészete ; kezdettem sejteni, mi a drámai művészet. Behatoltam a különböző jellemek titkaiba, felfogtam a tipus és egyén lényegét, s mind a kettőben az alapvázlat főbb pontjait, a vegyület alkatrészeit, a fejlődés fokozatait, amelyekbe a hang, arcjáték és taglejtés ezer árnyalatával kell elevenséget, életet lehelni a színésznek, s mintegy újra teremtenie a költő gondolatát. Azonban eszméimnek nem tudtam alakot adni. Olyan voltam, mint a rejtőzött, aki lát, hall, eszmél s tagjait nem mozdíthatja. Ki old fel ez átok alól? kiáltoztam sokszor elkeseredve ; összetörtem tükrömet, mely előtt napokig próbálgattam valamely jellemet, s benne mégis mindig csak magamat láttam. Csupán az a gondolat vígasztalt : sokat tudok már, mert nem tudok semmit ; nem soká mindent fogok tudni, mert feledni kezdem, amit azelőtt tudtam.

Így tölt el egy év ; ezalatt társaságunk bebarangolt egy pár vármegyét, s télre újra visszatért abba a kis városba, amelyben először fölléptem. De nemcsak a magány termett kínokat, a közönség is megtette a magáét, pályatársaim sem voltak fösvények. Mert több mérséklettel és művésziebben játszottam, ritkán fogadtak tapssal. Hiába kerestem szemmel a szende,

ártatlan leánykát is. Szokott helye már hetek óta üres. Sehol egyetlen résztvevő arc, egyetlen könny, egyetlen sóhaj! Ezer gúny, ezer baj, ezer ármány mindenütt. Bodáki úr, mióta a közönség kegyében hátratoltam, ellenségemmé lőn, s tán elcsap, ha jó remény fejében már azelőtt el nem adósít. Így még néhány hónapot kellett lejátszanom. Örökségem, anyám ötszáz forintja, rég elfogyott ; részint elpazaroltam, részint elcsalták tőlem. Elszökhettem volna ugyan, de buta eszemhez sohasem férhetett az az elv, hogy ami más embernél bűn, művésznél geniálitás. Eliza tensassszony, akinek szerelmét nem viszonozhattam, a régi kiszabadult Romeóval fáradatlanul üldöz. Az egész személyzet, le az utolsó színházi szolgáig, bosszantásomra esküszik. Csak a kis súgó fogja pártomat, ki társaságunkban rendesen az ellenzéket alkotta. A becsületes, a jó ember! Neki sem szenvedélye, sem hiúsága. Néhány pohár borban s egy-két jó barát körében leli minden örömét. Színésznek pályatársai közül különben is csak a súgó lehet barátja. Nekem ő jó barátom — áldja meg az Isten! — jó barátom volt! Szerepeimen kívül még azt is híven megsúgta, hogy jó lesz összébbhúzni magamat, nem reggeliznem, nem vacsorálnom, mert csak így fizethetem ki egypár hónap alatt adósságomat s mehetek vele együtt egy nagyobb társasághoz, hova meghitták, s hol nekem is helyet szerez. Megfogadtam tanácsát. Böjtöltem és tanultam, s ezt jó minden kezdő színésznek megtanulni.

Szállásban egy tudákos csizmadiánál voltam, ki először mint atyamester, másodszor mint egyházfi nem a közönséges csizmadiák közé tartozott ; gyakran járt színházba, nagy pártfogója volt társaságunknak. Engem különösen szeretett ; s ha vitéz, derék, becsületes embert személyesítők, másnap meghívott ebédre és a tisztelet minden nemével elhalmozott. Egyszer valami rossz német drámát adtunk, s nekem egy szörnyű gazember szerepét kelle játszanom. Jó szeszélyben voltam, s a közönségnek egy kis mulatságot kívántam szerezni. Borzasztó rút arccal s öltözetben

jelentem meg. Túloztam, amint csak lehetett. A közönség egész magánkívül volt. A karzat szidott, a földszint átkozott, a nők nem mertek reám nézni. Ha! ha! ha! — Az istentelen! A gonosz! Ki hinné róla, hisz szelíd embernek látszott! sóhajtá a lágyszívű közönség. Tapsról persze szó sem volt, mert az ily szerepeket játszó köszönje meg, ha meg nem hajigálják; de a nagyszerű hatás, a művészet varázshatalma, — mint mondaná Bodáki; de az én fölséges mulatságom és ez az együgyű kisvárosi közönség! Másnap az én csizmadiám fontos képpel beáll hozzám s így szól:

— Uram!

— Állok szolgálatjára.

— Álljon az ördögnek, minthogy úgy is van.

Elbámulok, ő folytatja:

— Én istenfélő, virtusszerető, belső ember vagyok.

— Egyszersmind csizmadia.

— Hát Böhm Jakab, ama vallásalapító, nem volt-e csizmadia? hát — hogy városunkból se menjek ki — papunk nem csizmadia fia? Bizony mondom, nem is komédiásokból telnek ki a belső emberek.

Itt elhallgatott s a többi fontos okokat arcával fejezte ki.

— Ámbátor én eddig az urat becsültem, mindazonáltal igen rosszúl tettem. Ki a gazembereket úgy játssza, mint az úr, az otthon sem lehet becsületes ember. Ennélfogva, mivelhogy én istenfélő, virtusszerető, belső ember vagyok, tehátlan házamban sem lakhatik olyan, aki nem az; azért keressen az úr más szállást.

— Jól van, jól — mondám nevetve — egyébiránt: ne sutor ultra crepidam.

Elindultam szállást keresni. Csakhamar egy ház kapuján e feliratot olvastam: itt szállás van kiadó. Valami iskolásgyermek alája firkálta volt: ki kiveszi, nagy bohó. A gyermeknek igaza volt. Bolond valék. Talán nem is a gyermek írta azt oda, hanem a sors titkos keze. — Mindegy! elég, hogy bolond valék. Mindjárt meglátjátok, miért. Különösen te csaplár-

leány, figyelj, téged érdekel leginkább: szerelem-história.

A ház, hol szállást fogadtam, egy özvegyasszonyé volt, aki valaha szép lehetett, s modoráról itélve, még most is szépnek tartja magát. Nem sokat törődtem se ezzel, se egyéb körülményeivel. Beköltöztem szobámba s tovább böjtöltem, tovább tanultam. Egy szép tavaszi reggel korábban felköltött a madarak éneke, mint máskor. Fölnyitottam az ablakot, hogy jőjön be a friss lég, s kikönyökölvén, elmerengtem a hajnal sugarán, mely a szomorúfűz lombjain oly résztvevő, oly szelid fénnyel remegett, mintha bánatát akarná enyhíteni. Enyhe fényt, résztvevő sugárt szomjúz az én lelkem is. Oh! amidőn kétségtől kínzatva, küzdelmeimben kimerülve, összerogyok tükröm előtt; oh amidőn állapotom gyalázatán sírva, önszenvedélyemtől gúnyolva, a közönség zajában elfáradva, hideg nyoszolyámra hajtom fejemet: hol a kéz, mely letörölje szememről a bánat könnyét, homlokomról az utcák sarát, lelkemről a hő izgalmak nyugtalanságát? Űrt érzek szívemben, s fáj, hogy a művészet kultusza nem tudja betölteni. Határozatlan vágy, édes-bús sejtelem nyugtalanít. Egyedül, elhagyatva érzem magamat. Ifjúságom rideg napjait egyetlen örömsugár sem deríti fel, egyetlen édes emlék sem koszorúzza. Némely szerepemből képeket sző az ábránd, s az álmatlan éjeken könnyező szemem elébe tartja. Esengek, mint a szomjú föld, hervadok, mint a hévütött virág. Vajon ama felhő, mely láthatáromon képződik, mit rejt? Szélvészes záport, vagy szellős permeteget, sujtó villámot, vagy mosolygó szivárványt? — Szerelem! szerelem! susogtam öntudatlan.

Ablakom csinos kertre nyílott. Csak most veszem észre, hogy tőlem alig néhány lépésnyire egy leány virágokat öntöz. Nem a háziasszony, mert ő nem ily karcsú, nem ily fiatal. Mily bájosan hajlong! Bár arcát láthatnám! Ekkor a leány, mintha gondolatomat sejtette volna, felém fordul, majd hirtelen távolabb virágágyakhoz szalad, s eltűnik a kert fái közt. Én is, mint szemérmes gyerek, elkapom magam az ablaktól.

Ő az, az ártatlan, szende leányka, aki bokrétát hajított nekem! Hogy tudhattam ennyire elfeledni? Nem csoda, éppen nem csoda, hisz hetek óta nem látom már a színházban! Mégis, hogy tudtam feledni? Ily szende arcot, ily tündéri termetet, ily ártatlan szemeket lehet-e feledni? Én ostoba! De ki ő? ... Később, kérdezősködéseim után megtudtam, hogy háziasszonyom leánya, s hosszas betegeskedéséből nem rég üdült föl.

Ez esemény fölvert fásultságomból s életemnek új színt kölcsönzött. Még nem voltam szerelmes, csak az érzést szerettem, amely gyönyörrel töltött el; a felindulást, amelyre rég sóvárgok, magát a szerelmet, amelyről annyit álmodoztam; szobám remetéje, s a kert őre lettem. E kertben termett az a koszorú, mely a művészt jutalmazta; itt virul az a másik is, mely az ifjút fogja boldogítni. Lebocsátott függönyömön nyilást vágtam, s azon át, tőle látatlanul, figyeltem jövetelére, ellestem minden mozdulatát. Tudtam, melyik virágágyat öntözi előbb, minő virágokból köt bokrétát, melyik fa alatt pihen, mikor áll meg a kerten átfolyó patak partján, hogy nézze magát tükrében s felfúván orcáját, nevessen visszatükröződő torzképén, s tapsoljon kis kezével. Fehér ruhájában mint vadgalamb rebbent föl a parti virágok s magas fűszálak közül; majd a házeresz alatt megállva, mint együgyű pásztorleány, játékos hangon hívta a galambokat búzaszemeire; majd versenyt csattogott a madarakkal, hogy csengett belé a lég; majd kis gyermekként bejövő anyja elébe futott, s enyelgő tréfákkal csevegte körül.

E napok voltak életem legszebb napjai, teliek örömmel, titokkal, költészettel. Újjászülettem. Miként szívembe életkedv, úgy szállott művészetembe, mi eddig hiányzott, élet, elevenség, egyszerűség, emelkedettség. Megnyílt az érzések kristálytiszta forrása, lehullottak az eszmék koporsó-födelei. Tavasz szívemben, tavasz lelkemben, élet szobámban, élet a színpadon. Boldog ember voltam. Szobám függönyei mellől a színpad függönyei közé léptem, s mindenütt —

a kertben, a földszinten — őt láttam. Ott lebegő fehér ruha, vidám dal, mosolygó arc, itt tapsoló kis fehér keztyű, a tetszés jelei közt megingó kalaptoll, a felindulás drága könnyei ; s ha fárasztó szerepeim után néha későn ébredtem, ablakomban virágbokréta, hasonló ahhoz, amely első föllépésemkor lábamhoz hullott. Vajjon a művészt illeti-e, vagy a hőszívű ifjat? Tán épen mindkettőt. Vajon érti-e a virágnyelvet? Hisz e bokrétában babérlevél és rózsa van együtt.

Rómeo és Juliát adtuk. Életemben most voltam először elégült magammal. Mily szép a világos és mély művészi önérzet. Nyugodt boldogság, megtisztult lelkesültség, szűzies öndicsőülés. Mennyivel többet ér, mint a taps és koszorúk zajos, szennyes mámora. Oh, ha inkább szeretnők a művészetet, mint a közönséget, ha kevésbbé volnánk hiúk, s több lenne büszkeségünk! Csöndes tiszta gyönyörben lépdeltem haza a kihalt utcákon. Világos volt az éj, fénylett a hold, ragyogtak a csillagok. Eszembe jutott a mai darab második felvonásának második jelenete. Szerepem nehány sora lebbent el ajkamról, s öntudatlan a kertben találtam magamat, hova eddig sohasem mertem belépni. Valami vonzott mind beljebb, beljebb ahhoz a fához, hol a szende, ártatlan leányka szokott megpihenni. Egyszer csak föltekintek s im előttem áll. Ha ekkor, mint Julia, azt kérdi : ki vezetett ide? tán Romeóval felelek : a szerelem. De ő ijedten fölsikoltott.

— Bocsánat . . . nem akartam . . . megijesztém.

— Inkább ön bocsásson meg, hogy minden ok nélkül úgy megijedtem.

Mondani akartam valamit, de nem juthattam szóhoz. Más színész eddig szerelmes szerepeinek legszebb helyeit szavalta volna el. Én elfogultságomban csak Romeo szavaira emlékeztem : igen merész vagyok, ő nem szólhat velem.

— Szép idő van — mondám később.

— Nagyon szép.

— A csillagok oly fényesen ragyognak.

— Én éppen választék közülök. Nézze ön, azt a fényest, mely most éppen fejünk fölött ragyog.

— Az az esthajnal-csillag. Én a mellette levőt választanám, ha választhatnék. Mindig eszembe juttatná e szép éjet, e szép órát.

A leány nem felelt. Én megijedve bátorságomon, kettőt hátraléptem.

— Nemde szép virágaim vannak?

— Oh szépek, kivált a liliomok.

— Az a tiszta szív jelképe. Nekem a rózsák is tetszenek.

— Az szerelmet, s ha babérlevél is van mellette: szerelmet és dicsőséget jelent.

A leány elpirult, jól láttam a holdfénynél. Én újra megijedtem, s indulni akartam. Ő marasztott.

Helyet foglaltam tehát egy gyeppadon, de tőle távol egypár lépésnyire.

Oly tiszta idő volt, hogy az Istent lehetett látni az égben; oly csöndesség, hogy az angyalok éneke lehallatszott. Az égbe néztünk, hallgattunk, s éreztünk annyit, oly mélyen, hogy nem tudtunk szólani.

Oh boldog, boldog éj! Csak attól félek, hogy mivel éj van, álom az egész, hizelgőbb, édesb, mintsem való lehetne.

Majd a leány megszólalt. Beszélt a színházról, a mai darabról, rólam, önmagáról, virágairól, madarairól s mit tudom én még miről. Én keveset szólottam. Az ámulat varázskört vont körülem, honnan nem szállhatott ki lelkem, se szó, se sóhaj szárnyain. Egy gyönggyé nem alakulható, egy megtört könnyben olvadt föl mindkettő. Oh, ha egy virrasztó angyal fölfogva e könnyet, mennybe viszi, talán Isten örömében, hogy boldog embert láthat, megszán s álomba szenderít, mély álomba, melyet a balgatag ember halálnak nevez.

Az éj már messze haladt. — A lenyugodni akaró anya leányát kiáltozta. A leány felszökik s jó éjt kíván. Én nem mozdultam, vártam, hogy visszajő, mint Julia s még egyszer jó éjt kíván. Később szobámba léptem s lenyugodtam, de nem tudtam elaludni. Nem szenvedély, nem lángoló vágy tartott ébren, hanem egy nyugodt, néma boldogság. Majd

lassú álom kezdett szememre szállani. A függönyön átszűrődő holdfény gyöngén arcomra világít, — egy közel bokron a csalogány föl-fölcsattog szakadozva, álmadón. A holdfény és csalogánydal álmaihoz vegyül. Az lelkemre képeket rajzol, ez szívem legtitkosabb húrjain átrezg. Mintha æolhárfa zendülne, mintha tündérország kapuja nyilnék.

Elaludtam.

V.

Bodáki keressen magának más színészt, a közönség más bolondot, háziasszonyom más leányt. Kocsis, hajts sebesebben, hadd vaduljanak meg a lovak, szikrázzék a patkó, dobogjon a föld, repüljön a kocsi. Hanem te, szelid galamb, ne félj, borulj keblemre s aludjál. Az égen mindjárt kiderülnek választott csillagaink, a földön két barát őrködik fölöttünk: a fekete súgó és a fekete éj. Átkozhatsz megrabolt anya! Nem félek az átoktól, megszoktam már, s akár milliók átkát hordozom e millióktól irígyelhető áldásért.

A szende, ártatlan leánykát elszöktettem.

Oh, ő hamar felfogta s még hamarabb megtanulta a szerelmes Julia szerepét s Lorenzo áldás nélkül is karjaim közé hanyatlott, szendén, ártatlanul, mint áldozatra szánt bárány, mosolyogva, reszketve, mint Io, midőn a felhő csókját érzé. Mit nevetsz oly kétértelműen, te csaplárleány! Ne hidd, hogy én is oly ember voltam, mint a te első kedvesed, ki meglehet szeretett, de nem becsült. Én szerettem, tiszteltem s még gondolatban sem vétkeztem ellene: imádtam őt. Hah, én őrült! Bálványt alkottam belőle és sanyargattam magamat dicsőítésére. Már öreg vagyok, idő előtt megvénített a bú, kihűtötte szívem a csalódás, megfagyasztotta vérem a nyomor; de ha most még egyszer elém lebegne hullámos keblével, mely, hogy megtörjék, nyugtalanul mintegy partot keres, — reám emelé könnyes szemét, melyben szemérem és vágy küzdenek, — kebelemre temetné arcát, mely pirul és csókért sóvárog, — körülfogna reszkető karjaival, melyeknek már csak ölelni van erejök: oh, érzem,

még egyszer megifjulnék, és többé — nem kimélném. Szilajon, dobzódó hévvel szorítnám magamhoz, letépném homloka liliomát, kiszívnám ajkimmal édes ifjú lelkét, s midőn egy hosszú óra alatt megutáltam, eldobnám magamtól, mint egy kifacsart citromot, s ha utánam rohanván, kiáltaná : add vissza ártatlanságom, nyugalmam, fiatalságom kincseit, vagy vedd le rólam a gyalázatot, a lélekvádat, a világ gúnyjait : hangos hahotával kacagnék föl, hogy csődüljön össze az utcanép és szégyenítse meg hazugságaiban.

A harmadik éjjel már közeledtünk Kassához, hová szándékoztunk. Kornélia — igen, Kornélia, nem nevezem többé szende, ártatlan leánynak, — átok rá, hogy valaha annak hittem! — tehát Kornélia keblemre hajtva fejét, csöndesen aludt. Karjaim közt tartottam, köpenyemmel takartam, leheletemmel melengettem. A kocsis egy szomorú népdalt énekelt ; a fekete súgó pipázott, nézte a holdat s elmélkedett. Én alvó kedvesem arcvonásain merengtem, s jövőnkről álmodoztam. Majd hirtelen egy gondolattól megkapatva, rákiáltok a fekete súgóra :

— Súgó, te bölcs ember vagy, súgd meg : hihetni-e a szerelemben? Te rég ismered már a színpadot, súgd meg : lehet-e a színésznő hű és jó feleség?

— A színésznő csak szeretőnek való. Hű és jó feleség, — minő gondolat! Dávid, ezt mások előtt ne mondd, mert kikacagnak. Egyébiránt, mi bölcsességemet illeti, az Jago szerepében van megirva s körülbelül ide megy ki : nincs oly ostoba és rút nő, ki éppen úgy ki ne rúgjon, mint a szép és okos.

— Ostoba vagy.

— S te szerelmes.

E szóváltás közben Kornélia fölébredvén, csevegni és enyelegni kezdett. Én komoly maradtam, amin ő csodálkozott, s elbúsulta magát. Ekkor elmondám neki, hogy már nem messze a város, s közelg az elhatározó perc. Kérdém : elszánta-e magát valósággal a színésznői pályára, s pillanatnyi lobbanat, vagy erős szenvedély költötte-e föl benne e gondolatot? Gondolja meg jól. Még van idő. Ha átlépte a küszöböt,

többé vissza nem léphet. A közvélemény, a nagy világ bosszús cherubként űzi vissza a színpadra, s a színpad megízlelt varázsa, mint az első embert a bűn, örökre megrészegíti, elbűvöli. Aztán lefestettem a színpad nyomorát, mely nagy, örvényeit, melyek szédítők, nehézségeit, melyek számtalanok. Elmondám, hogy színésznőre nézve mindez kétszerte nagyobb, szédítőbb, számtalanabb — kivált Magyarországon. A színésznő előtt zárva majd minden jobb társaság, mégis az egész világé. Minden, ki megfizeti a beléptidíjat, számot tart nem csak művészetére, hanem szívére is. Ő többé nem önmagáé már, hanem a közönségé, a szeszélyes, a gyáva, a kegyetlen közönségé. Ma a nőnek tapsol, holnap a színésznőt fütyüli ki, most a nő kegyéért eseng, majd a színésznőn bosszulja meg magát. Előbb megkoszorúzza, mint a régiek az áldozatot, azután megöli boldogságát, becsületét. Elrabolja ifjúsága tavaszát s az élet telén kidobja a zivataros éjbe. És ez mind nem elég! A színésznő — fájdalom! — kivételes lény, s gyalázat! — külön szempont alá esik. Hozzá mindenki más modorral, gondolattal, igénnyel közeledik, mint rendszerint becsületes férfiú becsületes nőhöz. Sebeit koszorúval hiszik elfödözhetni, boldogság helyett dicsőséggel fizetik ki. S minő keserű gúny! Merészeljen erényes lenni, rágalmazzák, gyűlölik; legyen kacér, könnyelmű, kigúnyolják, megvetik. Ha még e mellett a tehetséget a vággyal, a művészet szerelmét a hiúsággal téveszti össze s egy eltépett élet árán még dicsőséget sem vehet, mihamar össze kell rogynia a csalódások súlya alatt. Előtte gúnyos közönség, mögötte fájó emlékek ; csak egyetlen rövid szerepe marad, melynek végén e zárjel közti utasítás áll : megőrül vagy meggyilkolja magát. — Kértem, ne legyen színésznő, maradjon nőm. Hadd szenvedjek, küzdjek egyedül, vigasztalódjunk, enyhüljünk ketten. Tegyen boldoggá, úgyis életemnek csak fele enyém, másikat a közönségnek adtam el. A terhet, amely reám nehezül, ketten elbírhatjuk, de kettőnkének hol a harmadik váll. Maradj keblemen — esengék átölelve, — ne dobd

magad a közönség, a szeszélyes, a gyáva, a kegyetlen közönség karjaiba.

Kornélia sirni kezdett, aztán rám emelvén könnyes szemét, így szólott :

— Látom, te nem szeretsz már, meguntál. Egykor magad bátorítál s most lebeszélsz. Így fogod meghazudtolni szerelmi vallomásod is, mert e kettő elválhatatlan. Emlékezzél csak az eltűnt szép napokra. Én benned a művészetet s a művészetben téged szerettelek. Kettőtökért hagytam el anyámat, meg virágaimat, meg mindent. Te nem szeretsz már, bizonyosan tudom. Kétségbevonod tehetségemet is. Igen, én ostoba liba vagyok, s tán rútabb Eliza tensasszonynál. Erényemben is kételkedel. Igen, én kacér vagyok, elszöktem veled. Ez minden bűnöm. De mindent tűrnék, csak ne untál volna meg. Te nem szeretsz már, bizonyosan tudom.

Itt elcsuklott szava. Én mély fájdalomba merülve néztem magam elébe, míg a súgó gúnyosan tekintett felém, ami lelkem fenekéig hatott. Ekkor Kornélia mellém csúszott, átölelt, letörölte könnyeimet s azon az édes hangon, mellyel első szerelmi vallomásomra felelt, suttogni, enyelegni kezdett. Mit tudom én mit? E sátánnő megbűvölt, elvette eszemet. Nyomorult valék, mint egy rabszolga, szánandó, mint egy tébolyodott.

Az igazgató, — egy mosolygó képű csinos ember — kihez ajánlva voltunk, nagy örömmel fogadott. Hamar szerződtünk. Én megköszöntem jóindulatát és nejét egyszersmind megkértem, hogy Kornéliát vegye magához szállásba. Elmondám neki egész titkomat, hogy szeretem, hogy nőül veszem, mihelyt a szükséges iratok kezemben lesznek ; addig véde, őre, tanítója, testvére, atyja akarok lenni. Az igazgatóné beleegyezett, min aztán férje jobban örült nálam. A derék ember, gondolám.

A társaság, melynek tagjaivá lettünk, az állandó társaságok legjelesbike volt. Igaz, itt sem volt még ekkor a színésznő nagysád, a férfiak közül is csak a nemes embert hítták tensúrnak ; igaz, finomabb alak-

ban itt is föltaláltam mindazt, mit Bodáki társaságában tapasztaltam, — mégis elégült voltam. E nagyobb város, mívelt közönség, némi jóllét — jótékonyan hatottak reám. Új lelkesüléssel tanultam s nagy sikerrel kezdém meg szereplésemet. A hír csillaga fényt vetett reám, vetélytársaim elsápadtak. A közönség tapsolt, a műértő kezet szorított velem, önérzetem emelkedett s tehetségem gyors fejlésnek indult. De Kornéliát sem feledém. Szenvedéllyel szerettem, s fáradatlanul tanítottam. A leány hamar tanult s a művészetnek látszott szentelni életét. Örvendettem csalódásomon, s midőn első föllépése után a rendkívüli tetszés, melyet előidézett, mit sem változtatott rajta, örömem határtalan lőn. Ti hiú, irigy, könnyelmű nők, ti Thalia bachansai, nem soká megmutatom nektek, mi egy színésznő. E névről letöröltétek a szent fényt, melylyel istenek övezték! Nem soká újra ragyogni fog Kornélia homlokáról: szűz papné, az égi művészet menyasszonya.

Az egész közönség Korněliába bolondult. A diákoktól kezdve föl a szalónokig minden szív mozgásba jött. Mennyi látogatás, mennyi levél! A látogatásokat nem fogadta el, de azt nem állhatta meg, hogy a leveleket el ne olvassa. Kért, bocsássam meg gyermekies kandiságát. E levelek meg is érdemelték. Ha! ha! e levelek! A diák zsebkönyvekből kiírt verseket küldött, vagy regényekből lopott szerelmi vallomásokat. A kereskedő borzasztó ortográfiával s alázatos kéréssel állott elő: ne vegye megbántásnak, ha legszebb kelméjével kedveskedik. A vidéki nemes, otromba alakú, de tartalmára nézve annál cifrább levélben, egész leereszkedéssel önti ki szívét, s mindig odaírja neve alá: több nemes vármegyék táblabírája. A gavallér — oh, levele illatos, sima, aranyozott, fehér — választékos bókot mond, gyöngéd célzást sző közbe s udvarolni kíván a nagy művésznőnek, vagy karperecet, nyakláncot küld ismeretlenül, de legényének megengedi, hogy nevét — ha kérdik — titokban megmondhassa. Órákig elnevettünk rajtok. Aztán az enyéimet vettük elő, mert én is kaptam néhány levelet

ismeretlen kéztől, mert belém is sokan bolondultak, kivált a nők közül. Szerették jámborságom, félénk modoromat, éppen ezt, amit a leányok kevésre becsülnek. De én Kornéliát szerettem. Kis szobájában s a színpadon egykép kedvesem volt ő. Nem kellett színlelnünk, s a színpadon csak a kis szoba jeleneseit folytattuk. Oh szerelem, oh művészet! oh ifjú bohó napok!

Egy idő óta Kornélia nagyon megváltozott. Én ezt mámoromban későn vettem észre. Előbb hinni sem akartam, aztán még többet is hittem, mint amennyi a dologban volt. Ő unatkozott. Ha az asszony unatkozik, már bűnös s a szerető, vagy férj homlokán nőnek a szarvak, — bár nem láthatni — de nőnek. Sokszor alig figyelt szavamra. Mindjárt-mindjárt az ablakhoz ugrott, hogy gyönyörködjék az utcanépen. Majd kért, hogy vigyem társaságba. Én bezárom őt, féltékeny vagyok, pedig ő oly nagyon szeret. Igaza volt, de csak azóta voltam féltékeny, mióta a szívemet szúró sejtelemnek nevet adott. Ekkor megijedt arcom elvadult kifejezésén, s nyakamba borult. Én oly erővel szorítám magamhoz, hogy sírni kezdett. — Te meg akarsz fojtani, te gyanakodol, pedig jobban szeretlek, mint valaha. Tovább zokogott. Látván könnyeit, első pillanatra Othello szava visszhangzott lelkemen: ha asszonykönnytől teherbe esnék a föld, minden cseppből egy-egy krokodil születnék; de a másodikban már lábához borultam és szerepem legszebb helyeit szavaltam el, ahol csak engesztelődés, hűség, szerelem fordul elő. Tépjétek le az ablakokról a függönyöket, hogy nézzen be a kíváncsi nép, mi dicső komédiát, tragédiát játszunk. Szégyelje meg magát Shakspere és Molière, piruljon Garrick és Rachel asszony.

Többször kért, hogy csináltassak neki szebb ruhákat. Bár anyja nem volt éppen gazdag s többet költött magára, mint reá, mégis máskép öltözködött. Most olyan, mint egy apáca. Ez a nyakig érő fekete ruha elfödi teste minden szépségét. Ő még ifjú, neki más illik. Akkor én is inkább szeretném, ő is többet örülne. Én minden megtakarított pénzemet rá köl-

töttem. De a ruhák sem tetszettek neki, szebbekre vágyott. Egy reggel fényes új ruhában lépett előmbe. Dühösen rohantam felé s kérdém: honnan e ruha? Ő félénken reszketve, mintha atyja előtt állana, megvallotta, hogy az igazgató előtt nemrég ilyesmit emlegetett s ma e ruhát találta szobájában. Én széttéptem a ruhát, mire majdnem ájulásba esett. Hanem mikor megmondám, hogy e sima igazgató el akarja adósítani, hogy magához kötve, vele, mint rabnővel, kereskedjék, elborzadva borult karjaimba: bocsáss meg, te testvérem, atyám vagy. Semmi kétség, ő szeretett engem. Midőn esténként színház után megkoszorúzva és fáradtan hajtottam ölébe fejemet; midőn olykor bejártuk a várost s az emberek utánunk susogták: mily szép pár; midőn néha a felindulás gyöngéd óráit töltöttem lábainál: büszke szerelemmel, mély ragaszkodással látszott rajtam csüngeni. De én már elvesztém nyugalmam. A féltékeny szó fülembe csengett. Ezt más gondolatnak kellett benne felkölteni. Ő fél tőlem, oka van, bizonyosan oka van. Miket gondol ő, midőn egyedül van, mikről álmodik? E gondolatokat, ez álmokat nekem Mindenható s vedd életem felét. Mégis! Hisz arca oly ártatlan, oly angyali. De ki ismerte valaha az asszonyt? Van-e kebel, hova tiszta érzések közé álruhában be ne lopódzzék a bűnös is? Az ördögöt csak a hitrege festi rút, borzasztó alakkal. Szép, bájos az, mint Kornélia. Tépjétek le az álarcot, látni akarom. Fejem kábul, alkalmatlan vagyok mindenre. Bizonyságot nekem, bizonyságot, hogy öljem meg, aztán szeressem s legyek nyugodt. Oh, Isten veled színpad, ihletés szent órái, szabadság, nyugalom, dicsőség! Dávid többé nem szűz múzsát imád, hanem egy földi csába teremtményt. Dávid örökre meghalt a művészetnek s kicsinyes szenvedélyeknek él. E homlokon a dicsőség koszorúja helyett — hah, átok! . . . átok! . . .

Kornélia első föllépése óta keveset haladt, sőt napról-napra gyengült. Neki szép tehetsége volt, de nem szerette a művészetet. Hiúság vonzotta a színpadhoz, könnyelműség tartotta fenn, szeszélyek lelke-

sítették. Szépségben, csinos ruhában s némi nyomorúságos modorban állott minden művészete. E modor tehetsége meglepő nyilatkozataival a kontárság nevetséges ferdeségét egyesítette. Ez újdonságával néha bódítón hatott a közönségre, ami aztán őt hegyke és bizarr fogásokra ragadta. Való érzés helyett erőltetett láz, egész ritkán, csak eldarabolt részek, nyugodt önbizalom soha, könnyelmű vakmerészség mindig. Ösvény szélén állott. Még egy lépés s többé sohasem lehet lelkesült művésznő, csak egy erőszakos komédiásné, ki kínlódva hatás után kapkod. Hijába kértem, könyörögtem: koszorúival felelt és csókokkal nyugtatott meg. Hinni kezdém, hogy csalódom. Talán a színpadi közelség csal. Talán játéka, mint a durván festett függöny, távolból máskép tűnik fel. Egy este a közönség közé vegyültem, hogy győződjem meg a valóságról. Egész nyomorúságban állott előttem a kontár és kacér művésznő. Úgy öltözött, szavalt, játszott, mintha mint nő akarná magához csábítani a közönséget. Alig fordult a szereplőkhöz. Most a földszint ifjaira kacsintott, majd a páholyok szemcsöves hőseihez intézte szerepe szenvedélyesebb helyeit. Talán azt sem tudta, mit játszik, talán nem is szerepét szavalta. Egy naiv leányt kellett volna játszania, s egy kacér, csábító nőt ábrázolt. Talán önmagát játszotta. Hah, gyalázat! e botrány miatt némelyek pisszegni kezdettek, de a számosabb rész roppant tetszészajjal némítá el, s ő büszkén tovább fűzte hiú esztelenségeit.

Egyenesen lakába mentem azzal a szándékkal, hogy bevárom. Szobájában ledűltem egy pamlagra. Oh kis fehér szoba, aranyzott könyvek, nyíló virágok, susogó függöny, szemérmes ágy: mondjátok meg Kornélia titkát, élményeit, álmait! sóhajtám és szememmel körüljártam a szobát. Mindenütt lágy kezenyoma, ártatlan szemérme intett felém, az öltöző-asztal patyolatterítőjétől a keskeny ágy fehér párnájáig. E néma, gúnyos vád ingerelt. Hazugság! kiáltám mérgemben, s fölhánytam szekrényét, ruháit, könyveit. Sehol semmi. A legkisebb szalagot, a legcsekélyebb

papirdarabot is ismertem. Haragtól, szégyentől könynyekre fakadva, dűltem le újra a pamlagra.

A szobában mély csend volt. Csak a függönyök öblei türemlettek, rojtjai ingtak s a gyertya lobogott hol jobbra, hol balra. Könnyes szememre a kitombolt fájdalom enyhe éber álma, fáradt lelkemre a női szoba szűz titkainak egész költészete szállott. A hiú, kacér színésznő alakja elmosódott. A szende, ártatlan leányka ruhájának suhogásait véltem hallani. Úgy tetszett, mintha vőlegény volnék, aki menyasszonyára vár. Homlokomra bomladozó hajfürtök borultak, arcomon fűszerlehellet égett, keblemhez dobogó mell ért. Lelkem vágyó sóhajokban halt meg, örömkönnyekben támadt föl.

Midőn felnyitám szememet, Kornélia kezét éreztem fürteim közt, csókját homlokomon. Oh mért szólaltál meg, mért mutattad föl koszorúidat? Miért nem maradtál szende, ártatlan leánykának, mért juttattad eszembe, hogy színésznő vagy, ki ma az egész közönséget elbolondítád? Mért nem öleltél szótlanul magadhoz, hogy egy rövid éjen át még hihessek benned?

Ingerülten ugrottam föl s koszorúit lábbal tapostam.

— Te kacér asszony, kontár színésznő vagy. Te a taps-zajt szereted, nem a művészetet; te nem tudod, mi a szerelem, csak gyönyört szomjazol. Oh gyönge asszony, kegyetlen asszony, elveszted magad, elvesztesz engem.

Kornélia sírni kezdett. Én tovább beszéltem a szerelemről, a művészetről. Elmondtam mindent, a mire az ihletés és fájdalom tanított. Szemérehánytam mindent, amit a szenvedély rég elhitetett velem, de a gyöngédség mindeddig visszatartott. Nem válogattam a szavakat, enyhülnöm kellett. Kornélia nem sírt többé, megbátorodott. A gyöngédség korlátai már szétrombolva köztünk, s a kiszabadult féktelen szenvedélyeké a tér. Alig juthattam szóhoz.

Ki szakítja félbe az ingerült asszony beszéde folyamát, — ki múlja fölül fájdalomszülte ékesszólásában, — ki maradhat nyugodt könnyelmű ötleteinek sebző

gúnyaitól? Kornélia színésznő volt, s a színésznő kétszer asszony. Nem emlékszem a részletekre. Ő magánkívül volt, s földig alázott, én őrjöngve kezet emeltem reá, hogy arculüssem, s mit tudom én, talán érintém is.

Ekkor az előszoba ajtaját megnyilni hallottuk. Talán az igazgató jön, kinek e zaj feltünt. Józan, nyugodt lettem újra. Hiszen színész vagyok, ez mesterségem.

— E botrányról senkinek sem szabad tudni. Az igazgató most be nem léphet. Holnap eljövök.

— Ajtóm és szívem örökre zárva ön előtt — mond Kornélia, bezárván az ajtót.

— Kornélia lefeküdt s nyugodni kíván. Jó éjszakát, igazgató úr.

Az igazgató mosolygott, én sírva bolyongtam az utcákon, s a hajnal Kornélia ablaka alatt talált. Néhány napig a szerep szavain kívül egy szót sem szólottunk egymáshoz, s csak a színpadon találkoztunk. De azért gondosan kisértem minden léptét, mert inkább szerettem, mint valaha. Magárahagyatva, védelem nélkül, nem tudta föltalálni magát. Megijedt szabadságától, rabja lőn félelmének. Idő kellett, hogy tájékozhassa magát. Látogatásokat sem mert elfogadni, a sétányon sem jelent meg. Szenvedni látszott. Az igazgató vezette föl a színházhoz és kisérte haza. Mindig zavarba jött, ha ilyenkor reá tekintettem. Volt pillanat, melyben engesztelőn, kérőn emelte hozzám szemét. Nem állhattam többé ellent s a hatodik nap, midőn az *Ármány és Szerelem* című drámát adtuk, szenvedéllyel szorítottam magamhoz. Ő hőbben viszonozta, mintsem a szerep kivánta, s míg a közönség zajos tapsai miatt nem juthatott szóhoz, Luiza beszéde helyett, ezt súgta fülembe: védj meg, az igazgató szerelmével üldöz. Feledtem a közönséget, sokáig tartottam átölelve. Szerencse, hogy a fekete súgó rám kiáltott: Dávid, újra csendesség van, szavald szerepedet. Tovább játszám, s mondják, életemben legjobban. A szerelem egy pillanatig nagy színésszé tőn. Nyomorúság! Nyugalom, magány, sza-

badság kellett volna nekem. Egy sziklacsúcs az élet tengerén, hová ne érjenek a szenvedélyek hullámai, hol megpihenhessen a fáradt géniusz, hogy érezzem csókját, hallhassam szent sugallatait.

Másnap elhatároztuk, hogy a várost odahagyjuk. Egy színésztársulat meglehet sokban hasonlít a köztársasághoz, de azért egy igazgató mindig török basa. Kornélia nem lesz háremhölgy, sem Dávid nyomorult rabszolga. Előttünk nyitva a nagy világ : Magyarország ötvenkét vármegyéje. Mindegy! Akármely faluban összeszegezhetni néhány deszkát színpadnak ; mindenütt terem búzakalász, mely szájunkba élelmet és fejünk alá szalmát ád ; követni fog a víg kedély, nem hagy el a művészet, megvéd a szerelem. Úgy-e, szép Kornéliám, ki, bár nem érdemlem, mégis szeretsz. Szépségednél csak hűséged nagyobb. Nem sokára enyém lészsz! Oh kedves hitvesem!

Éppen jövőnk terveiről beszélgettünk, midőn a szobaleány egy grófot jelentett be.

— Kornélia nem fogad el látogatásokat. Ki sem mondhatám jól e szavakat, s már a gróf előttünk állott.

— Ezer bocsánat! tudtam, hogy a kisasszony nem fogad el látogatást, de nekem beszélnem kell vele.

— Méltóztassék helyet foglalni.

A gróf megütődött, látván, hogy én a házigazda szerepét játszom, aztán folytatá : — Én nagyra becsülöm a színművészetet s igen örvendek, hogy már a magyar színpad is oly művésznővel dicsekedhetik, mint Kornélia kisasszony.

— Valóban? Nagyon örvendünk!

— Különben látogatásom oka nem csupán a hódolat. Én erdélyi vagyok. A kolozsvári színpad most legjelesb a két országban. Igen örvendenék, ha színpadunknak megnyerhetném a kisasszonyt. Az igazgatóságnál némi befolyásom van.

— Kornélia magára nem szerződhetik, csak velem. Én vőlegénye vagyok — mondám beszédébe vágva.

— Az mit sem tesz, sőt annál jobb — viszonzá a gróf minden zavar nélkül — én holnap elutazom s

két hét alatt önök megkapják a meghivást, s ha kell, a szerződést is.

Kaptunk az alkalmon, elfogadtuk a meghivást s a harmadik héten már föllépésünket ünneplé a kolozsvári közönség.

VI.

Nemsokáig tart már, mindjárt vége lesz az egész históriának. Hanem éppen most jő a java, melynek a karzat tombolni szokott. Lesz zaj, átok, gyilkolás. Én Istenem! milyen jó, hogy az emberek néha öldökölni szokták egymást. Különben mily szomorú sorsa lenne a költőnek és színésznek. Írhatni-e, játszhatni-e máskép hatásos darabokat? De mi szükség van a világnak költőre és színészre! Menjenek kapálni, úgyis kapakerülőknek nevezik őket Magyarországon. Belőlem is mily derék, istenfélő földmíves vált volna. Most otthon ülnék a kályha mellett, kis gyermekek ugrándoznának körülem, anyjuk kedves zsémbeléseit hallgatnám, ki-kinézném a jószág után, aztán tovább morzsolnám a kukoricát, vagy poharat koccintanék a jó szomszédokkal. Így megtanultam szerepeimből a szenvedélyt és bűnt, annyit játszottam a mások jellemét, hogy a magamét elvesztettem; mert átka a színésznek, hogy lehozza a színpadról a szerepek szenvedélyeit, s az életben is komédiázik. Hajh, hanem az még nem ártott volna, hogy hercegeket, grófokat játszva, büszke, fényűző, szeszélyes lettem: hogy Hamlet szerepe után két hétig voltam komor; hogy mint Romeo mindig Juliát véltem ölelni, csak Othello szerepét ne játsztam volna soha. De miért ne? Hát ő Desdemona volt-e? Én tudom, bizonyosan tudom, hogy a grófhoz adta magát. Igen a gróf, a derék Mæcenas ... ott hagytam el.

Gróf és komédiás! Hogy volna itt a választás nehéz? Itt rongy, ott bíbor! itt festék-ette, sápadt arc, aranyfüstös papir, álgyöngyök; ott arany és gyémánttól ragyogó deli alak; itt szilaj szenvedély, ott hízelgő édelgés; itt rövid puszta név, melyet ugyan az utcagyermek is ismer, de senki tisztelettel nem említ;

ott hosszú fényes cím, mely előtt mindenki leveszi kalapját s még a király termei is megnyilnak. Én csak mélyen érző szívet adhaték s prózai házasságot ; a gróf drágakövekkel diszíthette föl, regényes kalandokat szőhetett vele, s divatba hozhatta a nagy világban. Mily szép az ifjú éveket szabad kalandos szerelemben átélni, számtalan diadalíveken át jutni a kiábrándulás kapujához, hol mégis egy út csendes, boldog élethez vezethet ; mert mindig vannak ábrándos fiatal emberek, kik egy agguló színésznőbe inkább belebolondulnak, mint bármely fiatal leányba, s a tévedést és csalódást, mint folyondár a romokat, hűséggel és ifjúsággal koszorúzzák. Kornélia az utolsót választotta! Csak legfölebb én s néhány dohogó moralista mondhatjuk, hogy rosszul tette.

A gróf nagy úr volt, e mellett kritikus és Mæcenas.- Abban az időben nem igen voltak hírlapok, a tárcát pedig pugillárisnak hitták s csak pénzt tettek bele. Egy-egy gavallér adott a közönségnek irányt : emelt és buktatott. Egyébiránt ezek sem sokban különböztek a tárcaíróktól. Keveset értettek a dologhoz, sokat beszéltek, mindig volt választott és üldözendő személyök, szerepet játsztak a színházi ármányokban s béröket hívebben kivették, mint bármely napszámos. Hanem a gróf nem járt ingyenjeggyel. Páholyt tartott, jutalomjátékok alkalmával ajándékokat küldözött, s nem egyszer nyitott aláirási ívet a társaság biztosítására. Ő sokat áldozott a hazai művészet oltárán. Éljen a nagylelkű hazai Mæcenas! Ezenfölül mily gőgnélküli, nyájas, leereszkedő. A színésznőkkel örömest társalog, a színészektől sem sajnál egy-két jó szót. Engem egyszer éppen karonfogott, persze nem az utcán, de azért mégis karon fogott. Máskor meg fölszólított, hogy látogassam meg, kivált a reggeli órákon, midőn egyedül van. Nem volt szükség reá, eljött ő maga, sokszor, igen sokszor, s elkisért Kornéliához, aki itt is az igazgató családjánál volt szállásban. Elbeszélgettünk a művészetről, külföldi színpadokról és sok másról ; mert a gróf nemcsak Mæcenas volt, hanem mint mondám, műértő is, szó-

val: igen derék ember. Kornélia némi idegenkedéssel viseltetett iránta, mi nekem rosszul esett. Megkértem, hogy ne tegye azt, A gróf pártfogónk, barátunk. Menyegzőmre is őt hívom meg násznagynak, úgy sincs már messze; mert a szükséges iratok kezemben vannak. Kornélia mindent ígért, de a menyegzőre nézve úgy nyilatkozott, hogy jó lesz halasztani, míg egy kis pénzt gyűjtünk, mit most könnyen tehetnénk, mert kegyencei vagyunk a közönségnek. Aztán talán anyja is nem soká kibékül velünk. Akkor vígabb menyegzőt ülhetünk s biztosabban kezdhetünk az élethez.

Kis bohó, mire nem gondolsz te? Hogy hihettelek én téged valaha könnyelműnek. Hisz gondosabb, előrelátóbb vagy, mint én. Mégis az én jó barátom, a fekete súgó, most is hiú és kacér asszonynak tart. Minap előttem a gróffal is gyanúsított. A cinikus, az embergyűlölő! Pedig te hőbben, hívebben szeretsz. Szerelmünk első perceit bűvölöd vissza. Talán a menyegzőt is azért halasztod, hogy tovább maradhass szeretőm; mert példaszó: a házasság a szerelem sírja. Kedves Kornéliám!

A súgó beszéde mégis nyugtalanít. Nem hiába, hogy oly Mephisto-képe van. De ő jó barátom, javamat akarja. Szégyeld magad, Dávid! Hát megint féltékeny akarsz lenni, hogy szenvedj és nevessenek! Mégis valaminek történni kellett. Minden ember gúnyosan, szánakozón néz felém. Mit nevetnek rajtam? Miért szánnak engem! Ördög és pokol! arculvágom a szemteleneket. Hát ez a közönség megveszett-e, hogy oly hidegen fogad? Hát már irigylenem kell társaim dicsőségét is? A nemtelen vetélkedés, az ármányos irigység bánt-e, mely a művészt, mielőtt megemészti, lealacsonyítja? Ennyire süllyedtem? Még az a híja, hogy béres tapsolókat fogadjak. Föl, föl legjobb szerepeimmel, hogy varázsoljam őrjöngő elragadtatásba a közönséget, hogy dobjam aztán tapsai közt szeme közé nyomorult koszorúját. Mi ez? Nem adnak nagy szerepet, a rendezőségtől fölmentve, csekélyebb fizetésre szorítnak s az igazgató szemembe

meri mondani : ha elégedetlen, elmehet. Ostoba! hisz Kornélia velem jő, mi tartjuk társaságodban a lelket. Minő felelet : a kisasszonynak nem lehet ellenem panasza, a kisasszony fizetését nemrég javítám meg, a kisasszony nem lesz irányomban háládatlan.

Rohantam Korneliához. Elmondtam neki mindent s tudtára adtam, hogy holnap elhagyjuk a társaságot. Ő csodálkozott és csöndesíteni kivánt. Aztán megigérte, hogy beszélni fog az igazgatóval, de ha óhajtását nem valósíthatná, maradjak azért vele, vagy menjek vendégszerepekre, míg szerződése kitelik ; így mindketten sok pénzt gyüjthetünk. Hát megőrült-e a világ, vagy én vagyok tébolyodott? Hát már a földön egyetlen becsületes ember sincs? Mindenki félrebeszél, gúnyol, csalni akar. Kornélia vagy-e te, vagy valamely irígy boszorkány vette föl képedet, hogy engem kisértsen? Szólj, beszélj, tudni akarok mindent, de mindent. Tehát menjek vendégszerepekre, s te maradj itt — kincset gyüjteni. Gyüjts, gyüjts, hogy csapjunk zajos menyegzőt, így talán imádóid gúnyhahotája nem hathat hálószobánkhoz. Gyüjts, gyüjts, hogy nevelhessük gyermekeinket, de jegyezd meg jól : kitekerem nyakokat, ha nem fognak hozzám hasonlítani . . . Menjek vendégszerepekre, te maradj itt . . . Úgy! . . . úgy! . . . oh szende ártatlan leányka.

Kornélia nem ijedt meg, angyali nyugalommal simítá el homlokom redőit.

— Dávid, te beteg vagy.

— Gyógyíts meg hát, vigasztalj.

Kornélia csöngetett, s a bejövő szobalyánynak megparancsolá, hogy holnapig rakjon össze mindent, mert elutazunk.

— A legelső városban oltárhoz lépünk s megesküszünk.

— Esküdni, hazudni, káromolni egyre megy. Asszony, te hazudsz, én nem hiszek neked. De mit mások rólad mondanak, mind elhiszem ; mert az irigy gyűlölség, bár nagyít, igazat mond, s a rágalomnak mindig van alapja. Énnekem csak egy körömfeketényi

bizonyság kell. Inkább süssenek bítót homlokomra, mintsem szarvat viseljek; inkább vakuljak meg, mint csak álmaimban is olvashassam valamely gúnyos arcról: szegény Dávid, te ott örülsz, hol más már unatkozik! Értesz-e e engem, asszony! Imádkozzál. De az Isten sem fog megoltalmazni.

Az utcán a fekete súgóval találkoztam.

— Jó, hogy talállak, Dávid. Itt mai szereped: Othello. Mégis valahára egy nagy szerep.

— Othello! ... Jól van, igen jól! Játszani fogjuk. Tanultam, tudom. Nem lesz szükség, hogy súgj. Minden szavára emlékszem, arra vagyunk kárhoztatva, hogy szarvakat viseljünk. De vérbe fog kerülni ... Darabokra tépem. Szarvakat rakni homlokomra — nekem ... oh!

— Még egyebet is akarok mondani.

— Talán te is megőrültél! te is gazember vagy. Tudom, látom, nem újság már.

— Mit hadarsz össze-vissza mindent. Én Kornéliáról akarok ...

— Kornélia itt marad, én vendégszerepekre megyek, — pénzt gyüjtünk, lakodalmat csapunk.

— Tudod-e, miért csekélyebb fizetésed, miért nem adnak nagy szerepet, miért nem tapsol a közönség? Én mindent megtudtam.

— Megtudtad? szólj! kit szeret Kornélia? Bizonyságot nekem!

— A gróf és az igazgató ármánykodnak ellened, s a közönség is egyetért velök, mert a közönség — a fiatal emberek, kik tapsolni, tombolni szoktak, nem szeretik, ha szép színésznőnek színész szeretője van. El akarnak választani tőle.

— A gróf ... a közönség ...

— Dávid, én rég megmondottam, hogy hagyj föl e viszonnyal. Szánlak, Dávid.

— Szánsz ... úgy ... szép ...

— A gróf, mint mondják, gyakran jár kedvesedhez, még akkor is, midőn te nem vagy ott, sőt közelebbről azért játszhattál oly ritkán Kornéliával egy da-

rabban, hogy míg te komédiázol, ő háborítlanul élvezze társaságát.

— Ember, megfojtalak! Bizonyságot nekem. Nem akarok gyilkos lenni. Ne ölj! arra tanított anyám. Bizonyságot nekem!

— Ne rángass úgy. Isten úgy segéljen, még ruhámat is letéped . . . Ott van la! leszakadt két gomb . . . Vigyen el az ördög! sem te, sem Kornélia nem csináltattok nekem új kabátot.

— Bizonyságot nekem!

— Ne kiálts úgy! Én csak azt tudom, mit minden ember, az egész város beszél.

— Minden ember . . . az egész város. Jól van! Ma Othello szerepét játszom. Új Othellót teremtek. Shakspere rosszul írta. A fekete súgó nem Jago. Kornélia nem Desdemona, a gróf szerencsésebb, mint Roderigo. De azért Othello ölni fog. El a gróf hoz. Éppen reggel van, ilyenkor bebocsátják a komédiást is.

— Jó reggelt, Dávid! Minek köszönjem e szerencsét.

— Méltóságos gróf úr!

— Hadd a címeket. Ülj le, csevegjünk kissé. Apropos! Panaszom van ellened. Azt hallom, mint rendező megtiltád, hogy mi laikusok az előadás alatt a színpadra mehessünk.

— Kötelességem parancsolta. Méltóságtok annyira elfoglalják nőinket a színfalak közt, hogy elkésnek, zavart okoznak ; pedig a közönség közt vannak olyanok is, kik a színésznő hibáit szépségeért meg nem bocsátják. Különben mától fogva nem vagyok rendező.

— Nagyon is szigorú vagy, kár volt ily intézkedést tenned. Lásd, azt beszélik, hogy félted Kornéliát. A mennykőben! az a leány téged bolondul szeret. Aztán báránynál ártatlanabb, és szigorúbb, mint egy apáca. Ily nőt félteni. Nevetség. Ha! ha! ha!

— Ha! ha! ha! — nevettem én is, annyira hangosan és lelkemből, hogy a gróf elkomolyult s pillanatnyi csend állott be.

— Nem reggelizel velem?

— Köszönöm alázatosan. Én tanácsot kérni jöttem méltóságodhoz.

— Ah!

— Én szeretek egy leányt . . .

— S a leány viszont téged. Nemsoká lakadalmat csapunk, násznagyod leszek, vigan leszünk.

— Türelem . . . türelem! ne gyönyörködhessék kínaimon, mondám magamban, aztán folytattam : Egy ember, egy nagy úr, egy gróf hírbe hozta a leányt. Az emberek sokat beszélnek, én nem hiszek semmit, mert nincsenek bizonyságaim. De ez embert gyűlölöm. Kettőnknek szűk a világ. Elmentem hozzá. Éppen így ültem vele szemben, mint most méltóságoddal, éppen így néztem szeme közé, mint most méltóságodnak, és nyomorult alávalónak neveztem. Mit gondol méltóságod, megvívott-e velem?

— Bizonyára nem. Mindenki csak magához hasonlóval vívhat meg. A társadalmi állások lehetnek különbözők, de legalább lenni kell egy pontnak, a mely a kihivót és kihivottat egyenlő rangra emeli. Egy színésszel nem vívhat meg egy gróf, oly kevéssé, mint egy színész nem vívhat meg cselédjével. Ez lehet előítélet, esztelenség, de vajjon maga a párbaj nem az-e? Nem mi vagyunk arra hivatva, hogy a világot jobbá és okosabbá tegyük. Éppen azért nyugodjál meg, Dávid, a színpad szenvedélyeit ne ültesd át az életbe.

— Éppen így felelt ő is, s most nem tudom mit míveljek.

— Vesd meg a leányt, nevesd ki azt a nagy urat, ki oly nőt szeret, akit te már meguntál. Hisz a mennykőben! akár száznál találsz kárpótlást. Annyi nő szerelmes beléd, hogy szeretnék bőrödben lenni.

— Nem . . . nem, méltóságos úr! Én azt mondom ez embernek : ha kedvesemre mersz tekinteni, ha két lépést közeledel hozzá, megöllek.

— A színpadi kard nem vág, nem szúr. Aztán, Dávid, az életben nem úgy foly a játék, mint a színpadon. Senkinek nincs utasításba adva : elesik, meghal. Te gyönge is vagy. Shakspere mellett sokat virrasztottál, a színpadon sokat kínoztad magadat. De beszéljünk egyébről. Mit adtok ma?

— Othellót.

— Tapsolni fogunk — mondá a gróf, s a szobában föl s alá kezdett sétálni ; majd hirtelen megállt előttem s így szólt : Dávid, én jóakaród vagyok. Fogadd meg tanácsomat. A nőt se elhanyagolni nem kell, se pedig félteni. Mindkét esetben túlbecsüli magát, s férjét vagy kedvesét érdemetlennek hiszi szerelmére. Dávid, légy okos.

— Kristálytiszta igazság, aranybeszéd.

— Nekem úgy tetszik, hogy azt a nagy urat, akit te emlegetsz, jól ismerem, — folytatá a gróf, mindinkább sötétülő arccal — ő büszke s téged eltaposni sem tart érdemesnek, de sértést nem tűr s ha csakugyan veszni akarsz, eltapod, mint egy férget. Ezzel gyorsan belső szobáiba vonult s engem a belépő szolga társaságában hagyott.

Délután a súgó jött hozzám.

— Bizonyságot nekem! Ő ártatlan lehet még s én boldog. Hát ha az egész az igazgató, e nyomorult kerítő ármánya. A gróf eleinte nem értett engem, tréfált ; — ördög és pokol! ha e tréfa gúny volna? később komoly lett ; e komolyság meglehet fenyegetés, de azért Kornélia még nem bűnös. Tréfa és való. A gróf . . . az igazgató . . . Kornélia . . . Bizonyságot nekem!

— Én nem leskelődöm a színésznők kalandjai után — felelt a súgó — a színházi szolgák szokták hordozni leveleiket. Bár legalább egyet keríthetnék kézre. Ideje, hogy kigyógyulj már s visszaadd magadat a színpadnak. Jer, olvassuk szereped.

— Én Desdemonát ártatlannak tartom, Othello bűnös . . . Olvasd. Ma nagyszerűen akarok játszani, hogy ijedjenek meg a féltékenyek, rendűljenek meg a csábítók. Olvasd.

A súgó olvasni kezdett, s én szavaltam és játsztam. Felfogtam egész mélységben a szerepet. Minden szónak megtaláltam hangját, arckifejezést, mozdulatát. Saját életemet éltem át az Othellóéban s Othellóét az enyémben. Érzém, minő fájdalom a megcsalt, kijátszott szerelemé. Érzém, mily kéj lehet halva látni

Kornéliát, hogy többé senkit ne szeressen, hogy többé senki ne szeresse, csak én.

Eljött az est. Átfutottam még egyszer szerepemet s felöltözvén, Kornélia öltözőszobájába siettem. Zárva volt.

— Nyisd ki. Valaki van nálad?

— Mily lármát ütsz.

— Nincs senki? Jó, ártatlan lehetsz. Tudod-e szerepedet? Desdemona vagy-e?

— Szinte félek fekete arcodtól s fehérben forgó szemedtől.

— Othello vagyok — mondám, fáradtan leülve — talán amiért fekete vagyok, s mint édeskés piperőc nem tudok enyelegni, nem szeretsz?

— Szerepedet szavalod. Beteg vagy, Dávid. Jobb lesz, ha ma nem játszol.

— Nem hallod-e, mint nyugtalankodik, zúg a közönség? Várja Othellót. A városban minden virágot koszorúnak fontak számomra. Ma koszorúk párnáján aluszunk. Kornélia, az éjet nálad töltöm.

— Nem tréfálsz?

— Színház után hazakisérlek, nehogy nélkülem menj el. Többé nem is válok el tőled. Karjaimba szorítva mint fogom nevetni a nyomorultakat, akik el akarnak rabolni tőlem.

— Igazán eljösz, Dávid.

— Talán nem akarod, tán légyottot adtál másnak? Hah, csalfa asszony!

— Ne kínozz engem s magad. Jer, ölelj meg inkább.

— Nem . . . nem! Elég hosszú az éj. Most öltözködjél! Halld, csöngetnek. Zúg a közönség. Menjünk ; de Desdemona légy, Othello féltékeny.

Elkezdődött a színmű. A két első felvonásban szerelmem boldog napjait álmodtam vissza. Csak a páholyban ülő gróf képe ingerelt olykor. Többször kaptam kardomhoz, hogy belehajítsam. A harmadikban éreztem a jól ismert kínokat, melyeket már egy év óta érzek. Minden költőnek van költeménye, melyre egész lelkét rálehelli ; minden színésznek szerepe, melyben önmagát játszodja s önmagát múlja felül.

Az enyém Othello volt. Nem hijába félt tőlem Kornélia már a harmadik felvonásban is. Nyomorultan játszott. De játszhatott-e máskép? Hah, ő nem Desdemona! Mégis koszorúkat, bokrétákat dobnak neki, s engem a negyedik felvonás végén éles fütty jutalmaz. Fütyöljetek, dobáljatok, csak ő maradjon Desdemona; fütyöljetek, dobáljatok, csak a gróf legyen Roderigo, fütyöljetek, dobáljatok, csak én ne legyek Othello! Különben még hátra egy felvonás. Megmutatom én nektek, mi a művészet hatalma. Vagy én vagyok kontár, vagy a ti szivetek van kőből. Sírni, jajgatni fogtok s én nevetni együgyűségteken.

Az ötödik felvonás előtt sietve jött hozzám a súgó.

— Itt a bizonyság. Fogd e levelet. Éppen most vettem el a szinházi szolgától. Sietnem kell, kezdődik az ötödik felvonás.

A levél a grófnak szólott. Kornéliától volt aláírva, s körülbelül ide ment ki:

«Kedvesem! Ma ne jöjj el! Dávid színház után hozzám akar jőni. Ő sejt valamit és ingerült. Meg kell nyugtatnom ... Holnap nem fogok vele elutazni. Megakadályozom. Beteg leszek s találni fogok módot, hogy újra tudósítsalak. El kell válni a dolognak. Ments meg ez embertől. Én követlek, akár jószágaidra is ... Csak messze menjünk. Oh, ha még ma elmehettünk volna! Nehezen várhatom a holnapot. Lovaid minden pillanatban készen álljanak. Hátha valami váratlan esemény jő közbe? Én reszketek, de reád gondolok s erős leszek. Köszönöm a bokrétát, keblemen fog elhervadni, rólad álmodom.»

— Az ötödik felvonás második jelenete — kiált a rendező hátam mögött — Othello föllép. Siessen ön.

Mennydörgő taps üdvözöl mintegy kárpótlásul az előbbi füttyért. Én a zajban az egész világ gúnyhahotáját hallom s a gróf mosolygó arca a páholyban őrjöngővé tesz. Hátratekintek, hah! ott aluszik Kornélia.

— Van rá okod, van rá okod, szívem! — súgja a súgó.

Játszani kezdek.

— Van rá okod, van rá okod, szívem, s ne hagyjátok azt kimondani, szemérmes csillagok! Van rá okod. De nem, vérét nem ontom s nem sértem bőrét, a hónál fehérebbet, az oly símát, minő az alabástrom a sírokon. De meg kell halnia, hogy mást meg ne csaljon. Kioltom a világot, aztán — kioltom e világot. Ha eloltalak, te szolgaláng, megbánva azt, visszaadhatom előbbi fényedet ; de a tiedet eloltván, oh remeke a teremtő természetnek, nem tudom, hol van az a prometheusi láng, mely meggyujtson megint. Ha rózsáidat leszakasztom, soha nem adhatok nekik többé életszínt. El kell hervadniok. Hadd szívjam illatod még ágadon . . . Balzsamos lehellet, majd rábeszéled az igazságot, hogy eltörje kardját . . . Még egyszer, még egyszer! Oh légy ilyen, ha halva vagy : megöllek — és szeretlek. Még egyszer, utoljára! Ily édes soha sem volt, ily halálos! Sírnom kell. Kérlelhetetlen könnyek! Búm olyan, mint Isten haragja. Sújt, midőn szeret. Hah! ő fölébred!

— Ki van itt? Othello?

— Én vagyok.

— Le akarsz feküdni?

— Imádkoztál éjtszakára, Kornélia?

— Imádkoztam.

— Ha vétek van síveden, melyért az Istent még nem engesztelhetted meg, úgy imádkozzál.

— Férjem, mit akarsz?

— Egymásután! . . . Én félrevonulok : lelked ne szálljon el készületlenül. Nem! Ég óvjon, hogy lelkedet megöljem!

— Megölni, mondod?

— Azt.

— Úgy Isten irgalmazz nekem!

— Ámen rá, szívemből.

— Ha így beszélsz, te nem fogsz megölni.

— Hm!

— De mégis félek tőled, iszonyú vagy, ha szemed így forog. Félelmem okát nem ismerem, mert vétket nem tudok, de félek, azt érzem.

— Gondolj bűnödre.

— Szerelmem irántad, más semmi sem.
— Úgy? azért halsz meg!
— Természettelleni, — szerelemért megölni valakit. Mért harapdosod úgy ajkidat? Bősz szenvedély dúl szívedben! Gonosz jel ez, de remélem, nem illet engemet.
— Hallgass, szót se szólj.
— Jó, hallgatok ; szólj hát te, mit kivánsz?
— Levelet írtál hozzá, gyalázatos szerelmes levelet.
— Nem, lelkemre, nem, küldj érte s kérdezd meg.
— Óvd magad, kedvesem, a hamis eskütől, halálos ágyban fekszel!
— Oh talán még nem oly hamar!
— Tüstént! Azért valld meg őszintén bűnödet, mert bárha mindent esküvel tagadj, ki nem irtod gyanúm, meg nem ingatod szándékomat. Meg kell halnod!
— Hát az Isten legyen irgalmas nekem!
— Ámen.
— Légy te is irgalmas. Az életben sohasem vétkeztem ellened, sohasem szerettem Cassiot, csak mint Isten és világ előtt szeretni lehet. Sohasem adtam neki szerelmi zálogot.
— Nem Cassio, nem a kendő ; a gróf . . . a levél. Oh hitszegő, kővé edzed szívem s gyilkolni kényszerítesz, amidőn áldozni készülök. Én olvastam a levelet.
— Nem igaz. Hivasd ide, hogy vallja ki az igazat.
— Megvallotta már.
— Mit?
— Hogy veled élt.
— Hogyan? törvénytelen?
— Úgy!
— Azt nem mondhatja.
— Néma lesz.
— Istenem, meghalt tehát?
— Ha minden szál haján egy élet volna, elnyelné bosszúm.
— Elárulák őt s én elvesztem.
— Hah, szajha, még előttem siratod?!
— Oh férjem, űzz el, oh csak meg ne ölj!

— Meg kell halnod, gyalázatos!
— Ölj meg holnap, az éjjel hagyj még élni.
— Hah, vonakodol?
— Csak félóráig.
— Vége, habozni nincs idő!
— Csak míg imádkozom.
— Már késő.
Odarohantam s megfojtám. Sikoltott, vonaglott, meghalt ... igazán. A közönség eszeveszetten tapsol ... koszorúk hullanak lábainkhoz.
— Ma koszorúk párnáján aluszunk. Nálad töltöm az éjt, Kornélia! ... Meghalt ... Irgalmas Isten, mit míveltem? Hah, a gróf ott a páholyban! ... Oh kegyetlen könnyek! Volt rá okom! ...
— Dávid, te gyilkos vagy! — kiált elszörnyedve a súgó.
— Gyilkos! — visszhangozza a közönség.
— Gyilkos! — hangzik alant, fenn, égen, földön, levegőben. Megijedtem, rohantam a színfalak közé, onnan a hátsó ajtón ki, aztán föl a hegyekre. Sokáig, jó sokáig bujdostam, majd elfogtak, börtönbe vetettek, elitéltek mint gyilkost, később szabadon bocsátottak mint őrjöngőt. Újra bujdostam, a vihar megkeresztelt vén komédiásnak, bolond Dávidnak.

*

Hát már mindnyájan elaludtatok? Kiáltsam-e, mint a római színész: plaudite? Derék, műértő közönség! derék, ájtatos hallgatóság! Csak a falaknak beszélek, csak az erdő vadainak játszhatom. Pedig nagy kedvem van még egy szerepet az egész világ előtt eljátszani, azt, amely annyi színműben előfordul, mikor a bosszúálló szerető kedvese csábítóját megöli.

A grófot nem átkozta meg anyja. Talán most boldog családapa, magasrangú tisztviselő, talán éppen bíró, aki itél gyilkosok fölött. Mindegy! Nekünk valaha találkoznunk kell. Ha eddig nem tudtam föltalálni, föltalálom ezután. Nem vagyok én vén, csupán hajam ősz. Még nincs vége a drámának, — még egy jelenet

hátra van. Lesz tapsoló közönség, koszorú is — a síron.

A színpad ... a színpad! ...

Ti nem tudjátok mi az! Csak én tudom, én, ki éltem, őrültem, szenvedtem rajta. Ott haljak meg. Desdemona ágya legyen koporsóm, a taps halotti dalom, a lehulló függöny szemfedőm. De ne sirasson senki, csak a fekete súgó. Csupán ő szeretett a nagy világon. Csöngessetek, vége a tragédiának! ...

Mégis alusztok? Nem látjátok, hogy hajnalodik már? Napsugár süt be az ablakon ; ébredjetek! Föl, élni : sírni, nevetni, szenvedni, elfáradni, alunni! ... Oh, ha egy óráig alhatnám, mint a gyermek, mint a halott! De hiába húnyom be szememet, a lelkiismeret mindig ébren tart, még álmomban is. Akarnunk kell, csak akarnunk! Hanem hiú komédiás vagyok, ki erőnek erejével Hamlet szerepét játssza ; gyáva ember, ki irtózik a vértől. Ne öljünk mást, de magunknak szabad meghalni ... Meghalni, elalunni ... talán álmodni is .... itt a bökkenő : itt, itt. Mert minő álmok lehetnek a sírban! ... Oh az a nem ismert tartomány, melyből nem tért meg utazó ... Oh jaj! Csöngessetek! vége a tragédiának!

TARTALOM.